

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

КОЛОТВІН ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 32.316.77

**Електронні мас-медіа у формуванні демократичного дискурсу:
європейський досвід та українські реалії**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук

Науковий керівник –
Хорошилов О. Ю.
кандидат політичних наук, доцент

Одеса – 2014

Зміст

Вступ.....	4
Розділ I	
Світоглядні витоки та основні етапи розвитку теорії електронних мас-медіа.....	12
1.1. Еволюція наукового розуміння ролі електронних мас-медіа в суспільних процесах.....	12
1.2. Сучасне суспільствознавство про політичну функцію Інтернет-технологій.....	32
Висновки до розділу.....	51
Розділ II	
Теоретико-методологічні засади дослідження мережевого інструментарію демократичного дискурсу.....	53
2.1. Основні наукові підходи в дослідженні електронних мас-медіа.....	53
2.2. Демократичний дискурс у проблемному полі політичної науки: плюралізм підходів.....	69
Висновки до розділу.....	83
Розділ III	
Трансформація систем державного управління та народного представництва в умовах інформаційного суспільства.....	85
3.1. Мережеві мас-медіа як чинники трансформації сфери політичного...85	
3.2. Електронна демократія та електронні ЗМІ у подальшому розвитку процедур народовладдя.....	111
Висновки до розділу.....	138
Розділ IV	
Розвиток інфраструктури демократії участі в сучасній Україні.....	141

4.1. Інструментарій електронних ЗМІ як фактор розвитку електронного урядування.....	141
4.2. Особливості розвитку електронної демократії в Україні.....	160
Висновки до розділу.....	187
Висновки	189
Список використаних джерел	194

Вступ

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що у політичній системі дедалі важливішу роль відіграють мас-медіа, завдяки яким існує можливість для вільних дискусій, та які впливають на прозорість дій влади, стимулюючи її до відкритості та діалогу з громадськістю. Через якісні зміни у суспільстві виникають і нові форми політичної влади, інноваційні стилі правління та політичні лідери нового типу. Сучасне цивілізоване суспільство прагне перейти до таких способів самоврядування, при яких громадяни, наділені широким спектром прав участі у суспільному житті, закріплених законодавчо, зможуть самотійно та вільно реалізовувати їх через стабільні соціально-політичні інститути та механізми. Формування нового інформаційно-комунікаційного простору для взаємодії громадян і суб'єктів політичної влади потребує зміни стилю адміністративної діяльності, активного включення органів влади до процесів комунікації з керованим середовищем на основі сучасних інформаційних технологій, необхідності розробляти нові моделі комунікації для оптимізації громадянського діалогу у суспільстві. У зв'язку з розвитком нового простору суспільної комунікації виникла потреба в осмисленні сутності політичних, економічних, соціальних процесів, які відбуваються у XXI столітті у сфері політичної комунікації. Створена електронними медіа віртуальна реальність володіє власним простором, часом і законами, відмінними від звичних людині, тому політична реальність, яка знаходиться під впливом віртуальної, починає суттєво змінюватися та трансформуватися у нові політичні явища. Пояснити, чому це відбувається, – одна з актуальних задач політичних наук.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження розроблене згідно з загальною науково-

дослідною програмою кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою «Дослідження політичних аспектів адаптаційних практик у перехідних суспільствах (№0111U006703)», одним із виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження – виявити ефективність впливу електронних мас-медіа на формування демократичного дискурсу в умовах трансформацій політичних систем.

Обрана тема зумовила вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- виявити основні теоретико-методологічні підходи до зазначеної проблеми;
- визначити роль Інтернету у формуванні демократичного політичного простору;
- обґрунтувати вплив сучасних електронних медіа на трансформаційні політичні процеси у країнах з авторитарними та тоталітарними режимами;
- вивчити можливості використання мережі Інтернет для демократизації виборчого процесу;
- дослідити політичні результати впровадження електронних мас-медіа у процеси урядування та інтеракції між владою та суспільством в європейських країнах;
- виявити можливості Інтернету в процесі демократизації на всіх рівнях державно-політичного та громадського життя суспільства в Україні;
- розглянути глобальну інформаційну мережу як механізм дебіюрократизації державних структур влади;
- визначити особливості функціонування Інтернету у демократичному суспільстві;

Об'єктом дослідження є електронні ЗМІ, які виступають засобом формування політичного дискурсу демократії.

Предметом дослідження постає специфіка функціонування електронних мас-медіа у процесах формування, корекції та подальшого розвитку демократичного дискурсу в сучасних соціумах.

Методи дослідження цілком підпорядковані необхідності вирішення центральної проблеми даної дисертації та визначаються метою та завданнями наукового дослідження.

У якості теоретико-методологічної основи дисертаційної роботи використані основні філософські, соціологічні та політологічні поняття, ідеї та принципи, вироблені у рамках соціально-філософських вчень. Динамічність досліджуваних процесів, їхня складність і багатогранність, а також міждисциплінарний характер зумовили застосування філософського, соціологічного, політологічного підходів. У дисертації використані *метод комплексного вивчення* проблеми на основі застосування системно-структурного аналізу, *діалектичний* та *герменевтичний методи*. Структурно-функціональний метод аналізу дозволив визначити функції та місце електронних мас-медіа у процесах комунікативної взаємодії між владою та суспільством. Широке використання дослідницьких принципів та технік *компаративістики* дало змогу авторові дисертації не лише отримати критично необхідний обсяг емпіричної інформації щодо функціонування електронних мас-медіа у країнах зі сталими правовими та демократичними традиціями, але й здійснити аналіз демократичних та трансформаційних процесів у країнах з недемократичними режимами.

Автор спирався у дослідженні також на широко застосовані у сучасній політичній науці інформаційні, синергетичні, аксеологічні підходи. Дієвий підхід дозволив виявити роль і значення мережевої активності політичних партій та державних структур у процесі впровадження демократичних ідей та практик у суспільстві. Інформаційний підхід застосовувався у ході аналізу механізмів поширення і впливу інформації, яка розміщувалася в Інтернеті. Синергетичний підхід дозволив

розглядати глобальну інформаційну мережу та інформаційно-комунікативні технології як один з головних факторів, які впливають на суспільні, політичні, державні інститути сучасності. Аксеологічний підхід орієнтував дослідження на розуміння значущості пропагування у мережі демократичних цінностей та розгляд демократії як цінності. Метод порівняльного аналізу використовувався при розгляді прикладів застосування електронних ЗМІ у політичних процесах у країнах з різними типами політичних режимів. Метод системного аналізу застосовувався при дослідженні концепцій функціонування інформаційного суспільства.

Орієнтація на основні теоретичні постулати конкретно-історичного підходу дозволила дисертантові врахувати під час дослідження специфіку трансформації політичної системи України під впливом сучасних електронних мас-медіа.

Важливе місце в аналітичному інструментарії пропонованої дисертації посідає й комплекс загальнонаукових методів дослідження. Зокрема, широко використовувалися методи моделювання, аналізу та синтезу, абстрагування та сходження від абстрактного до конкретного.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сутністю центральної проблеми дисертаційного дослідження, актуальними науковими дискусіями з приводу визначення сутності електронних мас-медіа у формуванні демократичного дискурсу. У межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

Уперше:

- визначено роль електронних ЗМІ у політичних процесах, які розгортаються у країнах з недемократичними режимами правління. Наведені приклади та аналіз революційних подій на Близькому Сході та у Південній Африці демонструють, що сучасні мережеві технології мають вплив на процеси демократичної трансформації закритих політичних систем. Зазначається, що викликані інтерактивними та електронними

технологіями зміни не завжди йдуть за сценарієм демократичних перетворень, а інколи призводять до посилення авторитаризму;

- проаналізовано та виявлено особливості функціонування сучасних електронних медіапроектів, які реалізують громадські організації та державні інституції у різних країнах світу, та які спрямовані на поширення демократичних цінностей у суспільстві. Поява електронних мас-медіа створила умови для інноваційного функціонування громадських організацій та державних установ. Громадський сектор почав реалізовувати суспільно корисні проекти, використовуючи при цьому сучасні електронні технології, ставши більш мобільним та доступним для громадян. Подібні процеси, але повільніше, відбуваються також з боку державних установ;

- виявлений взаємозв'язок, що існує між використанням інструментарію електронних мас-медіа та розвитком плебісцитарної форми демократії у сучасних умовах. Проаналізований досвід країн, де завдяки електронним мас-медіа будь-який громадянин отримує можливість схвалювати або відхиляти законопроекти, висловлювати своє ставлення до них та активно приймати участь в законотворчому процесі.

Уточнено:

- концептуальний зміст поняття «електронна демократія», більш детально розкрито сутність цієї категорії та окреслено її відмінність від поняття «електронне врядування». Наведені теоретичні та практичні підтвердження того, що сутність змісту цього поняття полягає у підвищенні ефективності політичного управління та активному залученні громадян до ухвалення політичних рішень на основі інформаційно-комунікативних технологій, а глобальне розповсюдження електронних ЗМІ, які включають у себе інформаційні та комунікативні технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, позиціонує електронну демократію як важливу та динамічну складову демократичного дискурсу;

- напрямки формування електронного врядування в Україні, та правову та політичну основу для впровадження більш широкого використання електронних технологій у процеси врядування у країні, уточнені основні чинники, які перешкоджають цим процесам, та запропоновано відповідні рекомендації, які зможуть сприяти забезпеченню безпосередньої участі громадськості в обговоренні найактуальніших проблем політичного життя та в ухваленні управлінських рішень, сприяючи обміну інформацією між владою та громадянами.

Набуло подальшого розвитку:

- положення, згідно з яким удосконалення управління у державних органах влади має бути пов'язане, перш за все, з активним використанням інформаційних інновацій у їхній діяльності;

- обґрунтування ефективності впровадження проекту «електронний уряд», що сприятиме діалогу населення з владою, підвищуватиме якість управління. Впровадження цієї управлінської парадигми та відповідного їй інструментарію підвищуватиме ефективність роботи державного апарату та створюватиме умови для формування нових моделей демократії, у тому числі – цифрової демократії;

- положення про необхідність подолання технологічної відсталості нашої країни в цілому та у сфері публічного управління зокрема. Досвід країн консолідованої демократії демонструє, що Україна з кожним роком дедалі більше технологічно віддаляється від зразків ефективного політичного менеджменту. Одним з чинників стає відсталість у застосуванні електронних мас-медіа у політичній інтеракції між владою та громадою.

Практичне значення одержаних результатів простежується за чотирма основними напрямками:

1. *Науково-дослідницький*: запропонована у дисертаційній роботі методологія може постати основою для подальшого дослідження проблем демократизації сучасної України.

2. *Навчальний*: концептуальні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані під час розробки навчально-методичних матеріалів, необхідних для написання підручників та викладання спеціалізованих курсів з проблем соціально-політичної модернізації та демократичного транзиту, політичних технологій та комунікацій у ВНЗ України.

3. *Аналітичний*: результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у роботі спеціалізованих дослідницьких центрів, орієнтованих на вивчення проблем розвитку громадянського суспільства та вдосконалення діяльності управлінських структур української держави.

4. *Прикладний*: практичні рекомендації, що містяться у дисертаційному дослідженні, можуть стати основою для розробки та прийняття державної концепції політичної соціалізації молоді, відповідних законодавчих актів у напрямку вдосконалення інституційного дизайну вітчизняної політики, нормалізації процесів міжінституційної та міжрегіональної комунікації тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на наукових конференціях: «I Парламентські читання» (Київ, 1–2.10.2010); «VIII Харківські студентські філософські читання» (Харків, 15–16.05.2011); «Інноваційний розвиток суспільства за умови крос-культурних взаємодій» (Суми, 27.05.2011); «II Національний конвент МАСПН «Політична наука в Україні: проблеми та перспективи» (Київ 15–16.04.2012); «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Дніпропетровськ, 28.05.2012); «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Запоріжжя, 11.05.2012); «Media publiczne w erze cyfrowej w Europie i na świecie – przyszłość czy przeszłość?» (Polska, Warszawa,

22.04.2013); «Wpływ badań naukowych» (Polska, Bydgoszcz, 28–30.04.2013); «Teoria i praktyka – znaczenie badan naukowych» (Polska, Lublin, 29–31.07.2013).

Отримані результати обговорені на кафедрі політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Також отримані результати дослідження обговорювалися у ході роботи Всеукраїнської школи аналітики (Чернігів, 2011), Transparency International Summer School on Integrity (Vilnius, Lithuania, 11–15 July, 2011), молодіжної політичній школи «Вересень для молоді» (Київ, 17–19.09.2011), «Школі комунікації» (Свалява, 2012) та семінару «Україна – Литва: безпековий вимір нових геополітичних стратегій» (Одеса, 30.11.2012). Результати, отримані дисертантом, апробовані на аспірантських слуханнях та науково-теоретичних семінарах під час стажування у Республіці Польща згідно з програмою «Erasmus-Mundus», в Університеті Варшави та Гуманітарній академії у місті Пултуск.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових робіт, з них 5 – у фахових наукових виданнях України, 2 – у зарубіжних наукових виданнях, 6 тез за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження та відповідає його меті та завданням. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 193 сторінки. Додатки складають 2 сторінки. Список використаних джерел містить 218 найменувань (24 сторінки).

Розділ I

Світоглядні витоки та основні етапи розвитку теорії електронних мас-медіа

1.1. Еволюція наукового розуміння ролі електронних мас-медіа в суспільних процесах

Відправною точкою для аналізу причин і наслідків впровадження у політичне життя інформаційних технологій слід вважати другу половину ХХ століття, коли у світі починає формуватися новий технологічний устрій, який торкнувся всіх сфер життя суспільства, передусім розвинених в індустріальному сенсі держав Західної Європи, США, Японії, СРСР. У процесі осмислення розвитку та соціально-політичних наслідків технологічних трансформацій склався новий підхід до дослідження соціальних і політичних процесів на основі інформаційно-технічних аспектів. Втім ще К. Ясперс виділяв у світовій історії окремий етап – «науково-технічну еру» [177, с. 64]. На його думку, вона була підготовлена наприкінці Середньовіччя, отримала у ХVІІ столітті своє духовне обґрунтування, у ХVІІІ – розвиток, а в ХХ столітті зробила сильний стрибок. І тепер завдяки науково-технічному прогресу формується «осьовий», а не локальний час, загальна історія для всіх культур. К. Ясперс виділяє та розуміє техніку як найважливіший елемент нашого часу, який впливає на світовий розвиток, на еволюцію, на всесвітню історію. Він обґрунтовує, що задумане для здійснення якоїсь роботи має функціонувати на прикладі автоматичного механізму, при цьому мусить відповідати деяким критеріям. Серед них точність, незалежність та логічність. Через подібність всього процесу життєдіяльності роботі автоматичного механізму

людство за своїми характеристиками стає схожим на один неподільний механізм, що організує суспільство. Оскільки сенс техніки – звільнення від нерациональної влади природи, поверхня земної кулі на наших очах перетворюється на машинний ландшафт.

Французький філософ Ж. Еллюль писав про те, що техніка нерозривно пов'язана зі владою. Центральні поняття його теорії – «техніка» та «технофілософія». Техніку він визначає як «сукупність раціонально вироблених методів, що мають абсолютну ефективність у кожній галузі людської діяльності» [192, с. 55]. «Феномен техніки», згідно позиції Ж. Еллюля, характеризується такими особливостями, як раціональність, артефактність, самоспрямованість, саморозвиток, неподільність, універсальність і автономність. З огляду на центральну проблему дисертації слід зазначити, що цими атрибутами на даний час володіють електронні ЗМІ та всесвітні комп'ютерні мережі. Метою «політико-технічної» революції визнається не захоплення влади, а реалізація позитивних сторін найсучаснішої техніки, орієнтованих на повне звільнення людини. Таким чином, саме техніка визначає всі інші форми діяльності, всю людську технологію та всі громадські структури – економіку, політику, освіту, охорону здоров'я, мистецтво, спорт тощо. Техніку на сучасному етапі її розвитку Ж. Еллюль розглядає у широкому світоглядному плані як тип раціональності. Вона заміщає природу техносферою, технічним середовищем, підміняючи собою середовище природне.

Термін «інформаційні технології» починає активно застосовуватися з другої половини ХХ століття з виникненням комп'ютерів і появою у науковій літературі парадигми постіндустріалізму. Становлення теорії постіндустріального суспільства відбувається на рубежі 60–70-х років минулого століття. Практично одночасно виникає теорія інформаційного суспільства та вводиться до наукового обігу концепт «інформаційне суспільство».

Особливої актуальності проблематика інформаційного суспільства набула починаючи з 1990-х років з розвитком так званої «електронної економіки», або «нової економіки знань». Поняття «інформаційне суспільство» відбиває одну з найбільш характерних і помітних особливостей сучасного етапу соціально-політичного розвитку, а саме інтенсивний розвиток інформаційних технологій у другій половині минулого століття. Новий статус поняття «інформаційне суспільство» був закріплений у «Хартії глобального інформаційного суспільства», яку було прийнято 22 липня 2000 р. лідерами країн «Великої вісімки» в Окінаві. Зокрема констатувалося, що у світі може бути забезпечене стійке економічне зростання, підвищення громадського добробуту, укріплення соціальної згоди, реалізований потенціал більшості країн світу у галузі розвитку демократії та зрештою забезпечені транспарентне і відповідальне управління у світовій спільноті, міжнародна стабільність. Як зазначалося у хартії, «Інтернет перетворився на публічний ресурс глобального масштабу, управління його використанням має стати одним з основних питань порядку денного інформаційного суспільства. Управління використанням Інтернету на міжнародному рівні необхідно здійснювати на багатосторонній, прозорій та демократичній основі при повномасштабній участі органів державного управління, приватного сектору, громадянського суспільства та міжнародних організацій» [128].

Демократизація суспільства створює для інформатизації благодатне середовище – сприятливий соціальний клімат. З іншого боку, самій демократії вкрай необхідне сучасне розвинуте інформаційне середовище, яке стало у наш час її найважливішим атрибутом та інструментарієм.

Розглядаючи технологію як вирішальну передумову становлення інформаційного суспільства, вчені звертають увагу на різні аспекти проблеми. Зокрема Д. Белл підкреслював, що розвиток інформаційних технологій змінює природу економічного простору. На його думку, в

інформаційному суспільстві з'являється новий сектор економіки – «сфера послуг»: «перехід від виробництва товарів до розширення сфери послуг». Зразком «первинної сервісної економіки» Белл називає США, де «велика частина населення не зайнята ані у сільському господарстві, ані у промисловості», більше половини людей, що працюють, зосереджено у сфері послуг [23, с. 125]. У контексті сфери послуг починає розвиватися освіта, охорона здоров'я, науково-дослідна діяльність та управління. Розширення сфер дії саме цих напрямків є показником зростання нової інтелігенції, зайнятої в університетах, дослідницьких центрах та менеджменті.

Концепція, що викладена на сторінках книги Д. Белла, стала першою спробою сформуванню контури постіндустріального суспільства, зрозуміти суть інформації та інформаційних технологій, їхню роль у процесі трансформації громадських інститутів. Американський дослідник стверджував, що центральне місце у постіндустріальному суспільстві посідає теоретичне знання. «Найважливішого значення для організації рішень і спрямування змін набуває центральна роль теоретичного знання, яке припускає першість теорії над емпіризмом і кодифікацію знань в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій та соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє та здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання» [23, с. 160]. Ще однією характерною рисою соціуму, який змінюється, Д. Белл вважає орієнтованість на майбутнє. Ця риса у його концепції припускає оцінку та контроль над технологіями, а також розробку підходів техно-інформаційної футурології. Важливою ознакою постіндустріального світу Белл вважав появу інтелектуальної технології, використовуваної в ухваленні управлінських рішень. Інтелектуальна технологія у викладі

Д. Белла передбачає використання алгоритмів замість інтуїтивних суджень і, як правило, розв'язання проблем. Існує можливість використовувати подібні математичні алгоритми в електронних машинах, інструкціях та комп'ютерних програмах. Таким чином, сучасна інтелектуальна технологія тісно співвідноситься з використанням автоматичної, машинної та логічної техніки. Такими технологіями Д. Белл вважав теорію ігор і системний аналіз, при цьому комп'ютерові відводиться роль найбільш вживаного інструменту.

Важливим методологічним положенням у концепції Д. Белла є розділення буття сучасних суспільств на три незалежні сфери – соціальну структуру, культуру та політику. У розумінні Д. Белла постіндустріальне суспільство виникає завдяки змінам лише у соціальній структурі, виключаючи політику та культуру. Таким чином, соціальна структура постала аналітично відділеною від культурного та політичного виміру суспільства. Але розвиток технологій поступово призведе до широкого використання інформаційних технологій у політичних процесах. Це викличе підвищення чинника володіння інформацією порівняно з чинниками, що традиційно зумовлювали формування сфери політичного.

Американський політолог Дж. Гелбрейт звертав увагу на роль електронних технологій як детермінантів соціальних змін. У своєму дослідженні комплексу економічних змін він наголошував на тому, що техніка не лише викликає зміни, вона, у свою чергу, відчуває їхній вплив. Потреби поглиблення спеціалізації зумовлюють необхідність більш складної організаційної структури. Зміни, викликані розвитком технологій, мають вплив на промислове планування та такі фактори сучасного виробництва, як час і капітал. Крім того, автор досліджує зміни у суспільстві, роль спеціалізованої робочої сили та її організацію під впливом нових технологій, в тому числі – інформаційних.

Японський дослідник Й. Масуда розглядав у якості найважливішої характеристики інформаційної ери швидкий розвиток комп'ютерних технологій. Комп'ютер доводить процес об'єктивізації до остаточного відчуження інформації від людини, і на цій стадії, як вважає Й. Масуда, для виробництва інформації люди стають більше не потрібні. Таким чином, вже на початку 1980-х років було визнано особливу роль інформаційних мереж у розвитку сучасного суспільства [117, с. 45].

У 60-ті роки ХХ століття канадський філософ і культуролог М. Маклюен, уводячи до наукового вжитку поняття «електронне суспільство», характеризував його як суспільство, в якому фрагменти дійсності, не пов'язані між собою інформаційними повідомленнями з усіх сфер життя, за допомогою електронних технологій виявляються взаємопов'язаними. Внаслідок цього формується те, що мислитель назвав «глобальним містом». М. Маклюен розглядає комунікаційні технології у якості найважливіших компонентів при формуванні соціально-економічної системи. Так, вже у «Галактиці Гутенберга» автор наголошує на тому, що розвиток соціально-політичної та економічної інфраструктури індустріального суспільства неможливий без кардинальних реформ у комунікативних стратегіях, які виникли після винаходу перших друкарських пресів. Це пояснюється тим, що тільки за рахунок популяризації друкарського слова став можливим приватний сектор, бізнес, демократизація людства на основі вільного виборчого процесу та природних прав, оскільки «саме словом друкарським, а не усним і навіть не письмовим, формується початковий елемент демократичних виборів» [113, с. 88].

Окрім того, М. Маклюен зазначає, що на сучасному етапі життєдіяльність суспільства функціонує за допомогою характеристик мозаїчного резонансу: при посередництві автоматичних механізмів, комп'ютерних програм електрика продовжує центральну нервову систему

до виникнення «глобальних мереж», де все стає взаємопов'язаним. «Земна куля, пов'язана електрикою», – пише М. Маклюен [113, с. 108].

Досліджуючи відносну самостійність мас-медіа, Маклюен підкреслює тенденції збільшення впливу ролі засобів масової інформації на політику. Масова комунікація як повноправна частина життя інформаційного суспільства, яка повноправно сформувалася, є його частиною, але, якщо розглядати їхнє співвідношення з іншого боку, – має на нього деякі важелі впливу. Підсумовуючи, М. Маклюен пише про прогнози на майбутні часи: «Ми вже у межах видимої досяжності світу, який автоматично контролюватиметься (за допомогою мас-медіа. – **П. Колотвін**)... Тепер можна буде тримати під контролем емоційний клімат цілих культур» [113, с. 150].

Крім того, у своїх дослідженнях М. Маклюен визнавав, що в умовах утвореного інформаційного середовища, електронних мереж приватний сектор і масова культура представляють собою тотожні та взаємозамінні поняття. Більш того, прогнозуючи ситуацію 1990-х, він зазначав, що «якщо існують телекомунікації з їхнім глобальним охопленням, то мають бути відповідні групи й організації, які будуть їх використовувати» [113, с. 155].

Коротко характеризуючи дослідження М. Маклюена, можна сформулювати, які з його підходів максимально співвідносяться з деякими принципами постіндустріалізму. М. Маклюен в історії цивілізації виділяв три основні етапи:

- дописемна культура з усною комунікацією;
- письмово-друкарський етап;
- сучасний етап, який формується на новій технологічній електронній основі через витіснення старих видів комунікації електронними та мережевими мас-медіа.

Значний внесок у розвиток концепції електронних мас-медіа у межах теорії постіндустріалізму зробив американський політолог Збігнев

Бжезинський. «Постіндустріальне суспільство, – стверджує Бжезинський, – стає технотронним суспільством – суспільством, яке у культурному, психологічному, соціальному та економічному напрямку формується під впливом техніки та електроніки, особливо у галузі комп'ютерів і комунікацій» [192, с. 24]. Технотронна революція впливає на характер сприйняття дійсності. Незважаючи на тенденції до глобальної інтеграції, руйнуються традиційні родинні зв'язки, виникає відстань між поколіннями, фрагментується суспільство. Цей парадокс, на думку Бжезинського, впливає на руйнування традиційних вірувань, робить національне та ідеологічне питання другорядним та менш значущим. При цьому формується сучасне глобальне бачення світу.

На думку З. Бжезинського, у той час як наша безпосередня реальність фрагментується, глобальна реальність дедалі більше та глибше імплементує індивідуума, поглинає його та навіть іноді – пригнічує. Зміни, викликані інформацією та комп'ютерними технологіями, доволі сильно впливають на об'єднання громадськості. Суспільство знаходиться у безперервному та тісному комунікаційному контакті, постійно взаємодіє, разом бере участь в усіх елементах громадського життя. Враховуючи цей факт, окремих членів суспільства можна легко підштовхнути до рішення навіть дуже віддалених для конкретної людини проблем. Нове покоління вивчає світ за допомогою соціальних мережових комунікацій. З точки зору дисертанта, ці тези З. Бжезинського яскраво підтвердилися під час нещодавніх соціальних конфліктів у країнах Близького Сходу та Північної Африки. Саме постійна взаємодія великої кількості людей при посередництві сучасних електронних технологій призвела до суттєвих змін у політичному житті країн зазначеного регіону.

Електронні засоби масової інформації створюють умови для іншого світосприйняття та через деідеологізацію дають можливість для рівності, що означає звільнення від усіх організованих форм впливу та пропонує

обирати стиль життєдіяльності, виходячи зі своїх бажань та потреб, а не з ідеології, яка лежить в основі політичних гасел.

Відтак можна побачити, що концептуальні положення З. Бжезинського та його ідеї деідеологізації близькі до постулатів М. Маклюєна, проте, на відміну від ідей М. Маклюєна, вони оформлені у вигляді політологічної доктрини та у методологічному плані істотно відрізняються від основних позицій американської комунікативістики, яка вивчає функції та перспективи розвитку мас-медіа.

Дослідженню ролі інформації у сучасності присвячено тритомну працю М. Кастельса «Інформаційна ера: економіка, суспільство та культура». М. Кастельс зазначає, що відбувається «трансформація нашої матеріальної культури через роботу нової технологічної парадигми, побудованої навколо інформаційних технологій» [81, с. 58]. У своїй книзі «Галактика Інтернет» дослідник стверджує, що «ми дійсно живемо в умовах особливої культури, яка є віртуальною, оскільки будується головним чином на віртуальних процесах комунікацій, керованих електронікою. Вона є реальною (а не уявною), бо це наша фундаментальна дійсність, фізична основа, з опорою на яку ми плануємо своє життя, саме через віртуальність ми в основному і виробляємо наше творіння сенсу» [81, с. 75].

Аргументація Кастельса засновується на тому, що важливою ознакою сучасної інформаційної епохи є мережі, які породжені комунікаційними технологіями. Економічні негаразди 70-х років ХХ століття та реструктуризація економік найбільших країн світу – все це представляє собою комунікаційний спосіб розвитку, пов'язаний з освоєнням нових електронних інформаційних технологій. М. Кастельс досліджує ознаки та тенденції, які з часом призводять до виникнення «мережевого» суспільства. Автор розглядає інформаційну епоху як частину процесу глобалізації. Окрім того, відзначає, що інформація є таким унікальним явищем, яке набагато легше за інші, має можливість проходити через штучні кордони та

бар'єри. У свою чергу, мережеві структури представляють собою одночасно і засіб, і результат глобалізації людства. «Саме мережі, – пише Кастельс, – складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення мережевої логіки значною мірою позначається на ході та результаті процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою» [81, с. 119].

Ці дослідження серйозно трансформують і політичні процеси. Лідерство стає більш персоніфікованим, а для досягнення політичних успіхів необхідно створювати імідж. Політичні діячі залучаються до гри, яка ведеться через ЗМІ та самими мас-медіа. «Залежність від засобів масової інформації, які мають під собою електронну основу, – підкреслює Кастельс, – призводить до далекосяжних наслідків для характеристик, організації та цілей політичних процесів, політичних діячів і політичних інститутів» [81, с. 120].

Слід зазначити, що під впливом глобалізації економіки видозмінюються функції держави, яка через протиріччя між діяльністю міжнародних корпорацій та незалежним держуправлінням втрачає можливості для політичних маневрів, а з часом і важелі для самостійного керування. Неурядові організації, громадські асоціації та інші об'єднання громадянського суспільства, які формувалися навколо незалежності демократичної держави, поступово втрачають свої права та роль у житті громади. На думку М. Кастельса, головна причина цих процесів – втрата громадським сектором «легітимної самобутності» [81, с. 125].

Важливим чинником розвитку суспільства, яке вдосконалюється на основі мережевих технологій, є боротьба між глобалізацією та самоідентифікацією населення.

М. Кастельс, спираючись на концепцію французького соціолога Алена Турена, вводить поняття «самобутність опору» та «ідентичність, спрямована у майбутнє». В утворених об'єднаннях мережевих структур

разом з державними інститутами та окремими членами співтовариств існують групи, які об'єдналися навколо самобутності опору, який цілеспрямований проти головної риси сучасної епохи – глобалізації. Невід'ємною характеристикою цих груп є невелике залучення до структур функціонуючого громадського сектору та їхній в основному протестний та опозиційний характер. М. Кастельс зазначає, що у майбутньому частина з цих об'єднань може перейти до самобутності та буде здатна організувати щось подібне до «нового громадянського суспільства» та держави.

«Нова самобутність, спрямована в майбутнє, – підкреслює М. Кастельс, – виникає не з минулої самобутності громадянського суспільства, якою характеризувалася індустріальна епоха, а з розвитку сьогоденної самобутності опору» [81, с. 90]. М. Кастельс вважає, що серед основних об'єднань, які, на його думку, можуть перейти до самобутності, це, передусім, релігійні, національні та територіальні організації. Автор відзначає важливість етнічності, яка може бути елементом як пригноблення, так і звільнення та при цьому долучається на підтримку інших форм самобутності суспільства. Територіальна ідентифікація та збільшення її світової ролі призводить до того, що повертається на історичну сцену таке явище, як «місто-держава», що стає характерною рисою процесу глобалізації. Ознакою відповідності цих об'єднань сучасній формі мережевого суспільства є їхня незалежна та децентралізована форма організації та комунікаційна система обміну інформацією всередині співтовариства. Але саме цей децентралізований характер мережевих структур заважає сприйняттю та ідентифікації нової самобутності, яка складається у наш час [81, с. 101].

З ідеями М. Кастельса згодні багато діячів суспільно-політичних наук, які вивчають соціальні процеси на сучасному етапі розвитку людства, що з'явилися через процеси глобалізації громадських стосунків. Наприклад, Хайко Шрадер наводить докази того, що у глобалізованій економіці

існують численні господарські зв'язки, які базуються на особистих стосунках [35, с. 45]. Російський соціолог А. І. Ракітов пропонує поділити процес становлення інформаційного суспільства на п'ять стадій (інформаційних революцій). Першу інформаційну революцію він пов'язує з появою та поширенням мови, другу – писемності, третю – книгодрукування. Четверта – інформаційна революція – полягає у застосуванні електричної апаратури зв'язку (телефон, телеграф, радіо та телебачення), і вона відразу ж переростає у п'яту, яка відрізняється застосуванням комп'ютерів, локальних і глобальних комп'ютерних мереж. Паралельно з інформаційними у суспільстві відбуваються й технологічні революції, які на п'ятій стадії інтегруються [40].

Російський дослідник Р. Ф. Авдєєв обґрунтував концепцію «інформаційної цивілізації», розглядаючи громадські трансформації через призму досягнень у галузях кібернетики, мікроелектроніки, інформатики, генетики, екології. На його думку, інформаційна революція не відмінє державу, але сприяє вдосконаленню її структури на основі принципу взаємодії п'яти незалежних влад – законодавчої, виконавчої, судової, влади інформації та влади інтелекту, названого «принципом п'яти кілець». Разом з традиційними гілками влади Авдєєв виділяє «владу інформації», яку тлумачить як свободу друку, гласність, наявність загальнодоступних банків даних, яка реалізується через системи супутникового телебачення, і «владу інтелекту», тобто систему жорсткого відбору найбільш компетентних фахівців на керівні посади усіх рівнів влади, у тому числі й інформаційної [40].

Технологічні процеси визначаються історично певним способом поєднання людини та праці у системі виробничих стосунків. У межах марксистської методології розвиток інформаційних технологій та їхнє застосування у виробництві розглядається як спосіб, що забезпечує нові форми корпоративного контролю та експлуатації працівників. Посилюється

сегментація ринку праці, зростає розрив у доходах і соціальна диференціація у суспільстві. Розширення сфери індивідуальної зайнятості, зокрема у сфері інформаційних технологій, означає зміну соціальних і політичних інтересів людей. Політична влада поступово переходить від володарів капіталу до тих, хто має знання та інформацію та володіє ефективними технологіями їхнього використання. По суті, формується еліта, що є технократичною за джерелом влади.

Автор дисертації констатує, що в основі технократичних теорій лежать уявлення про особливу логіку використання технологій сучасною цивілізацією. Технологія (у тому числі й інформаційна) створюється людиною, але отримує незалежність від свого творця. При цьому вона має можливість нескінченного та прискореного вдосконалення різних параметрів як саме техніки, так і суспільства. Вплив технократичної свідомості проявляється в оцінці тієї ролі, яку відіграють техніка та технології у становленні політичної організації суспільства, вільного від боротьби різних політичних інтересів і керованого технічно освіченими фахівцями в інтересах усього суспільства.

Необхідно зазначити, що технократичному мисленню властиві уявлення про незалежність технічних процесів, які відбуваються у громадському житті, про лінійну залежність політичних явищ від технічних чинників тощо. Тому технократичні еліти нерідко у повсякденній політичній практиці ігнорують особові спрямування людей, орієнтуються на формальні показники, найважливішим з яких стає ефективність, не враховують гуманітарних наслідків впровадження науково-технічних досягнень тощо.

З інтенсифікацією інформаційних процесів експонентно збільшилася кількість інформації, зросла кількість смислового навантаження, якому піддається окрема людина. Суспільство стає інформаційно переобтяженим. Аналізуючи реалії епохи, яка настала, філософи-постмодерністи різко

критикують все те, що зазвичай вважається сучасним, що включає поняття *сучасний світ*, розуміючи під цим різні елементи планування, організацію, функціональність. Як пише Ф. Уебстер, «досі у соціальних науках під сучасним світом розуміли результат певних змін у науці, виробництві, мисленні... виникнення сучасного суспільства пов'язували з епохою Просвітництва... Постмодернізм проголошує кінець суспільства епохи Просвітництва» [155, с. 145]. Освіта, на думку Ф. Уебстера, тепер стає результатом безперервного процесу навчання впродовж усього життя людини. Важливішим стає не засвоєння певного обсягу знань, а вміння оперувати інформаційними банками даних, працювати з різними інформаційними терміналами, мати стійкі навички пошуку необхідної інформації. Ставлячи під сумнів можливість знайти причини, які детермінують вчинки людей, громадські зміни, постмодерністи стверджують, що життєвий досвід людства – це досвід інформаційний, оскільки єдина реальність, з якою люди мають справу, є реальність символічна, створена інформацією, інформаційними технологіями. У сучасному суспільстві вирішальну роль починають відігравати символічні значення, уявлення про реальності, іміджі [155, с. 187].

Л. Гросман стверджує, що поширення інформаційних технологій вплинуло на соціальні зв'язки людей. Вводячи поняття «модуси інформації», він пропонує модель громадських змін, ґрунтованих на різних типах модусів, або «обмін символами», виділяючи:

- етапи усного спілкування, коли знаки відповідали реаліям сталого способу життя, і особа була пов'язана з певною групою;
- етап письмового спілкування, коли знаки представляли певні концепції, а поведінка індивіда у такому суспільстві була раціональною та відповідальною;
- етап електронного обміну повідомленнями, коли знаки підробляють дійсність, втрачаючи свій репрезентаційний характер, а для

індивіда стає практично неможливим відрізнити правду від вигадки. В епоху постмодернізму смислові знаки втрачають для людини своє первинне значення [211, с. 54].

Темпи розвитку інформаційних технологій, на думку прибічників цієї концепції, переводять постіндустріальне суспільство у нову якісну стадію інформаційного суспільства. Наприклад, досліджуючи період 1940-1970-х років, Й. Масуда пише, що зміна поколінь комп'ютерної техніки та перехід від однієї технології до іншої, більш досконалої, відбувається набагато швидше. «Швидкість розгортання інформаційної революції не лише від трьох до шести разів вища за темпи розвитку технологій використання енергії, але й має тенденцію до прискорення» [117, с. 68].

Вагомий внесок у розвиток концепції постіндустріалізму зробили дослідження Е. Тофлера, викладені у книзі «Третя хвиля». Розвиток комп'ютерної техніки та електронних засобів передачі інформації призведе, на думку Е. Тофлера, до зміни форми праці, оскільки дозволить перенести роботу з офісів до житла працівників. Окрім заощадження часу та скорочення транспортних витрат, витрат на забезпечення централізованих робочих місць, робота на дому, що викликана змінами у формі праці суспільства, призведе, за Е. Тофлером, до зміцнення родини, інституту сім'ї та відродить привабливість провінційних міст і сел. Ці процеси, вважає Е. Тофлер, об'єднують не лише приватний сектор та великі корпорації, які прагнуть використати нові технічні можливості, але й інші верстви населення. Серед них автор вбачає захисників довкілля, громадські організації та інші об'єднання – від консервативних церков до радикальних феміністок, і основних політичних груп на підтримку того, що може розглядатися як нове [154, с. 75].

Е. Тофлер звертає увагу на явище, яке він назвав «демасифікація мас-медіа». Досліджуючи цей процес, він відзначає підвищення інтерактивності традиційних ЗМІ, серед яких окремо виділяє друковані мас-медіа.

Науковець вважає, що настає час мас-медіа, при цьому разом з техносферою утворюється інфосфера, і це, на думку Е. Тофлера, має далекосяжні наслідки в усіх сферах життєдіяльності.

Процес демасифікації Е. Тофлер ілюструє, демонструючи тенденції до зниження накладів відомих західних газет, яке було зафіксоване у 1970-х рр. Приклади перших мережевих комунікаційних систем та експериментів з їхнім використанням у суспільстві, наведені Тофлером, показують наявність громадських потреб у технологічних рішеннях, які на цей час відносяться до технологій інформаційного суспільства. Недаремно Елвіна Тофлера разом з Джоном К. Гелбрейтом і Пітером Дракером відносять до пророків інтернет-цивілізації, які сформулювали загальні характеристики та риси сучасного мережевого простору [154, с. 90].

Е. Тофлер окрім технологічних характеристик відзначає створення нового інтелектуального середовища, заснованого на електронних комунікаційних технологіях. Як приклад дослідник показує список послуг, які у 1979 році пропонувала Телекомп'ютерна корпорація Америки. Система називалася «Джерелом» та створювала умови для ознайомлення з новинами «United Press International», інформацією з товарної та фондової бірж. Серед послуг був доступ до спеціалізованих програм, що навчають дітей рахунку, писемності та деяким європейським мовам. Абоненти цього ресурсу могли стати учасниками комп'ютеризованого клубу покупців товарів зі знижками, мали можливість замовити готель, туристичну путівку тощо. Е. Тофлер так описує можливості комп'ютерної пошти цієї системи: «Користувачі можуть вступати у листування один з одним або розсилати повідомлення численним адресатам одночасно, а всю свою пошту зберігати в електронній пам'яті. Система «Джерело» сформувала свого роду «електронне братерство» людей, які об'єднувалися у групи за інтересами».

Е. Тофлер не наводить ніяких програмно-технологічних деталей цього процесу. Ймовірно, дослідник наводить як приклад використання технології

електронної пошти UUCP, яка була розроблена у 1976 році Майком Леском в «AT&T Bell Labs» і розповсюджувалася завдяки широкому поширенню міні-комп'ютерів DEC з операційною системою UNIX, що послужило основою для виникнення великої та значною мірою стихійно організованої комп'ютерної мережі. Велика популярність UUCP призвела до організації «електронної газети», доступної всім, хто був підключеним до мережі. Це дозволяло підтримувати тематичне листування між авторами статей та новин і їхніми читачами. Існувала програмна можливість для кожного користувача робити свої повідомлення доступними всім іншим, та у той же час вона давала можливість вибору тематики. Електронна пошта, заснована на цих технологіях, була інтегрована в Інтернет і тепер активно використовується більшістю користувачів [154, с. 115].

Важливо зазначити, що у роботах Е. Тофлера не згадується термін «Інтернет». При цьому в дослідженні постійно з'являються сюжети, де описуються технологічні рішення, які на даний час успішно імплементовані в інфраструктуру і сервіси Всесвітньої мережі. Враховуючи цей факт, необхідно нагадати, що Е. Тофлер опублікував своє дослідження у 1980 році, коли технології функціонування комп'ютерних мереж вже десять років використовувалися у США. Одну з перших подібних мереж було створено у 1970-х рр.. на замовлення Міністерства оборони США. Це була мережа ARPANET («Advanced Research Project Agency Network»), яка об'єднала 4 університетські комп'ютерні центри, розташовані у Лос-Анджелесі та Санта-Барбарі (штат Каліфорнія) із Стенфордським університетом та Університетом штату Юта у Солт-Лейк-Сіті. У 1972 році в мережі ARPANET вже працювали 40 комп'ютерних центрів. Уперше мережа ARPANET була публічно продемонстрована у жовтні 1972 року у Вашингтоні на міжнародній конференції з комп'ютерних комунікацій, а наступного року було реалізовано перші міжнародні канали з ARPANET у

Великобританію та Норвегію та зафіксовано зростання кількості користувачів до 2 тис. осіб [154, с. 240].

У 1974 році Гвінт Серф і Боб Кан опублікували опис протоколу TCP, який послужив ще одним стимулом для широкого застосування передачі даних у комп'ютерних мережах. Термін «Internet» як термін, який об'єднав сукупність комп'ютерних мереж, що функціонують на основі протоколів TCP/IP, почав використовуватися на початку 80-х років XX ст., після організації науково-освітньої мережі CSNET («Computer Science Network»), мережі BITNET та європейської мережі EUNET («European UNIX Network») яка об'єднала користувачів у декількох європейських країнах.

Коротко розглянувши етапи створення Інтернету, автор дисертації констатує, що Е. Тофлер, аналізуючи процеси функціонування громадських мереж, використовує науковий матеріал стосовно нових технологічних рішень, що сприяють трансформаційним процесам, і через двадцять років стали основою не лише для концепцій, але й реальних робочих програм побудови інформаційного суспільства, що базується на знаннях. «Розповсюдження комп'ютерів у приватних господарствах та будинках стало наступним кроком у створенні простору інтелектуального середовища» [154, с. 252].

Показуючи тенденції незворотного впровадження інформаційних технологій у повсякденне життя людини, Е. Тофлер піднімає й соціально-філософські питання та комплекс управлінських проблем. Приміром, дослідник застерігає про організацію технологічної можливості тотального комп'ютерного та інформаційного контролю. При цьому зазначає, що децентралізований комп'ютерний інтелект послабить потужність тоталітарної держави [154, с. 268]. Ці тези через кілька десятиліть, у XXI столітті, знайшли своє підтвердження.

Розвиток сучасного суспільства здійснюється в умовах величезної кількості різноманітної інформації. Її масштаби збільшуються і

розширюються за рахунок впровадження інформаційних технологій. Метою комунікаційних технологій є виробництво інформації для її аналізу індивідуумом і прийняття на його основі рішення. У зв'язку з цим зростає значущість аналізу та переробки даних у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Знання та інформація, які легко доступні людям, складають інформаційний ресурс. Під інформаційним ресурсом автор дисертації розуміє сукупність даних, які представляють цінність для організації, компанії, суспільства та виступають в якості матеріального ресурсу. Цей ресурс постійно нарощується і є практично невичерпним.

Сьогодні величезні інформаційні ресурси містяться в глобальній мережі Інтернет: сотні мільйонів файлів, документів, бази даних. Його широке використання пов'язується аналітиками з переходом суспільства на нову стадію свого розвитку – інформаційного суспільства. На цій стадії з'являються нові форми соціальної активності індивіда та соціальних груп, які проявляються у формі соціально-інформаційних технологій, що можуть застосовуватися людьми у системах державного управління та громадського самоврядування. Поява інформаційних технологій викликана необхідністю розв'язання протиріч між обсягами знань і даних, що зростають, а також можливостями їхнього соціального використання. Вони, з одного боку, перетворюють знання на інформаційний ресурс, а з іншого – сприяють реалізації соціальних технологій та перетворенню їх у соціально-інформаційні технології, які застосовуються у системах управління соціумом. Ефективне використання інформаційних ресурсів підвищує якість управління у соціальній системі, таким чином сприяє стабільності та цілісності суспільства, забезпечує життєздатність суспільних громадських систем.

Суспільно-політичні, соціокультурні, наукові знання є ресурсом, що постійно збільшується у розвитку людства. Зростання обсягів інформації має принципове значення для пізнання та перетворення соціальної

дійсності. У суспільстві постійно здійснюється процес спілкування між людьми, передаються різні дані, повідомлення. У цьому процесі відбувається обмін повідомленнями з актуальних тем, формуються комунікативні зв'язки. Комунікація сприяє подоланню нерозуміння, досягненню згоди, допомагає учасникам комунікації зрозуміти один одного. Поняття «комунікація» (лат. *communicō, communicāvi, communicātum* – робити спільним) є різноплановим. Воно означає і певну форму зв'язку, і передачу повідомлення, і обмін сигналами між індивідами з метою інформування, інструктування або запевнення. Цей процес зумовлюється відносинами комунікаторів і соціальним контекстом. Автор дисертації надалі розумітиме під комунікацією *спосіб соціальної взаємодії, в якому відбувається обмін інформацією, що передбачає смисловий та ідеально-змістовий аспект взаємодії*. Акт комунікації передбачає адекватне сприйняття тієї інформації, яка передається від комунікатора адресату, а взаємодія передбачає прямий та зворотний зв'язок. У широкому сенсі «комунікація» розуміється як одна з основ людської життєдіяльності, тому що суспільство за своєю природою є комунікативним. Згаданий вище М. Маклюен висловлював ідею про те, що технології комунікації виступають в історії як вирішальний чинник формування соціальних систем. Зміни у суспільстві найкраще простежувати у коеволюції з тими історичними типами спілкування, які поетапно панують на конкретно-історичній стадії розвитку.

Важливим чинником, який визначив тенденції розвитку інформаційного суспільства на найближчі десятиліття, було створення у 1990-1991-му роках технології World Wide Web²¹ (www, або Всесвітня павутина). Технологію www було створено у Європейській лабораторії фізики елементарних частинок, яка створила мову гіпертекстової розмітки документів HTML (Hypertext Markup Language). Відповідний стандарт був затверджений, і в Інтернеті почали з'являтися перші веб-сервери.

Каталізатором розвитку www та всього Інтернету став винахід графічного інтерфейсу для перегляду HTML-документів – браузера «Mosaic» у 1993 р. З того часу почалося експоненціальне зростання Інтернету, який поступово став асоціюватися зі Всесвітньою павутиною як сукупності веб-серверів.

1.2. Сучасне суспільствознавство про політичну функцію Інтернет-технологій

Створення всесвітньої мережі Інтернет стало революційною подією у розвитку людства. Сучасні комунікаційні технології вплинули як на окремих індивідів, так і на соціальні групи, політичні рухи, держави, здійснивши інформаційний вибух. Як соціально-політичне явище глобальна інформаційна мережа змінює, по-перше, стосунки у самому суспільстві, по-друге, громадські та державні структури, крім того, вочевидь, має вплив на політичні процеси. Електронні технології легко дозволяють знаходити та встановлювати контакти, розбудовувати відносини. Всі ці характеристики дають змогу ефективно здійснювати різні види діяльності, у тому числі ефективно функціонувати різним групам тиску та лобістським структурам. Останній факт переконливо свідчить на користь плюралізації суб'єктів політичної взаємодії – неодмінній рисі власне демократичного суспільства.

Конкуренція у політиці перемістилася зі сфери ідеологій, партійних гасел та політичних організацій до сфери віртуальних та медійних технологій. Можна погодитися з думкою Ю. Габермаса про те, що «технологія стає конкурентом політики, а нерівність тепер означає неможливість для певних верств населення доступу до знань та інформації» [161, с. 45].

Вельми цікаву думку щодо взаємодії між політикою, державними інститутами та Світовою мережею висловив виконавчий директор компанії Google Ерік Шмідт. Він вважає, що Інтернет змінить політику: «Процес виборів зміниться назавжди протягом п'яти років. Люди дізнаватимуться

через Інтернет про все, що політики висловлювали публічно, користуючись пошуковими системами... Сервіси, які з'являться протягом п'яти років, дозволять кожному громадянину перевірити, чи сказав народний обранець правду, порівнявши його слова з тим, що той говорив і робив раніше» [210, с. 24]. На думку Е. Шмідта, саме завдяки Інтернетові депутати будуть перед публікою завжди, а не час від часу, у ході зйомок інтерв'ю та прес-конференцій. Окрім цього, з'являється протиріччя між обмеженими інформаційними можливостями окремої людини щодо сприйняття та переробки політичної інформації та її дійсними масивами. Фактично в електронних медіа існує велика кількість зайвої інформації, особливо в Інтернеті, що унеможлиблює сприйняття корисних для громадянина відомостей, ускладнює прийняття раціонального політичного рішення.

У даний час процес глобалізації збільшує транснаціональне взаємопроникнення (економічне, культурне тощо), яке у тому числі зумовлене розвитком електронних мас-медіа. У цьому контексті Інтернет як засіб мережної комунікацій для всіх представлених секторів і напрямів, для суспільних та економічних відносин, на думку автора дисертації, має статус одного з провідних модифікаторів політичних стосунків. Від впровадження Інтернету у суспільне життя держави сьогодні багато в чому залежить процес демократизації та зміцнення внутрішніх соціальних зв'язків, а також ефективна співпраця у межах світового співтовариства.

Розширення мережевої взаємодії відповідає зростанню економічних показників і рівня освіти (у тому числі інформаційної). Від цих показників, у свою чергу, залежить ступінь виразності інформаційної нерівності, можливість застосування інтернет-технологій для побудови інформаційних мереж з метою зміцнення соціальних зв'язків і посилення процесу демократизації. Соціальна комунікація давно та плідно вивчається у рамках різних дослідницьких парадигм. Вчені виділяють, аналізують різні форми, типи, рівні, моделі комунікації. Особливо досліджується масова

комунікація як різновид соціальної комунікації та форми соціального спілкування, сенс якої полягає у поширенні інформації у великому просторово-часовому континуумі. Вона передбачає передачу інформації великим розосередженим групам громадськості за допомогою технічних засобів – засобів масової інформації (електронні та друковані ЗМІ, Інтернет), та має не особистий характер.

Представники сучасних суспільно-політичних наук звертаються не лише до виявлення загальних трендів розвитку інформаційного суспільства, але й аналізують власне політичну складову цього глобального процесу. Зокрема наголос робиться на тих новаціях, що вносять інформаційні технології у процеси взаємодії державних службовців з суспільством і громадянським сектором.

Слід зазначити, що необхідною ознакою розвитку інформаційного суспільства є розкриття інформації про діяльність органів державної влади та створення відповідної медіаінфраструктури. «Ключовою характеристикою демократії є постійна чутливість уряду до настроїв і бажань громадян», – наголошує загальновідомий авторитет з питань демократичного транзиту американський політолог Р. А. Даль [58, с. 115]. До цього підходу входить теза про те, що демократія дає громадянину не тільки право звертатися до уряду з ціллю отримати якісь громадські послуги, але й можливість одержати інформацію про роботу державних органів влади. Це дає суспільству змогу робити політичний вибір не лише незалежно, але й з сумлінним розумінням, що являється важливою характеристикою ліберальної демократії.

У 1990-ті роки у системі надання інформації про основні напрями діяльності всіх структур влади та управління все більш помітне місце посідає Інтернет. З розвитком Інтернету концепції створення реального громадянського суспільства з інтенсифікацією міжособових зв'язків між виборцями набувають необхідної наукової та практичної основи та

дозволяють усунути диспропорції у системі доступу громадян до мас-медіа. Загальний доступ до Інтернету визнається прибічниками теорій постіндустріального суспільства суспільним благом, що дозволяє добитися підвищення рівня соціальної та політичної інтеграції, надавши механізм реалізації громадянських свобод, передусім у частині підвищення політичної участі. За думкою Т. Вестена, політична складова Всесвітньої мережі полягає у реалізації ефективного суспільно-політичного дискурсу з правом електронної онлайн-комунікації між державними органами влади та суспільством. Причому Мережа в змозі мобілізувати політичну участь виборців, а в ідеальній формі – привести до самоврядування, якщо суспільство буде приймати рішення при посередництві електронних соціологічних опитувань. Свого значення у політиці Всесвітня мережа Інтернет набула поступово, у відповідності до збільшення кількості користувачів Мережі, «демократизації» їхнього соціального статусу, перетворившись на початок ХХІ століття на потужний комунікаційний ресурс владних стосунків у суспільстві.

Роль Інтернету та безпосередньо пов'язаних з ним мас-медіа у політиці по-різному оцінюється політичною наукою. Так російський дослідник А. Чеснаков вважає, що перенесення політичними акторами частини своєї комунікаційної діяльності в Інтернет дозволить сформувати принципово новий тип інтерактивної політичної взаємодії та змінити уявлення про традиційні інструменти політичної участі [165].

Згідно з «комунітаристською» точкою зору, основна функція Інтернету полягає у формуванні та розвитку «мережових спільнот», і як результат – посилення взаємодії громадян між собою. Г. Рейнгольд вважає, що усунення обмежень у процесі створення співтовариств стає стимулом до появи значніших «спільнот» у загальнодержавному і навіть світовому масштабі. Подібні колективні актори можуть стати основою для розбудови нових форм політичних стосунків та участі на основі діалогу. Однією з

найбільш відомих праць Г. Рейнгольда, яка розглядає перехід від комунікаційних технологій (ТБ, радіо, газети) до електронно-комунікативних технологій, є книга «Віртуальна громада». Хоча дослідження було опубліковано ще у 1993 році, Г. Рейнгольд вже тоді визначив фундаментальні зміни у комунікаційному процесі: «електронні медіа привертають колонії ентузіастів, тому що нові технології дозволяють людям спілкуватися по-новому та всім разом робити щось нове – те, що свого часу робили телеграф, телефон і телебачення» [139].

Американський політолог Дж. Най-молодший у 2006 р. детально проаналізував питання, пов'язані з демократичним дискурсом, які необхідно розглянути при аналізі шляхів адаптації суспільства до нових технологій з метою вдосконалення структур народоправства. Зокрема він робив акцент на «соціальних конструкціях» у формі медіа. За словами автора, «електронні мас-медіа, по суті, не є демократичними або тоталітарними», «дана соціальна конструкція може бути і тим, і іншим» [67]. Таким чином, культурна контекстуальність застосування мас-медіа для ствердження режимних характеристик конкретної політичної системи виявляється дуже важливою.

Професор Гарвардської школи права Йохаї Бенклер, концентруючи свою увагу на можливостях застосування «мережевих технологій» у сучасних процесах політичного менеджменту, у роботі 2006 року «Заможність Мережі» аналізує шляхи переходу від індустріальної до інформаційної економіки та констатує, що у ході цього транзиту змінюються інститути не тільки економічні, а й політичні. Зокрема дослідник зазначає, що «блоги та інші моделі партисипаторної комунікації можуть спричинити виникнення більш критичної та саморефлексивної культури», коли громадяни можуть виявитися здатними не лише оприлюднювати свої думки, але й брати участь у формуванні політичного порядку денного [180, с. 528].

С. Коулман у своєму дослідженні 2008 року теж розглядав зростаючий інтерес до блогів та дійшов висновку, що «блоги не настільки сильний засіб політичної агітації з точки зору традиційної політики, оскільки у той час як блогери пропонують своїм читачам унікальну інформацію, вони не мають фінансових, моральних, соціальних чи культурних важелів для зміни конкретної політичної поведінки» [196, с. 15].

Інші дослідники електронних мас-медіа, зокрема Клей Ширкі, вивчають можливості електронних ЗМІ у справі мобілізації політичної підтримки. Згаданий К. Ширкі зокрема подає більш широкий, ніж у Коулмана, аналіз, оскільки предметом досліджень є не тільки блоги, але й інші можливості електронних ЗМІ, такі як Wikipedia та Twitter. Дослідник показує нам, як політично активні групи координують свої дії більш ефективно, ніж за допомогою «традиційних медіа» [209, с. 116].

Російський вчений Вершинін проаналізував дослідження Л. Гросмана, Г. Браунінга, Э. Коррадо, Ч. Феїрстоуна та дійшов висновку, що в їхніх працях Інтернет розглядається як механізм індивідуального впливу на владу, що зменшує залежність громадян від політичних партій, лобістських груп і депутатів. Окрім цього, електронні мас-медіа зменшують ефективність традиційних ЗМІ, які перебувають під сильним впливом політичних еліт, політтехнологів, груп осіб, які відстоюють свої економічні інтереси тощо [46, с. 255].

Американський вчений В. Бамбер, прибічник концепції «прискороного розвитку плюралізму», прогнозує, що Інтернет сприятиме сегментації сучасної політичної системи відповідно до інтересів політичних груп, що дозволить перейти до гнучкої системи, ґрунтованої на різних стратегіях впливу та менш залежної від громадських інститутів і організацій. Він вважає, що низькі витрати на організацію колективних дій через Інтернет стимулюватимуть громадян до політичної участі. Мережа, таким чином, допоможе тим групам населення, які знаходяться поза

межами традиційних державних і приватних організацій, не залучені до професійних спілок [179].

Серед *російських дослідників* у цьому напрямку можна виділити праці Анжеліки Айвазян, яка вивчала Інтернет як інноваційний фактор демократизації політичних систем. Як вважає дослідниця, інформація у житті сучасної людини має велике значення, дозволяючи їй орієнтуватися у складних соціально-економічних, політичних і культурних процесах. Інтернет з суто технічної сторони дозволяє збільшувати обсяги інформації на основі різноманітних типів комунікації, нарощувати інформаційний ресурс і розширювати комунікативний простір. «Технічні можливості Інтернету найбільш повно можуть бути реалізовані у демократичному суспільстві, оскільки воно зацікавлене у зростанні обсягів інформації, її постійній зміні, зумовленій розширенням комунікаційного простору. Інтернет є невід'ємною частиною механізму функціонування демократії», – вважає А. Айвазян [6, с. 15].

На думку І. Бикова, Інтернет є одним з найбільш перспективних напрямків розвитку політичної комунікації у сучасному суспільстві як у якості засобу забезпечення політичного процесу, так і в якості інструменту створення «електронного уряду». Автор надає перевагу терміну «електронний уряд» перед терміном «електронна демократія» з огляду на внутрішню суперечливість останнього. У той же час дослідником відзначається, що у сучасній Росії Інтернет використовується у якості допоміжного засобу політичної комунікації. З одного боку – обмеження, пов'язані з фундаментальними характеристиками російської інтернет-аудиторії. З іншого боку, однією з основних перешкод у широкому поширенні інтернет-технологій у Росії є сформований стереотип Інтернету як легкодоступного засобу розміщення неперевіреної інформації чи компрометуючих даних [40].

Ф. Шарков, аналізуючи процес трансформації громадського-політичних інститутів під час їхнього переходу до інформаційного суспільства, звертає увагу на якісно нові явища, які виникли завдяки поширенню Інтернету. Дослідник акцентує увагу на тому, що завдяки новим технологічним рішенням населення отримало оперативний доступ до текстів законопроектів, постанов та інших рішень уряду та законодавчих органів влади ще на стадії їхньої попередньої розробки. Крім того, з'явилася можливість доволі швидко ознайомитися з аналітикою щодо різних нововведень з боку владних структур. Також автор зазначає, що будь-яка людина отримала можливість анонімно та з мінімальними, практично нульовими витратами звернутися до аудиторії Всесвітньої комп'ютерної мережі. «У виборців незалежно від рівня доходів принципово розширюються можливості організовано, точніше – «самоорганізовано», лобіювати, відстоювати свої інтереси і на регіональному, і на державному рівнях», – пише дослідник. [167, с. 55].

У цьому ж напрямку рухається А. Чугунов, який вважає, що зменшення витрат на комунікацію створює передумови для розширення сфери діяльності транснаціональних некомерційних і неурядових організацій. При цьому передбачається, що міжнародні неурядові організації будуть здатні взяти на себе вирішення багатьох глобальних проблем і «зможуть виступати у якості ефективного громадського інституту – противаги впливу швидкозростаючих, добре організованих транснаціональних корпорацій, які не мають при наявному рівні міжнародних політичних відносин ефективного нагляду на міждержавному рівні або рівні міжнародних профспілкових об'єднань». Слід зазначити, що дослідник розглядає збільшення середнього рівня освіти виборців у більшості країн світу, спостережуване протягом усього ХХ століття, важливою позицією, пов'язаною з тенденціями розвитку інформаційного суспільства [166, с. 56].

Д. Войнов розглядає політичну інтеракцію між владою та суспільством через діалог, громадський політичний дискурс навколо поточних або перспективних політичних проблем. За його думкою, завдяки інформаційним технологіям розповсюдження політичної інформації з'явилися нові форми політичної участі. Найбільш привабливим у цьому зв'язку, на думку Войнова, стає простір Інтернету, який дозволяє створити необхідні умови для організації «віртуальних» майданчиків для прояву індивідуумами своїх політичних позицій, ставши поштовхом до організації мережевих спільнот і розширення інструментів впливу на владу. Процеси, які відбуваються у даний час в Росії, при всій їхній своєрідності, автор вписує у світовий контекст і вимагає від громадян активного включення у політичне життя, освоєння демократичних норм, форм і способів політичної участі. «Розвиток Інтернету привносить зміни у практику, і форми політичної участі для більшості населення країни стають дедалі більш наближеними до їхніх традиційних поведінкових норм впливу на політичний процес», – пише дослідник [48, с. 25].

Російський вчений Д. Лур'є зазначає, що розвиток політики в умовах поширення інноваційних інформаційних технологій зумовлює те, що Інтернет «постає як сфера вільного вибору власного типу зв'язку зі світом». В Інтернеті політичний актор виявляється включеним у комплекс комунікаційних потоків, за допомогою яких та завдяки яким функціонують системи: людина – офіційні гілки влади, людина – ЗМІ. Інтеракції суспільства та структур публічної влади розглядаються крізь призму ієрархії політичних стосунків, процесів, методів, контролю та характеристик інтеракторів. У контексті своїх досліджень Лур'є розуміє під механізмом взаємодії держави та громадянського суспільства форму обміну інформацією, яка надається сучасними електронними засобами комунікації [112, с. 22].

У той же час інша дослідниця, Е. Дьякова, відносить інтернет-технології одночасно до технічних і гуманітарних явищ. Поняття «Інтернет як технологія у політиці» містить технічну складову Інтернету як механізму комунікації у політиці, а змістовне значення понять «Інтернет як політична технологія» та «політичні інтернет-технології» зводяться до визначення безпосередніх засобів досягнення політичних цілей [66].

І. Бронніков зосередився на тому, що ідеї та принципи громадянського суспільства дедалі більш активно та ефективно реалізуються за допомогою інтернет-технологій, і як наслідок – формується електронне громадянське суспільство. Дослідник спостерігає потенційне прагнення громадян до розширення політичних практик і поступового включення у процес управління державою. «Інтенсифікація використання інтернет-технологій у владно-управлінському процесі призводить до формування – «мережевої політики», яка показує активізацію суспільно-політичних зв'язків і координацію політичних хронопотоків», – вважає автор. Впровадження Мережі у політичний процес сприяє переходу від жорсткого владного домінування до партнерства та узгодженню інтересів акторів, при цьому ієрархічні форми взаємодії доповнюються неієрархічним. Слід зазначити, що І. Бронніков вважає, що Інтернет надає широкі можливості, але при цьому зовсім не очевидно, що він є інструментом, здатним залученню політично пасивних громадян, оскільки Інтернет лише формує віртуальне середовище для комунікації, вписуючись у сформовану політичну культуру суспільства, і сприяє її повільній трансформації [34, с. 10].

Інший дослідник, Г. Акопов, вважає, що у політичний дискурс сучасних еліт у якості основних технологій та каналів презентації політичної культури включаються взаємодії з інтернет-спільнотою, й еліти змушені зважати на політичні «конотації» суспільства. Повсюдне поширення мережі Інтернет і застосування супутніх їй інформаційно-

комунікаційних технологій у сучасному соціумі змушує еліти активно (часом навіть агресивно) використовувати Мережу з метою політичного володарювання та маніпулювання суспільною свідомістю. Інтернет-спільнота, у свою чергу, отримала можливість публічного прояву політичних конотацій у рамках політичного дискурсу. Як вважає автор, розвиток політичного дискурсу дозволяє говорити про великий потенціал впливу інтернет-спільноти на політичні еліти, а отже і на процеси, які відбуваються в країні, і на демократизацію політичної влади. Політичні конотації інтернет-спільноти дозволяють політичним елітам оцінити її ставлення до значущих політичних подій. «Концентруючи інформацію, яка отримується від інтернет-спільноти, сучасні аналітичні центри здатні прорахувати найбільш ефективні методи впливу на свідомість кожного окремого користувача Інтернету. Диференційований підхід до кожної групи користувачів Всесвітньої мережі дає нові ефективні можливості мобілізації громадянського суспільства у проведенні політичних заходів, протидії владі або голосуванні за того чи іншого кандидата на виборах», – пише дослідник [7, с. 12].

Те, що адміністративні та державні інституції змушені зважати на сучасні комунікативні технології, підтверджує й дослідниця О. Кашина, яка серед тенденцій переходу держави до практики електронного уряду визначає, що у середньостроковій перспективі будуть використані всі можливі канали взаємодії між владою та суспільством (приватний, телефонний, поштовий, віртуальний), але у довгостроковій перспективі пріоритетним каналом взаємодії стане Інтернет. «Слідом за електронною комерцією розвивається дистанційна освіта, телемедицина, електронне голосування, що свідчить про неминучість зміни об'єктивних умов для переходу сучасного суспільства з соціально-політичної реальності у віртуальну, що спричинить нові проблеми та протиріччя», – зазначає О. Кашина [83, с. 22].

Дослідження суспільно-політичних функцій Інтернету та електронних мас-медіа посідають значне місце також у проблемному полі *української науки*.

Як показує О. Добржанська, ще у 70–80-ті роки минулого століття в Україні було започатковано відому школу у галузі кібернетики та обчислювальної техніки на чолі з академіками В. Глушковим і С. Лебедевим. Зокрема В. Глушков сформулював низку дуже важливих ідей, пов'язаних з інформатизацією суспільства, саме його концепції були покладені в основу формування сучасного інформаційного суспільства. Вплив інтерактивних *засобів масової комунікації* (далі – ЗМК) на суспільство зростає з кожним днем, причому розвиток Інтернету відбувається набагато швидше, ніж усіх раніше відомих інформаційних технологій. Дослідниця пише, що аудиторії у 100 мільйонів користувачів Інтернету досягнуто за п'ять років, тоді як телебаченню для цього знадобилося вісімнадцять, персональним комп'ютерам – двадцять, а для радіо – більше сорока років. «Інтернет відіграє унікальну роль у процесі суспільного розвитку та безпрецедентним чином розширює масштаби соціальної комунікації та збільшує обсяги та розмаїття доступної інформації», – пише дослідниця [30, с. 12]. Незважаючи на те, що феномен Інтернету поки ще не знайшов повного й адекватного відображення у політичній науці, вже зараз можна сказати, що ця технологія здатна породити принципово нові соціальні та політичні явища. Досліджуючи ці процеси, І. Жилияєв пише: «Нова мережа стратегій інформаційного суспільства ґрунтується на розгалужених горизонтальних зв'язках особистостей та їхніх об'єднань, здатних до самоорганізації під впливом слабких сигналів, таких як інформація про нові технології, ринкові сегменти, цінові стратегії, мода тощо» [69].

Значення та роль інфокомунікаційних технологій як одного з факторів політичної модернізації проаналізував у своїх наукових працях

В. Коляденко. Автор наполягає на тому, що перехід до правової демократичної держави з ринковою економікою може бути здійснений лише за умови побудови інформаційно відкритого суспільства й ефективного вирішення проблеми взаємодії громадянського суспільства та держави. Дослідник вважає, що сучасні інфокомунікаційні технології відкривають нові можливості у практиці організаційного, партійного будівництва, самоорганізації громадянського суспільства, що, на думку В. Коляденка, дозволяє мобілізувати географічно, соціально та професійно роз'єднаних однодумців. «Розвиток Інтернету відбувається відповідно до демократичної спрямованості громадянського розвитку: людина з пасивного об'єкту багато в чому маніпулятивного інформування за допомогою мас-медіа перетворюється на активного самостійного суб'єкта добору плюралізованої маси інформації, що стала доступною їй завдяки високим інформаційним технологіям», – пише автор. Дослідник пов'язує подальше посилення процесів демократизації в Україні саме зі входженням України до глобальної інформаційної системи та відкритим інформаційним обміном з іншими країнами [92, с. 14].

Серед українських авторів, які досліджували трансформації режимів в інформаційну добу, слід відзначити дослідження Д. Яковлева, у роботах якого аналізуються теоретичні аспекти процесів демократизації у поставторитарних політичних системах. Як зазначає автор, у таких перехідних режимах відбувається розширення впливу та зростання ролі комунікації у політиці, а становлення глобального економічного комунікаційного простору, що трансформує соціальну, політичну та економічну реальність, створюють «гіперреальність», і як наслідок – уможливають перетворення політики у медіапроцес. На думку Д. Яковлева, усе вищеназване кидає нові виклики демократії як у глобальному контексті, так і процесам демократизації політичної взаємодії у нашій країні. Крім того, автор погоджується з тезами західних дослідників

щодо проблеми можливостей електронної демократії. «Система електронної демократії обіцяє зробити уряд більш ефективним, таким, що швидше реагує на зростаючі вимоги часу, більш прозорим та легітимним, а також впровадити кращі публічні послуги», – пише дослідник [175, с. 77]. Цікава думка автора щодо впровадження електронного уряду на теренах України. Так, Д. Яковлев зазначає, що майже двадцять років реформ усіх сфер життєдіяльності держави були насичені сенсаційними подіями у політичному просторі, які отримали назву «демократичного транзиту» – вирішальними виборами, конституційними та інституційними змінами. Проте ж вони довели, що саме державне управління відстає від сучасних вимог та потребує якщо не революції, то системних та структурних перетворень. У цьому розумінні, на думку цитованого автора, електронне врядування можна розглядати як акселератор інституційних демократичних трансформацій «у царині архаїчного державного управління, яка поєднує ознаки радянської номенклатури та пострадянської олігархії» [175, с. 78].

Дослідниця інноваційних підходів у державному управлінні О. Ємельяненко вважає, що ідея електронного уряду відкриває для громадян нові можливості політичної участі, а саме впливу на політичне життя країни, на державну владу за допомогою Інтернету через політично орієнтовані сайти та портали. У той же час автор зазначає, що широке використання інформаційно-комунікаційних технологій ще не дає гарантії підвищення суспільної активності, хоча й створює майданчики для організації суспільних взаємодій. Слід відзначити, що О. Ємельяненко вважає, що ступінь розвитку як самого електронного уряду, так і виконуваних ним функцій не обов'язково є показником демократичності політичної системи суспільства, оскільки, на її думку, не виявлено безпосереднього зв'язку між динамікою здійснення системи електронного уряду в окремо взятій країні та ступенем її демократизації. Як зауважує дослідниця, у різних країнах проблеми побудови електронного уряду, в

основному, ідентичні, наявні ж розбіжності зумовлені рівнем політичного та соціально-економічного розвитку держави. «Виявлено, що вибір стратегії та основних принципів державної політики у цій сфері залежить від соціально-політичних факторів: відношення правлячого режиму, національної політичної та бізнес-еліти до організації та вдосконалювання державного управління на основі демократичних принципів і розвитку економіки на принципах демонополізації та вільної конкуренції. У неліберальних демократіях мета і, відповідно, програми електронного уряду залежать від політичної системи та визначаються політичною державою», – вважає автор [68, с. 12].

На думку іншого дослідника – О. Маліса, яка в тому числі впливає на розвиток демократичного дискурсу у нашій країні, поява досконаліших технологій, які полегшують включення громадян у політику, поки що не призвела ані до прямого мережевого представництва інтересів, ані до помітного розвитку кібердемократії в українському суспільстві. Хоча політики та державні діячі використовують інтерактивні форми політичної комунікації, цей спосіб спілкування громадян із владою, на думку автора, ще малоефективний, а елементи онлайн-демократії та електронного уряду використовуються сьогодні головним чином для рекламування окремих структур влади. На широкому матеріалі О. Маліс аргументує висновок про те, що на даний момент немає підстав говорити не тільки про якийсь політичний вплив українських користувачів Мережі як особливої соціальної групи, але навіть про значний інтерес до політики з їхнього боку. Більшість інтернет-користувачів обмежується відносно регулярним відвідуванням ресурсів новин, причому за непрямими ознаками можна дійти висновку, що споживання в онлайні значного обсягу політичної інформації є лише реалізацією однієї з комунікативних можливостей Мережі, а не формою політичної участі. Слід зазначити, що згадана думка автора лише підтверджує актуальність дискурсу з цього питання. Сучасні

комунікативні засоби, на думку дисертанта, можуть впливати на демократизаційні процеси, але у деяких політичних системах ці процеси можуть проходити не так стрімко, як в інших, при цьому обмежуватися лише трансформуванням політики та не завжди у напрямку розвитку демократії [114, с. 14].

Іншої думки дотримується А. Костирев, який у своїй монографії «Роль засобів масової інформації у процесі демократичного розвитку суспільства» вказує, що дослідження різноманітних функцій ЗМІ у контексті їхнього впливу на розвиток демократії дає змогу визначити, що базовими функціями ЗМІ в умовах демократії постають:

- а) у продуктивному плані – функції критики та контролю, що забезпечують сенс функціонування ЗМІ по вісі «засоби» як «охоронні пси демократії»;
- б) у репродуктивному плані – функції комунікації, що забезпечує сенс їхнього функціонування по вісі «цінності». Виходячи з розуміння комунікації як цілісного суспільного духовного, у тому числі психологічного та морального утворення, з'ясовано, що хоча функція комунікації тією чи іншою мірою виконується засобами масової інформації у будь-якій політичній системі, проте тільки за умов демократії вона стає визначальною. Засоби масової інформації стають засобами масової комунікації, коли вони утворюють кільце зворотного зв'язку поміж індивідуумами та соціальними групами, між політичною системою та суспільством, а також поміж елементами політичної системи. Відтак, саме засоби масової комунікації, забезпечуючи суспільний дискурс, виступають чинником демократичного розвитку [96, с. 12].

Відомий український вчений Б. Потятиник признає, що особливим чинником утвердження свободи ЗМІ на початку ХХІ ст. все ж таки був Інтернет. «Вже сама природа децентралізованої Світової павутини не дає контролювати її так, як це можна вчинити з теле- чи радіостанцією. Навіть

усередині країни Інтернет майже неможливо захопити», – вважає дослідник. «Додаймо сюди відносну дешевизну та простоту створення онлайн-видання (порівняно з коштами, які потрібні на видання паперової версії газети або на створення теле- чи радіостудії). Тобто є чимало підстав трактувати Інтернет як чинник свободи», – додає автор [136, с. 55]. Окрім того, демократизм інтернет-видань Б. Потятиник виразно виявляє у порівнянні з найдорожчим медіа – телебаченням, оскільки запуск нових мас-медіа, наприклад телеканалу, пов'язаний з величезними капіталовкладеннями і не надто асоціюється з демократичними ідеалами. До того ж особи, які володіють засобами масової комунікації, пропагують свою власну ідеологію, приглушуючи іноді інші, небажані для них погляди [136, с. 60].

Ще один відомий представник української комунікативістики – Г. Почепцов – аналізує демократичні перетворення у пострадянських країнах через «інформаційний параметр», який завжди був важким для втілення. І свобода слова, на думку дослідника, частіше моделюється, ніж реалізується. В якості прикладу Г. Почепцов приводить Росію, де створюється радше ілюзія свободи слова, аніж сама свобода слова. Причому це досить складний варіант моделювання, який вимагає і спритності, й інтелектуальності. «З іншого боку, Росія серйозно та жорстко контролює тільки три федеральні телеканали, тому їхні продюсери важливіші за міністрів. Друковані ЗМІ, а тим паче Інтернет, а також кабельні телеканали існують в іншому режимі, що надає масовій свідомості те, чого вона потребує. Якщо вона потребує опозиційності, вона може її знайти», – вважає Г. Почепцов [137, с. 45]. Єдиною відмінністю порівняно з радянським часом є те, що «правильні» думки знайти легше, а заради «неправильних» слід докладати більше зусиль. Слід зазначити, що дослідник вбачає у сучасних комунікаційних технологіях також недемократичні тенденції: так, за поширення тероризму суспільство має

завдячувати саме Інтернету. В Інтернеті не блокується відхилення, і навпаки – людина може знайти позитивний відгук на свої радикальні погляди. «Можна навести й такі аргументи, чому це відбувається саме в Інтернеті. По-перше, більший рівень анонімності, що дозволяє висловлювати те, що неможливо висловити в інших контекстах. По-друге, вихід на ширшу аудиторію, що полегшує пошук людей з близькими поглядами. По-третє, відсутність меж, що веде до радикалізації поглядів». Проте, на думку дисертанта, всі ці характеристики при правильному використанні несуть, вочевидь, і позитивні функції, особливо у суспільствах з недемократичними режимами [137, с. 66].

В. Бебик розглядає сучасні електронні ЗМІ як можливість для політиків і політичних партій досягти рівноправності у політичному процесі. На думку дослідника, віртуальна реальність створює ілюзію рівності. «Напередодні виборів не проводиться жеребкування сайтів або розподіл «ефірного часу», – слушно помічає В. Бебик [22, с. 152].

Теоретично будь-який політичний рух може мати відношення до різних новинних порталів та сайтів, на яких, напевне, можна опублікувати будь-яку кількість інформації за будь-який проміжок часу. Електронний ресурс може мати практично нескінченну кількість інформації, оскільки його вартість визначається далеко не кількістю інформації. При цьому частота оновлення інформації на новинному порталі залежить лише від власника та редакційної політики.

Слід зазначити, що політична кампанія політика чи політичного руху у Всесвітній комп'ютерній мережі може проводитися постійно, а не тільки під час виборчої кампанії. Подібно до цього, весь час можна здійснювати викиди негативної інформації щодо конкурентів.

«Крім того, для Інтернету не існує кордонів, що є досить важливим чинником в умовах глобалізації. Отже Інтернет є необхідним для залучення електорату, який перебуває за кордоном на час виборів. Для таких виборців

сайти є одним із небагатьох джерел інформації про політичне життя країни», – пише автор [22, с. 152].

Важливий вплив на процеси демократизації у недемократичних політичних системах здійснює формування громадянського суспільства. Так, С. Демченко виявив, що засоби масової комунікації активно сприяють створенню певних суспільних та політичних інститутів за відсутності чи при слабкому розвитку інших форм громадянського будівництва, підміняють собою ці форми та забезпечують їхню легітимність. Шляхом аналізу медійної практики автор стверджує, що в сучасній Україні активно здійснюється процес «медіатизації» суспільних відносин, у якому спостерігається своєрідне змагання медіатехнологій різних політичних груп, що спричиняє подальшу персоналізацію громадсько-політичних процесів, сприяє їх емоційному та ірраціональному сприйняттю. Крім того, дослідник зазначає, що одним із наслідків процесу впливу масової комунікації на демократичні перетворення у сучасному українському соціумі стало підвищення рівня громадської свідомості та активності різних верств населення, їхня консолідація, утворення ними громадсько-політичних об'єднань та організацій, що є ознакою громадянського суспільства [61, с. 15].

Дослідник Є. Пілат вбачає потенціал саме соціальних мереж у розвитку демократичних цінностей та громадянського суспільства у нашій країні. «Весь арсенал широкодоступних новітніх засобів обміну інформацією дає змогу ефективно взаємодіяти окремим громадянам, яких об'єднують не лише спільні ідеї та цінності, а й спільні проблеми та бачення шляхів їхнього розв'язання», – пише дослідник [134]. Усе це зумовлює об'єднавчі процеси та утворення свого роду спільнот за інтересами. Проте роль та значення таких об'єднань не можна абсолютизувати та ідеалізувати, а тим більше вважати інструментом активних дій, хоча не можна й заперечувати того, що соціальні мережі

допомагають громадянам відчутти себе повноцінними суб'єктами державотворення. Як висновок своєї гіпотези автор підкреслює, що активна самоорганізація громадян у соціальних мережах поступово стає своєрідним каталізатором процесів суспільних перетворень в Україні. Прямим наслідком вищезначених процесів є поява нового виду громадського діяча – лідера соціальної спільноти. На думку Є. Пілата, потенційно ним може стати буквально кожен користувач Інтернету, який має власні суспільно корисні ідеї, володіє достовірною інформацією, вміє логічно викладати свої думки та готовий брати активну участь в їхньому обговоренні та реалізації задумів [134].

Висновки до розділу

Враховуючи плюралізм думок сучасних дослідників та узагальнюючи основні положення їхніх концепцій, можна зробити наступні висновки:

1. Переважна більшість науковців констатує наявність безпосередніх та опосередкованих ефектів дії нових технологій на політичне життя суспільства. Перші політичні ефекти пов'язані зі зміною політичної поведінки людей, яка дедалі більше визначається плюралізмом думок, а не класовими інтересами. Другий клас ефектів полягає у дезінтеграції всієї соціально-класової структури індустріального суспільства.

2. Деякі науковці (Д. Белл) спростовують ідеалістичні прогнози своїх попередників щодо настання глобальної, універсальної культури з відповідними їй типами світогляду та моделями поведінки. Навпаки, констатується, що новими значущими принципами соціальної диференціації та новаційними атрибутами політичної свідомості в інформаційному суспільстві стають «реструктуризовані» національна та релігійна свідомість, почуття етнічної єдності та розділення за статевим принципом. Ці умови, беззаперечно, впливають на політичний процес, який

набуває складніших форм, оскільки розширюється кількість його учасників, чий інтереси у сучасну епоху визначає політична програма, а не соціально-класова приналежність.

3. Зазначається, що Інтернет дозволяє політичній системі країни еволюціонувати від стану представницької демократії, коли обрані населенням представники здійснюють владні повноваження у певний період часу від імені тих, хто їх обрав, до деліберативної демократії, коли основні політичні рішення ухвалюються безпосередньо населенням шляхом голосування та виконуються урядом. Нові технології електронної комунікації не лише виводять демократію на більш високий якісний рівень, але й різко звужують можливості існування авторитарних режимів правління. Інтернет, долаючи бар'єри організаційно-технічного, фінансового, адміністративного та навіть міждержавного порядку, сприяє реалізації одного з ключових принципів сучасної демократії – рівності можливостей конвенційної політичної участі індивідів, причому не лише на місцевому, регіональному або загальнонаціональному, але й на міжнародному рівні.

Розділ II

Теоретико-методологічні засади дослідження мережевого інструментарію демократичного дискурсу

2.1. Основні теоретичні підходи у дослідженні електронних мас-медіа

Розв'язання центральної проблеми даного дисертаційного дослідження передбачає обґрунтування доцільності використання комплексу аналітичних прийомів та процедур, що надав би змогу адекватно відобразити роль, яку відіграють сучасні електронні мас-медіа у формуванні демократичного дискурсу як на національному, так і на глобальному рівнях. Проте, як це зазначалося вже у попередньому розділі, існує значна контекстність функціональної ефективності електронних мас-медіа у виконанні цього завдання у країнах, які належать до різних цивілізаційних ареалів сучасної людської ойкумени. Попри універсалістські тренди сучасності, які позначаються дослідниками за допомогою добре відомих концептів на зразок «глобалізації», «модернізації», «третьої хвилі демократизації» та однопорядкових ним, численний емпіричний матеріал свідчить на користь важливості врахування того, що прихильники методології неоінституціоналізму називають «path dependency» та «спротивом структури». Інакше кажучи, у глобалізованому світі універсальних стандартів ефективність мережевого інструментарію формування демократичного дискурсу залежить не лише від «щільності» відповідної інфраструктури, але й від комунітарних (досить часто – «домодерних») атрибутів суб'єктів політичної комунікації. Йдеться про основні параметри політичної культури представників конкретної

спільноти, специфічні характеристики їхньої політичної свідомості та психіки, деонтології повсякденної комунікації тощо.

Відтак, аналітичний інструментарій, застосований дослідником під час вивчення основних складових центральної проблеми даної дисертації, має відповідати принципам об'єктивності, науковості, верифікації та ґрунтуватися на певних універсальних пояснювальних схемах (концепціях та теоріях) у сполученні з урахуванням конкретно-національних умов застосування інтернет-технологій у процесі колективної адаптації до ціннісного коду народоправства.

Під час вирішення цього завдання неодмінно постає питання про методологічну компліментарність застосовуваних пояснювальних схем та наукових концептів, адже у межах одного дослідження поєднуються, по суті, проблемні галузі власне суспільствознавства (демократичний політичний дискурс) і наук точного та природничого циклу (технології та інструментарій комунікацій) [64, с. 39–49.]. На глибоке переконання автора дисертаційної роботи, поява такої дилеми, з одного боку, повністю відповідає сучасній тенденції здійснення фундаментальних наукових досліджень у міждисциплінарній та міжгалузевій площинах, а з іншого – стимулює до проведення критичного аналізу науково-понятійного інструментарію, що застосовуватиметься для реалізації дослідницьких цілей та завдань.

Виходячи з цього, в якості теоретико-методологічної основи дисертаційної роботи були використані основні філософські, соціологічні та політологічні поняття, ідеї та принципи, вироблені у межах різних аналітичних традицій, наукових течій та шкіл. З огляду на це, цілком виправдано *на теоретичному рівні* базу дослідження склали напрацювання вітчизняних філософів, соціологів, політологів, технологів: С. В. Бондаренка, М. С. Вершиніна, А. Е. Войскунського, Д. В. Іванова, Б. С. Маркова, І. А. Негодаєва, М. І. Пранової. Важливе значення мали

також і роботи зарубіжних вчених: Д. Белла, М. Кастельса, Н. Лумана, М. Льюїса, М. Маклюєна, Дж. Нейсбіта, Е. Тоффлера, Е. Фромма, К. Ясперса.

Враховуючи аксіоматичну істину, що сучасна політика неминуче приходить туди, де є будь-яка масова аудиторія, соціальні мережі інтерпретуються автором дисертації як найбільш сприятливе середовище для цього різновиду людської активності. Недарма представники влади чи ті, хто прагне посісти своє місце на політичному олімпі, а також просто підвищити свою популярність і вплив в Інтернеті, йдуть до соціальних мереж. Як наслідок наукової рефлексії цієї особливості сфери політичного у профільних дослідженнях дедалі частіше застосовується *мережевий підхід*. Сам термін введений до наукового обігу у 1954 році англійським антропологом Джоном Барнсом. Він розвинув винайдений ще у 30-ті роки в Америці підхід для дослідження взаємозв'язків між людьми за допомогою соціограм, тобто візуальних діаграм, в яких окремі особи представлені у вигляді точок, а зв'язки між ними – у вигляді ліній. До 1970-х років остаточно сформувався комплекс соціологічних і математичних методів досліджень, які становлять науковий фундамент сучасного аналізу соціальних мереж (Social Network Analysis, SNA). Предметом аналізу у SNA, на відміну від більшості традиційних соціологічних досліджень, є структура їхніх взаємозв'язків у межах того чи іншого співтовариства або робочої групи. Мережевий аналіз допомагає моделювати структурні взаємодії між соціальними одиницями – людьми, колективами, організаціями. Крім інших переваг мережевий підхід дозволяє оперувати даними на різних рівнях дослідження – від мікро- до макrorівня, забезпечуючи наступність даних, коли більш дрібні одиниці об'єднуються у великі без втрати інформації [203, с. 2–4]. Аналіз соціальних мереж сьогодні широко застосовується в економіці та управлінні (внутрішньогрупової взаємодії, аналізі ринків тощо), у соціології, у

медицині (наприклад, при вивченні шляхів розповсюдження інфекційних захворювань), у криміналістиці (терористичні мережі, мережі розповсюдження наркотиків тощо). Враховуючи зазначені особливості мережевого підходу стає зрозумілим той факт, що саме він виступає у ролі світоглядної основи даного дисертаційного дослідження.

Враховуючи глибинні системні взаємозв'язки, що існують між окремими елементами глобальної мережі, кумулятивний характер їхнього впливу на просування цінностей, ідей та процедур народоправства у культурному середовищі певної країни, під час розкриття центральної проблеми даної дисертації доцільним та виправданим є широке використання бінарної методологічної пари системного та структурно-функціонального підходів. Перший з них орієнтує дослідника на цілісне, комплексне сприйняття всього розмаїття електронних мас-медіа, які завдяки об'єктивним особливостям Інтернету набули статусу найбільш впливового чинника процесу поширення демократії. У поєднанні з синергетичною методологією системний підхід дає змогу виявити основні тренди у системах народного представництва та політичного менеджменту, породжені бурхливим розвитком інформаційних технологій протягом останніх двадцяти років [71].

З огляду на мету дисертаційного дослідження важливим є й урахування наявності когерентних атрибутів між двома системами (демократії та глобальної інформаційної мережі) попри їхню принципово відмінну етіологію. З точки зору дисертанта, і демократія, що сформована внаслідок тривалої еволюції людської культури та постає як складна система інститутів, цінностей, ритуалів та архетипів поведінки, і глобальна інформаційна система (Інтернет), що має відверто артефактну природу, – обидві наділені атрибутами динамічної стабільності, самовідтворюваності, розумної децентралізованості, спонтанної кооперації складових елементів тощо. Заперечуючи авторитарний контроль одного елемента над усіма

іншими, вони начебто передбачають одна одну, одночасно постаючи і середовищем існування, й інструментарієм життєзабезпечення своєму партнерові.

Враховуючи той факт, що й система демократії, й система Інтернет тяжіють до поліваріантних алгоритмів існування та розвитку, логічним доповненням методології дослідження виступає *діяльнісний підхід*. Останній дозволив авторові дисертації виявити роль і значення мережевої активності політичних партій та державних структур у процесі впровадження демократичних ідей та практик у суспільстві.

Інформаційний підхід застосовувався у перебігу аналізу механізмів поширення та впливу інформації, яка розміщувалася в Інтернеті.

Аксіологічний підхід орієнтував дослідження на розуміння значущості пропагування у мережі демократичних цінностей та розгляд демократії як самодостатньої системи політичних цінностей.

Орієнтація на основні теоретичні постулати *конкретно-історичного підходу* дозволила дисертантові врахувати під час дослідження специфіки трансформації політичної системи України під впливом сучасних мережевих технологій чинник «залежності від пройденого шляху» (path dependency).

На *емпіричному рівні* дослідження широко використовує дослідницькі принципи та техніки компаративістики, що дало змогу авторові дисертації не лише отримати критично необхідний обсяг фактологічної інформації щодо функціонування електронних мас-медіа у країнах з давніми правовими та демократичними традиціями, але й здійснити аналіз демократичних трансформаційних процесів в країнах «третьої хвилі демократизації». При цьому з урахуванням того, що «чистих соціологічних типів» у реальній політичній практиці не існує, автор дисертації розглядав країни «консолідованої демократії» як матричні моделі, а країни «третьої хвилі демократизації» як девіантні.

Прояснення загальної логіки та техніки дослідження центральної проблеми відбувалося у безпосередньому зв'язку з концептуалізацією основних понять як засобів кодування/декодування реальних феноменів соціальної дійсності.

Двома відправними поняттями, що визначають генеральні атрибути соціального середовища, в якому здійснюється діяльність електронних мас-медіа, є концепти «демократія» та «демократизація».

Демократія – політичний лад, порядок здійснення влади, спосіб управління суспільними справами за участі та в інтересах народу; практичне втілення ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських прав; соціальна активність, участь громадян в ухваленні та втіленні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні проблем. Демократія – це не лише формальне визнання народу джерелом влади, сувереном, стосовно якого влада відіграє обслуговуючу роль, не тільки переважне право більшості при ухваленні суспільних рішень, а й поважання прав і потреб меншості, загальне дотримання закону та конституційного порядку, чітке визначення політичних процедур, суспільних заходів, політичної комунікації за допомогою регламентів, толерантне ставлення її учасників до інших думок і позицій, готовність до компромісу у вирішенні спірних питань. Ознакою демократії є участь громадян у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального рівного виборчого права та реалізація цього права у процедурах виборів, референдумів тощо, участь у розв'язанні суспільних проблем.

Аксіоматичного значення набуває твердження, згідно з яким сутність демократії не варто зводити лише до певного арсеналу політичних процедур та ритуалів. У комунікативній парадигмі політичного процесу демократія – це, перш за все, вільний дискурс усіх зацікавлених суб'єктів (індивідуальних та колективних) навколо життєво важливих, суспільно

значущих проблем. У процесі (і внаслідок) тривалого обговорення тактик та стратегій колективного вирішення значущих завдань у свідомості учасників цього дискурсу формується якісно нова парадигма сприйняття сутності політичного. Останнє починає тлумачитися як спілкування рівних з рівними в ім'я досягнення загального блага. Вкорінення такої Аристотелевої інтерпретації політичного у культуру конкретної спільноти і означає адаптацію норм та цінностей демократії масовою та індивідуальною свідомістю її членів [67, с. 216].

Цілком зрозуміло, що особливу функціональну роль у цьому процесі демократизації відіграють саме електронні ЗМІ.

На думку дисертанта, масова комунікація, здійснювана з використанням різних засобів зв'язку – мобільного, супутникового, Інтернет тощо, – стає джерелом збільшення обсягів інформації у сучасному суспільстві. Якість масової комунікації та можливість її ефективного здійснення величезною мірою перебувають у залежності від рівня демократичності суспільства. У демократичному суспільстві комунікація здійснюється як на горизонтальному рівні – між членами та групами суспільства, які мають рівний статус, а також між рівнозначними групами, так і на вертикальному рівні, який, в свою чергу, залежно від напрямку потоку буває зростаючим та спадаючим. Масова комунікація може здійснюватися таким чином: через засоби масової інформації (друковані та електронні); через громадські та політичні організації, коли політичні партії або окремі групи стають опосередкованою ланкою між правлячими та керованими; через неформальні канали – чутки, графіті. Сьогодні у переважній більшості країн ЗМІ функціонують в умовах інформатизації та демократизації суспільства. У процесі інформатизації природні засоби масової інформації (мова, жести, сигнали) доповнюються штучно створеними (технічними). Люди постійно спілкуються один з одним, використовуючи як природні, так і технічні засоби у цьому процесі.

Спілкування сприяє процесу соціалізації особистості, засвоєнню соціальних норм і передачі накопиченого досвіду наступним поколінням. Воно об'єднує людей у цілісний соціальний організм і забезпечує розвиток суспільства як суб'єкта історичного процесу. Спілкування неможливо здійснювати без наявності комунікаційних каналів, які забезпечуються технічними засобами комунікації. Інтернет сьогодні виступає підсилювачем контакту, тому що дозволяє здійснювати інтерактивну комунікацію, яка характеризується наявністю зворотного зв'язку, на відміну від інших каналів комунікації, зокрема традиційних ЗМІ.

В умовах демократії активно розвиваються електронні засоби масової інформації. Демократична форма правління держави, на відміну від недемократичної, створює умови для існування незалежних засобів масової інформації. У недемократичних країнах розвиток мережі утруднений або нашкоджується на низку штучних перешкод.

Як впливає з основної проблеми дисертації, важливою складовою аналітичного інструментарію дослідника є концепт «електронні мас-медіа». У сучасній науці це поняття вживається для позначення інформаційно-громадських порталів, що мають метою свого існування виконувати функцію засобу масової інформації (ЗМІ) та користуються певною популярністю та авторитетом у споживачів, тобто мають свою постійну аудиторію. Електронні ЗМІ можна розглядати як медіасередовище, аналогічне телебаченню, радіо та пресі. Останнім часом цей термін ототожнюється зі ЗМІ в Інтернеті.

У глобальній мережі існує багато засобів масової інформації різних напрямків. Деякі з них зареєстровані як звичайні ЗМІ, але це поки що скоріш виняток, аніж правило. Як і друковані видання, інтернет-видання керуються принципами журналістики. Багато друкованих («офлайнових») газет і журналів мають свої представництва в Інтернеті. Вони викладають там матеріали своїх випусків, а іноді навіть створюють самостійне інтернет-

видання. За жанрами інтернет-видання не відрізняються від офлайнових: є новинні, літературні, науково-популярні, дитячі, жіночі сайти тощо. Електронні мас-медіа тісно пов'язані з електронною економікою та політикою та впливають на розвиток електронної демократії та уряду.

Традиційно до електронних засобів масової інформації відносять телебачення, радіо та Інтернет. Завдяки використанню комунікаційних засобів виникли три підсистеми ЗМІ: друк, радіо та телебачення. До цих видів ЗМІ в останнє десятиліття приєднується й активно розвивається четвертий тип каналів інформації – Всесвітня комп'ютерна мережа (представлена в наш час Інтернетом), у якій значне місце (поряд із спеціальною) посідає масова інформація. Це електронні версії та дайджести газет, тобто мережеві газети і журнали, радіо- і телепрограми, сайти («сторінки») окремих журналістів. «Родовою» ознакою всіх є те, що вони оперативного оновлюють свій зміст і функціонують у режимі реального часу. Таким чином, комп'ютерні мережі поєднують у собі можливості всіх типів ЗМІ. Саме тому останнім часом поняття *електронні ЗМІ* ототожнюють з медіа, які функціонують лише у мережі Інтернет. У даній дисертації термін «електронні ЗМІ» використовується саме для медіа, які функціонують завдяки сучасним електронним мережам. В свою чергу, за телебаченням, радіо та газетами закріпилося визначення «традиційні ЗМІ» [88, с. 172].

Мережеві електронні ЗМІ регулюються правилами, встановленими для радіо- та телепрограм, які поширюють масову інформацію через «інші телекомунікаційні мережі». Існує свій термін і для друкованих видань. Найбільш широке поширення термін «електронна газета» отримав у 1990-ті рр., коли електронною газетою фактично стали вважати відтворені на екрані тексти з відносно оперативною інформацією. На сьогодні електронні версії газет наздогнали друкарські за кількістю читачів. Свої сайти та веб-сторінки має переважна більшість вітчизняних і міжнародних радіостанцій, телеканалів. Причому сайти традиційних ЗМІ окрім

розміщених на них архівів матеріалів, поточної стрічки новин, коментарів фахівців мають у своєму арсеналі оперативні канали зворотного зв'язку, коли кожен читач може залишити свій коментар з конкретної проблеми, статті чи репортажу. Форуми на сайтах традиційних ЗМІ об'єднують читацьку аудиторію та надають можливість безпосереднього спілкування, чого не могло бути раніше. ЗМІ активно використовують інтерактивні форми зв'язку з аудиторією: голосування, опитування, форуми, чати, блоги, що фактично перетворює газети, радіо та телебачення на просторах Інтернету на якісно новий самостійний інформаційний ресурс.

Сучасні вчені у галузі політичних комунікацій починають комплексно вивчати комп'ютерні електронні мережі як новий тип ЗМІ та приступають до типологізації мережевих електронних ЗМІ. При розгляді електронної мережі як явища ЗМІ Л. Мішина та І. Кушнір виділяють два напрямки. У першому до електронних ЗМІ відноситься весь мережевий простір, який розглядається як певний засіб масової інформації з конкретною структурою, що має розподіл за тематичною, цільовою та іншими ознаками. У другому напрямку до електронних ЗМІ відносять створювані професійними журналістами газети, журнали, інформаційні агентства, які, у свою чергу, поділяються на електронні версії друкованих видань і власне електронні видання [122].

«Всесвітня павутина» є частиною системи ЗМІ за рахунок представлених у ній мережевих засобів масової інформації, а також електронних версій традиційних ЗМІ. Застосування електронних ЗМІ як нових технологій кардинально змінило уявлення про засоби масової інформації. Стрімкий розвиток технологій змінив сам спосіб здійснення, розподілу, відображення та зберігання комунікацій. Нові технології дозволяють розподіляти та отримувати набагато більшу кількість інформації та даних, ніж вдавалося раніше. До основних видів електронних видань, з точки зору автора дисертації, слід відносити:

- електронні версії традиційних ЗМІ;
- модифіковані онлайн-версії традиційних ЗМІ, які не копіюють інші ресурси, а проводять власну інформаційну політику;
- медіапроекти, які виникли у мережі та не мають оффлайнових прототипів.

Технологія комунікацій та передачі інформації стрімко змінюється, тому можна сказати, що Інтернет створює новий простір, що відкриває нові можливості для глобального спілкування. Це істотно позначається і на розвитку засобів масової інформації. Електронні засоби масової інформації співіснують поруч із традиційними, але перевершують їх за швидкістю доставки матеріалу читачам і простотою доступу до цих матеріалів. Особливістю електронних видань є гіпертекстова структура та інтерактивні можливості у вигляді електронної пошти, форумів і гостьових книг.

Розглядаючи проблему впливу електронних мас-медіа на формування дискурсу демократії, варто зазначити, що у світі відбуваються два найважливіших процеси в обміні інформацією.

По-перше, глобалізація, тобто швидкий обмін інформацією зі всім світом. Розвиток мобільної телефонії відкриває нові підходи до Інтернету, минаючи дротовий зв'язок. Виникає можливість передачі інформації за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Розширюється територія дії традиційних засобів масової інформації в умовах інтернетизації. Створюються нові ЗМІ. Нові електронні медіа володіють майже безмежними можливостями для передачі будь-якої інформації будь-яким її відправником у різних напрямках.

По-друге, і в цьому простежується особлива «демократизаторська» місія електронних мас-медіа, відбувається розвиток малих місцевих структур: сучасні інформаційно-комунікаційні мережі дають можливість малим групам, у тому числі й етнічним, бути присутніми у віртуальному просторі, об'єднуючи своїх представників незалежно від державних

кордонів і географічних відстаней. Електронні мас-медіа вирішують, або принаймні знижують конфліктний потенціал проблем політичного представництва меншин, лобювання їхніх інтересів на рівні загальнонаціональних, міжнародних та глобальних політичних структур, полегшують процеси соціокультурної та політичної мобілізації представників міноритарних колективів, забезпечують свободу їхнього транскордонного спілкування тощо.

Особлива функціональність електронних мас-медіа, що проявляється передусім в їхній діалогічності, великій реактивності, ефективному поєднанні локальності порушеної проблематики та глобальності у доступі, перетворює мережеві ЗМІ на найвпливовіші магістралі комунікації та наділяє їх статусом нового інструментарію врядування. Як наслідок – у політичну практику країн «усталеної демократії» та «третьої хвилі демократизації» дедалі впевненіше входить таке явище, як електронний уряд.

Електронний уряд (англ. *e-government*) – це модель державного управління, яка заснована на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності та прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею. Електронний уряд являє собою модель управління, у якій вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків і процесів підтримується та забезпечується відповідними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Іншими словами, необхідною умовою переходу до електронного уряду є широка інформатизація всіх процесів у звичайній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, інститутів самоорганізації громадян тощо.

З точки зору автора дисертації, варто розмежовувати такі, на перший погляд, споріднені поняття (і відповідно – феномени, що позначаються за допомогою них), як електронний уряд та електронна демократія.

Електронна демократія (е-демократія) – форма народовладдя, яка характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного засобу для колективних розумових (краудсорсінг) та адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень – електронне голосування, контролювання виконання рішень тощо) на всіх рівнях – починаючи з рівня місцевого самоврядування і закінчуючи міжнародним. В основі уявлення про ефективність е-демократії лежать як теоретичні дослідження (інформаційна теорія демократії), так і експериментальні дані, отримані, наприклад, у ході досліджень колективного розуму. Поява феномену е-демократії, з точки зору автора дисертації, означає можливість переходу функціонування політичної системи суспільства на більш гнучкий та більш ефективний алгоритм функціонування, коли трансакційні витрати, що виникають під час узгодження життєвих позицій всіх суб'єктів політичного життя, зводяться до мінімально припустимого рівня [105, с. 124]. У даній праці дисертант дотримується концепції, згідно з якою електронна демократія представляє собою явище, де нові електронні медіа, покращуючи інфраструктуру демократичного суспільства, створюють можливість переходу від простої участі до співучасті всіх громадян у вирішенні актуальних соціальних проблем разом з адміністрацією за допомогою проведення інтерактивних діалогів, форумів, конференцій та голосувань.

Однією зі неодмінних складових е-демократії є політичний інтернет-діалог та консультації з громадськістю.

В інтерпретації автора дисертаційного дослідження, *політичний інтернет-діалог* – це процес комунікації громадян між собою або з органами державної влади, політичними партіями та іншими суб'єктами політики за допомогою використання телекомунікаційних можливостей, спрямований на участь у формуванні політичного порядку денного, впливу на ухвалення політичних рішень та контролю за їхньою імплементацією.

Перед нами не інакше як суспільна комунікація, яка постає як значуща система повідомлень, якими люди користуються у соціумі, в яких зображується інформація, знання, ідеї, зумовлені цілою низкою значущих оцінок, конкретних ситуацій.

Важливо підкреслити той факт, що в деяких країнах «третьої хвилі демократизації» формування інститутів громадянського суспільства відбувається жвавіми темпами саме у сфері віртуальної реальності (створеної інтернет-мережею та наповненої різноманітними електронними мас-медіа), випереджаючи «огромадження» реальних секторів суспільного життя.

В свою чергу, консультації з громадськістю – це форма залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм можливості вільного доступу до інформації про діяльність органів державної влади, засіб забезпечення відкритості та прозорості діяльності цих органів. Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави та життєвих інтересів широких верств населення. У країнах «консолідованої демократії» в обов'язковому порядку проводяться консультації щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень щодо ходу їхнього виконання, звітів головних розпорядників коштів державного бюджету про витрачання бюджетних коштів за минулий рік; інформації про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади тощо. Консультації з громадськістю найчастіше проводяться у формі публічного громадського обговорення (безпосередня форма) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Результати проведення цих процедур враховуються органами влади під час ухвалення остаточних рішень або у подальшій роботі з їх реалізації.

Завдяки функціонуванню електронних мас-медіа як інструментів формування демократичного дискурсу, особливого значення набуває принцип публічності, що посідає одне з центральних місць у політичній етиці державного менеджменту. Публічність як принцип суспільного управління означає відкритість та прозорість функціонування його суб'єктів, забезпечує їхній взаємозв'язок та зв'язок із суспільством, громадянами. Принцип публічності подібний до принципу гласності, але за охопленням явищ є значно ширшим від останнього, зокрема він передбачає відкритість влади, прозорість діяльності її апарату, право впливу громадян на діяльність органів влади, врахування думки громадськості при ухваленні суспільно важливих рішень, громадський контроль за діяльністю управлінського апарату та інші види контролю за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян.

Для правильного розуміння суспільно-політичних процесів громадянам необхідно володіти повною і точною інформацією. Інтернет надає таку можливість, його пошукові системи допомагають за ключовими словами знайти необхідні дані у численних файлах, що зберігаються у системі. До глобальних комп'ютерних мереж підключені різні інформаційні служби. Бази інформаційних даних, що містяться у цих службах, умовно розділені на професійно орієнтовані та інформаційні системи для масових споживачів, таким чином, будь-який користувач може отримати відносно повну інформацію за своїм запитом. Точність відомостей визначається функціональним призначенням показника системи, досягнення точності можливе у конкретних умовах функціонування системи, Інтернет як система прагне до досягнення максимальної точності бази інформаційних даних, якими володіє.

Принцип наукової об'єктивності та неупередженості передбачає не лише акцентування на позитивному внеску електронних мас-медіа у формування політичного дискурсу демократії, але й висвітлення недоліків

їхнього функціонування. Наявність вільного доступу до мережі у будь-який час доби та практично у будь-якому місці дозволяє отримати прямий вихід на інформаційні багатства, які охоплюють сферу найрізноманітніших інтересів, а також надає можливість здійснювати електронну комунікацію: відправляти та одержувати пошту, передавати файли. Користувачеві Інтернету можуть бути доступні дані будь-якого характеру: ділового, розважального, новинного тощо. Але не всі люди охочі отримувати необхідну їм інформацію, мають таку можливість. Проблема доступності до мережі полягає у тому, що більшість населення країн «третьої хвилі демократизації», з одного боку, не мають технічної можливості доступу до неї, а з іншого – фінансові проблеми не дозволяють багатьом придбати комп'ютер, сплачувати користування Інтернетом. Таким чином виникає новий різновид соціальної нерівності, який умовно можна позначити як «інформаційна нерівність», або «нерівність доступу». Крім того, слід брати до уваги ще одну загрозу демократії, яку імпліцитно несуть у собі електронні мас-медіа. Політична участь є засобом висловлення громадянами своїх інтересів і виступає невід'ємною умовою функціонування демократичної держави. Але електронні мас-медіа зі всією їхньою діалогічністю розгортають свою діяльність у віртуальному просторі, так само «віртуалізуючи» й політичну участь громадян [69].

Окрему увагу, з точки зору автора дисертації, слід приділити ще одному важливому й суперечливому аспекту діяльності електронних мас-медіа у формуванні демократичного дискурсу. Забезпечуючи безпосередню участь громадськості в обговоренні найактуальніших проблем політичного життя та в ухваленні управлінських рішень, сприяючи обміну інформацією між владою та громадянами, електронні ЗМІ значно трансформують зміст концепту суверенності, іноді позбавляючи його «національно-комунітарного» змісту. Так, реальним є існування так званих «національних сегментів» Всесвітньої мережі, де порушуються саме «національні»

проблеми. Проте універсальна мова демократії та транснаціональна, понадкордонна природа Інтернету досить часто піддають сумніву і навіть оспорюють суверенність держави в інформаційній сфері, відкриваючи «коридор можливостей» для різноманітних акцій «глоболоїції» та культурного імперіалізму. Враховуючи це, складовою проблемою впливу електронних мас-медіа на демократичний дискурс, на переконання автора дисертації, є проблема інформаційного суверенітету – здатності держави контролювати та регулювати потоки інформації у «своєму» просторі політичного мовлення з метою додержання власних законів, прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки тощо.

Викладений у даному підрозділі матеріал переконливо свідчить на користь того, що у даний час у зв'язку з розвитком інтернет-технологій суспільствознавство отримало нову предметну область для вивчення політичної участі у віртуальному просторі. Громадяни, державні органи, ЗМІ, політичні партії та багато інших акторів використовують раніше не вивчені канали для вираження своєї політичної позиції та здійснення політичних дій. Внаслідок цього будь-яке нове дослідження, здійснюване у даному напрямку, об'єктивно набуватиме беззаперечного теоретичного та прикладного значення.

2.2. Демократичний дискурс у проблемному полі політичної науки: плюралізм підходів

Теорія демократичного дискурсу представлена значним розмаїттям плюральних методологічних підходів, постаючи врешті-решт синтетичним з'єднанням одразу декількох напрямків сучасного суспільствознавства.

Частина теорій спирається на комунікативний підхід, що розглядає дискурс головним чином як «важливий та невід'ємний агент комунікації, який виступає носієм і ретранслятором значень, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних утворень» [144,

с. 10]. Становлення напрямку, у фокусі уваги якого знаходиться теорія і практика демократичного дискурсу, закономірно впливає з послідовного розвитку теорій політичної комунікації, започаткованих Г. Ласуелом та П. Лазерсфельдом. Коріння теорії демократичного дискурсу також можна знайти у роботах вчених Франкфуртської школи, представників напряму постмодернізму, соціального конструктивізму та постструктуралізму тощо.

Одна з потужних течій, сформованих у межах теорії політичного дискурсу, яка об'єднала у своїх рядах блискучих дослідників, отримала назву *критичного дискурс-аналізу*. Витоки критичного дискурс-аналізу можна знайти у роботах А. Грамші, Л. Альтюсера, М. Бахтіна.

Роботи А. Грамші, які описують модель ідеологічної гегемонії, стали серйозною передумовою для розвитку критичного напряму теорії політичного дискурсу. Зокрема, аналізуючи соціальні процеси, Грамші стверджував, що ідеологія є не інакше як певне тлумачення соціальної реальності. Можновладці зможуть тримати маси у підпорядкуванні, тільки якщо їм вдасться представити свої погляди як загальнозначущі, забезпечивши таким чином свою легітимність. Однак А. Грамші, на відміну від його послідовників, розглядав ідеологію як явище позитивне, за допомогою якого можна створити нову культуру та об'єднати людей [53, с. 41–47]. Поряд із цим слід зазначити, що А. Грамші, відзначаючи великий вплив ідей на соціальну реальність, не ставив питання про конструювання громадських явищ за допомогою мови та був далекий від ідей соціального конструктивізму, сприйнятих згодом теоретиками демократичного дискурсу.

Ідеї А. Грамші були активно застосовані теоретиками політичної комунікації. Сучасні процеси управління вони стали трактувати як гегемонію, встановлену за допомогою мас-медіа.

Авторитетний представник дискурс-аналізу, М. Бахтін, опікувався дослідженнями мови, розглядаючи її як інструмент ідеологічної та

політичної боротьби. М. Бахтін стверджував, що значення визначається контекстом, залежить від ситуації та ніколи не залишається законсервованим. Соціально-політична взаємодія окрім власне матеріальних цінностей та ресурсів розгортається й навколо значень: визначення їхнього змісту та відтак – соціальної дійсності. З точки зору дослідника, будь-який панівний клас прагне зафіксувати вигідні для себе змістовні наповнення використовуваних у соціальній взаємодії значень [20, с. 135].

Важливим етапом розвитку критичного дискурс-аналізу, на думку дисертанта, треба вважати ідеї німецької школи, яка розглядала проблеми використання лінгвістичних конструктів для досягнення політичних цілей [101, с. 59–75].

На сьогодні представники критичного дискурс-аналізу пропагують емпіричне вивчення феномена та широко використовують лінгвістичні методи у дослідженнях, роблячи акцент на дослідженні тексту й мови з метою виявлення практик маніпулювання громадською думкою. У роботах Г. Кресса трапляється думка про те, що ідеологічна позиція реалізується за допомогою текстової синтаксичної структури [200, с. 27–42.]. Таким чином, ідеологічна форма транслюється за допомогою лінгвістичного змісту.

На думку Р. Водак, владі завжди властива упередженість, оскільки політична сфера практично у всіх випадках передбачає суб'єктивний інтерес закулісних сил [216, с. 197–216.]. Засоби масової інформації програють у своєму прагненні бути незалежними, тому що навіть будучи незаангажованими, транслюють інформацію у загальноприйнятих рамках. Автори критичного дискурс-аналізу сходяться на тому, що дискурс завжди має розглядатися у контекстах заданої ситуації, наявної культурної традиції та панівної ідеології у найширшому сенсі цього поняття.

Контекст відіграє основну роль у теорії політичного дискурсу Т. А. ван Дейка, який розглядає його як ментальну модель, крізь призму

якої учасник політичного процесу сприймає отриману інформацію. Ментальна модель кожного індивіда являє собою унікальну конструкцію. Дискурсивні практики не існують без певних стереотипів, знань, групових установок і прийнятих думок. Величезна кількість процесів, які відбуваються навколо індивіда, призводить до вимушеної когнітивної редукції за допомогою закріплених ментальних моделей. Отже текст сприймається у контексті наших знань [36, с. 22–31].

Одним з центральних понять для теоретиків критичного дискурс-аналізу є феномен «комунікативної події», який трактується як «з'єднання логіки дискурсивної практики з об'єктивною логікою соціального та економічного порядку» [144, с. 19]. Таким чином, об'єктивний світ знаходиться у ситуації взаємовпливу та взаємодії з дискурсивною практикою, що забезпечує взаємний розвиток.

Н. Феркло та Р. Водак, які пишуть у традиції критичного дискурс-аналізу та виступають одними з найвідоміших сучасних представників цього напрямку, однією з причин бурхливого розвитку цієї сфери досліджень називають збільшення контактів політичних діячів (або інститутів) з масовою аудиторією за допомогою мас-медіа. Інакше кажучи, у сучасному суспільстві для контакту між представником влади і суспільством доводиться активно залучати інформаційні ресурси, які передбачають використання тексту, вкладеного у продуманий контекст. Нещодавно ці функції виконували тільки традиційні мас-медіа. На сучасному етапі, вочевидь, таким посередником дедалі більше виступають електронні ЗМІ.

Мовна маніпуляція, утлумачена як прихований вплив за допомогою мовних засобів на масову аудиторію з метою управління сприйняттям дійсності, характеризується рядом принципів, за якими вона функціонує у демократичному дискурсі: цілеспрямованість, прихованість, ефективність, опосередкованість ЗМІ, орієнтація на масового адресата, використання

мовних засобів і технологій. Мовна маніпуляція у рамках дискурсу – багатовимірне явище. Досягати одного з головних завдань – управління громадською думкою, їй дозволяють такі властивості, як цілеспрямованість і мас-орієнтованість, а також прихованість: мовна маніпуляція не розкриває своєї установки на вплив, і від того залежить її ефективність.

Інший напрям, яким можна описати демократичний дискурс, представлений *соціальними теоріями П. Бурдьє та Ю. Хабермаса*. Дослідники розглядали дискурс як символічний капітал, що функціонує у політичному полі. Вчені відводили особливу роль сфері культури, яку намагалися звільнити від економічного детермінізму, вказували на роль суб'єктивної складової у перетвореннях, намагалися знизити значення об'єктивних економічних причин і продемонструвати, наскільки важливі зміни відбуваються у результаті соціальних взаємодій. П. Бурдьє зокрема вводить у термінологію своєї теорії поняття *габітусу*, яке у певному сенсі означає здатність суб'єкту за допомогою мови втілити потенційні наміри у реальність. Таким чином, політичний дискурс для Бурдьє – це інструмент реалізації інтересів [38].

Ю. Габермас розглядав поняття дискурсу в межах соціально-комунікативного підходу. Дослідник змодельював ідеальну ситуацію дискурсного спілкування, в якій сторони досягають консенсусу. Цей ідеалізм Хабермаса часто піддавався різкій критиці з боку інших авторів. Проте вчений розглядав таку ситуацію в якості ідеальної комунікативної моделі. Таким чином, Ю. Габермас, на відміну від теоретиків критичного дискурс-аналізу, не асоціює дискурс з тиском, нав'язуванням своєї точки зору, навпаки, для нього ситуація дискурсу схожа з раціональною дискусією, у перебігу якої позиції сторін критикуються, уточнюються, приймаються/відкидаються, і рівноправні учасники доходять аргументованої згоди. Подолання конфліктності відбувається не шляхом силового примусу, а за допомогою переконання, яке може включати і

емоційну складову. Габермас вводить правила дискурсивної аргументації, які, на його думку, служать досягненню ідеалу та сприяють встановленню рівного діалогу учасників політичного процесу. У цьому проектному політичному просторі «формування громадської думки та політичної волі у публічній сфері та парламенті підпорядковується не структурі ринкових процесів, а самобутній структурі публічної комунікації, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння» [162, с. 388].

Політична ідеологія та практика політичного життя, на думку Габермаса, мають цілком і повністю ґрунтуватися на вищевикладеній дискурсивній практиці, що дозволить досягати консенсусу та взаєморозуміння при вирішенні тактичних і стратегічних завдань, особливо у ситуації зіткнення сторін.

Третім напрямом, що запропонував своє бачення політичного дискурсу, є добре відомий *постмодернізм*.

У рамках постмодернізму політична реальність тлумачиться як така, що існує завдяки ідеям про неї, закріплених у правилах, нормах, інститутах соціального контролю та прийнятих оточуючими. Наявний образ дійсності не об'єктивний, сформований панівним дискурсом, який у конфлікті з іншими дискурсами отримав перевагу та можливість надати своє унікальне значення тому чи іншому явищу. Іншими словами, з точки зору постмодернізму, конструювання соціальної практики відбувається за допомогою мови, що транслює певні значення, думки, образи. Тому дослідження політичного дискурсу має вестися через текст. Відсутність об'єктивної картини світу підводить до дослідження суб'єктивних значень і уявлень. Дискурси, з точки зору постмодернізму, не є раз і назавжди законсервованими явищами, вони рухливі, мінливі, відкриті для перетворень. Для одного з найпопулярніших авторів, які мислили у рамках даної дослідницької парадигми, – М. Фуко, дискурс становить інтерес з

погляду інтерпретації його як владного ресурсу, стосунку домінування, що сприяє підтриманню нерівності у суспільстві. [158, с. 51].

В одній зі своїх пізніх робіт, «Археологія знання», Фуко трактує дискурс як тонку контактуючу поверхню, зближує мову та реальність, де дискурси більш трактуються не як сукупність знаків, а як практика, яка систематично формує об'єкти, про які вони (дискурси) говорять [159, с. 49–50]. Будь-які соціальні явища детерміновані дискурсивними практиками. Фуко заперечує можливість існування соціальної реальності, але вважає, що вона не може сприйматися не через дискурс, тому що процес сприйняття супроводжується інтерпретацією інформації крізь вже наявний досвід і відповідності з тими структурами, які ми вважаємо істинними. Буде справедливим зазначити, що Фуко заклав потужну основу для подальшого розвитку теорії дискурсу, ставши ідейним натхненником багатьох авторів.

Одне з важливих завдань досліджень М. Фуко – визначення співвідношення «мовних» та «немовних», або дискурсивних та не дискурсивних практик в історико-культурному бутті. За М. Фуко, сам по собі дискурс – це специфічна форма актуалізації неявного знання, і ця характерна риса виключає його з розряду таких традиційних єдностей, як парадигма, раціональність, мова тощо [119, с. 643–647]. Як зазначає український дослідник М. І. Мельничук, у Фуко мова йде про так звану «децентрацію», методологічний підхід, характерний для постмодернізму в цілому. М. Фуко зосереджується передусім на децентрації суб'єкта, виключаючи будь-які прояви його активності, віддаючи ці повноваження дискурсивним практикам. Як результат – суб'єкт перетворюється на рупор, засіб артикуляції та одну з форм актуалізації неявного знання, що розвивається та організується згідно своїх власних законів [119, с. 645]. З точки зору автора дисертаційного дослідження, концепція М. Фуко дає можливість достатньо ефективно описати роль електронних мас-медіа у формуванні політичного дискурсу демократії. Дискурс, що розгортається

між всіма зацікавленими у процесі демократизації суб'єктами, призводить врешті-решт до формування певного «колективного знання» про демократію. Саме того «знання», яке в інтерпретації М. Фуко постає як «форма соціальної та індивідуальної пам'яті, згорнута схема діяльності та спілкування, результат позначення, структурування та осмислення суб'єкта у процесі пізнання» [119, с. 645]. Французький соціальний філософ вважав, що суб'єкт не є ані субстанцією, ані апіорною формою існування розумного індивіду. Навпаки, суб'єкт є результатом втілення різного роду практик підпорядкування та звільнення [119, с. 646]. Внаслідок цілої серії таких практик формується новий політико-антропологічний тип «людини демократичної».

Позбавляючи суб'єкт пізнання автономії, претензії на володіння смислами та активного начала, М. Фуко наділяє цими атрибутами ту галузь знання, що знаходиться поза межею будь-яких компетенцій [119, с. 646]. З урахуванням центральної проблеми даного дисертаційного дослідження, неважко переконатися, що електронні ЗМІ своєю діяльністю утворюють цю сферу «поза межами будь-яких компетенцій» та формують необхідні навички ідентифікації суб'єкта з демократичною практикою діалогового досягнення консенсусу.

До розробки проблематики політичного дискурсу в цілому та політичного дискурсу демократії зокрема долучилися й представники вітчизняного суспільствознавства.

Так, наприклад, одеський політолог В. В. Стоцький зазначає, що сучасний політичний дискурс ЗМІ відіграє роль каталізатора суспільних демократичних змін, створюючи нові дискурсивні простори [145]. З точки зору дослідника, традиційні (друковані. – *П. Колотвін*) ЗМІ виступають транслятором дискурсу влади, а політичний дискурс ЗМІ – репрезентацією дискурсу влади та її політики, а не окремим феноменом суспільного життя. В Стоцький констатує наявність у сучасних політиях медіаполітичної

системи, що включає рекламу, пропаганду та PR. Ці елементи створюють своєрідне «силове поле» суспільства, де вони наділені певними атрибутами громадської влади. Згадана медіаполітична система вчиняє не лише позитивний, але й негативний вплив на соціум завдяки своїй здатності спрощувати та стереотипізувати образи політичного світу з боку масової аудиторії в цілому [145, с. 7].

О. М. Холод у своєму дослідженні акцентує увагу на соціокультурних маркерах політичного дискурсу у мас-медіа. Використовуючи методику та техніку контент-аналізу, вітчизняний дослідник під соціокультурними маркерами розуміє семантичні та синтаксичні одиниці тексту, які відбивають смисл соціальної взаємодії суб'єктів та об'єктів політичного дискурсу. У відповідності до цього, сам політичний дискурс О. М. Холод тлумачить як «складові елементи системи взаємодії політичних суб'єктів і об'єктів, що утворюють соціокультурний континуум як центр і периферію згаданої системи» [164, с. 45–55]. Під час дослідження вітчизняним вченим були виявлені фундаментальні вади діяльності традиційних ЗМІ у формуванні політичного дискурсу демократії. Зокрема «журналістський пошук інформації про соціальні катаклізми в історії країн світу та подальший їх аналіз у медіапросторі України, в якій відбулася соціальна революція 2004 р., є цілеспрямованим інструментом впливу на масову свідомість споживачів інформації. Можливо, слід говорити про маніпуляцію масовою свідомістю через ЗМІ» [164, с. 47]. До інших вад друкованих ЗМІ О. Холод відносить порівняно менше подання опозиційних думок, експертних оцінок офіційній інтерпретації сутності політичного процесу тощо.

Евристично корисним, з огляду на центральну проблему пропонованої дисертації, є дослідження С. Блавацького та О. Кучерової, присвячене вивченню еволюції якісної преси, що відображається у зміні слоганів провідних британських та українських газет. Автори констатують

наявність тенденції трансформації якісної преси від елітизму до егалітаризму у соціокультурному контексті журналістики. За визначенням дослідників, елітаризм – це безапеляційна претензійність опінієтворчих газет, що лише вони мають монополію на «істину в останній інстанції», а їхні меседжі – це коди до розшифрування об'єктивної дійсності. У свою чергу, егалітаризм – це соціокультурний концепт журналістики, коли комунікати – споживачі, реципієнти інформації мають не тільки однаковий доступ до інформаційного продукту, який генерують різні типи медіа, а й можливість самовираження та самореалізації (двостороння комунікація, блоги, коментарі, форум думок). С. Блавацький та О. Кучерова вважають, що одним із промовистих виявів егалітарної дискурсивної парадигми медіа є феномен «тексту, який розвивається незалежно від автора» (репрезентований, наприклад, інтернет-проектом Wikipedia) [31, с. 129–130]. Орієнтуючись на результати дослідження С. Блавацького та О. Кучерової, можна констатувати, що діяльність традиційних друкованих ЗМІ більш властива для творення політичного дискурсу мобілізаційних форм демократії. В свою чергу, діяльність електронних ЗМІ максимально повно відповідає егалітарній тенденції, зазначеній вище цитованими авторами, та створює технологічний інструментарій для плебісцитарних форм демократії.

Електронні ЗМІ суто логікою свого функціонування найбільш відповідають інтелектуальним властивостям тих читачів, які схильні до ціннісно-етичного, а не розрахунково-калькулятивного мислення.

Про повільні якісні зміни у характері політичного дискурсу взагалі і незалежної України зокрема говорить і Ю. Хлисту́н, коли констатує, що у порівнянні з початком 1990-х рр. у країні відбувається поступова відмова від емоційної аргументації на користь аргументації логічної. Остання, в свою чергу «передбачає звертання до вже наявних цінностей адресата» та

стимулює оновлення системи цінностей, навколо яких і розгортається політичний дискурс [145, с. 6].

Узагальнюючи основні теоретичні постулати проаналізованих вище підходів та на підставі критичної рефлексії сучасних змін, що відбуваються у площині реальної політики, слід констатувати наступне.

З розвитком мас-медійних технологій та масових комунікацій інформаційна функція політичного дискурсу реалізується на основі інституційної взаємодії між дискурсами політики та ЗМІ. У цьому зв'язку актуалізується інформаційна мовна онтологія політичного дискурсу, який прагне до постійної об'єктивації своїх інформаційних елементів. Проекція інформаційного поля дискурсу на аудиторію, здійснювана здебільшого за допомогою ЗМІ, є у даному випадку первинною необхідною умовою процесу демократизації наявних режимів. Процес інформування, таким чином, є не тільки функцією політичного дискурсу, але й необхідною умовою легітимації владних відносин у суспільстві. Дана функція забезпечує механізми інформаційного відтворення політичного дискурсу у суспільстві, її основу складають взаємини між владою та ЗМІ. Сутність цих взаємин полягає у тому, що влада постійно прагне до тотального підпорядкування ЗМІ для забезпечення такої форми відтворення політичної інформації, яка забезпечувала б максимальну стабільність політичного status quo. У свою чергу, ЗМІ чинять значний вплив на політичний дискурс, маючи на сьогоднішній день практично монопольне право на реалізацію його інструментальних функцій, і отже, володіючи інструментами для підтримки та зміни співвідношення політичних сил у суспільстві. Контексти демократичного дискурсу утворюються за рахунок прецедентних текстів, які створюють необхідні умови для протікання процесів відтворення влади на основі ефекту впізнання. Крім того, особливу роль у формуванні контекстів дискурсу відіграють ЗМІ, які створюють ефекти дистанційованості та театральності у дискурсі.

Комунікативний параметр політичного дискурсу включає в себе елементи сфери (простору, всередині якого відбуваються процеси мовної, символічної взаємодії), інституціолізовану систему відносин між агентами комунікації, а також стратегію інституціоналізації спілкування у рамках політичного дискурсу. Подібна стратегія реалізується за допомогою масовості комунікації, розмитості меж комунікативного простору, фантомності комунікативних елементів тощо. Засоби масової комунікації спрямовані на формування думки читача (глядача, слухача) у певному інституційно заданому напрямку. Таким чином, демократичний дискурс за допомогою ЗМІ володіє здатністю впливати та може маніпулювати громадською думкою у необхідному для відправника повідомлення руслі. Дискурс у самих ЗМІ є інституційним видом дискурсу. Інституційний дискурс – «різновид спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм даного соціуму». Інституційний дискурс, або, по-іншому, статусно орієнтований, – це «мовленнева взаємодія представників соціальних інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках сформованих суспільних інститутів» [80, с. 185]. Частиною зовнішнього мовного середовища, яке впливає на формування образу світу індивіда, є «публічний» дискурс, тобто дискурс, розрахований на масову аудиторію. З іншого боку, у «публічному» дискурсі знаходять відображення соціальний статус його автора, приналежність до тієї чи іншої соціальної групи, рух та інші характеристики, «які визначають його ідеологічні та культурні» установки [170, с. 55].

На відміну від міжособистісної комунікації, де відбувається постійна зміна комунікативних ролей, у процесі масової комунікації відправником повідомлення виступає одне джерело, наприклад, видавничий дім, який передає інформацію мільйонам споживачів, що утворюють гетерогенну аудиторію [33, с. 23–24].

Представляється необхідним висвітлити кілька аспектів тексту дискурсу ЗМІ як інструменту впливу на громадську думку. Беручи до уваги те, що цей вид тексту є породженням масової комунікації, можна виділити комунікативний аспект: він служить специфічним засобом спілкування, який передає масовій аудиторії задум автора. Аспект соціального функціонування такого тексту відображає змістовні характеристики тексту, його уявлення картини подій. Незалежно від того, в межах якого суспільства створюється текст, він завжди є ідеологічно орієнтований. «Ідеологічний аспект включає в себе упорядкований склад текстових джерел, набір тем, за якими висловлюється масова інформація, прогноз та організацію аудиторії, які залежать від програми масової інформації та її джерел» [121, с. 102]. Практично у всіх матеріалах ЗМІ на суспільно-політичні теми рівень актуалізації цих аспектів досягає максимуму.

З огляду на все вищесказане демократичний дискурс та його взаємозв'язок з мас-медіа постає дійсно складним комунікативним явищем, здатним маніпулювати громадською думкою. Засоби масової інформації, виступаючи посередником між аудиторією та реальністю, є інструментами впливу на механізми сприйняття дійсності. Вони не тільки інформують свого масового читача, але, впливаючи на колективний ментальний простір, насичують його оцінками фактів, транслюють думки, ідеї та уподобання, дають вектор сприйняття повідомлень тощо.

Як це впливає з проаналізованих вище наукових концепцій та теорій, фундаментальні атрибути сучасних процесів політичної комунікації, а також суперечливий характер феномену політичного дискурсу визначають плюральний, міждисциплінарний характер методології, застосовуваної для їхнього дослідження. Для вирішення цього завдання традиційно застосовується широкий комплекс методів, представлений гіпотетико-дедуктивним методом, компаративним аналізом, конкретно-історичним підходом тощо.

Враховуючи той факт, що політичний дискурс в цілому та політичний дискурс демократії зокрема тісно пов'язані з актами мовлення та можуть бути інтерпретовані як взаємодія різноманітних «текстів», особливу ефективність у з'ясуванні їхньої сутності має застосування контент-аналізу. Останній дає можливість виявити:

1. Частотність вживання певних соціокультурних маркерів політичного дискурсу його окремими суб'єктами;
2. Особливість культурних та політичних реалій періоду висвітлення інформації;
3. Суб'єктивність/об'єктивність редакційної колегії конкретного засобу масової інформації;
4. Ступінь політичного, культурного, економічного «визрівання» суспільства певної країни;
5. Офіційну державну позицію щодо оцінки певних подій у країні та у світі в цілому;
6. Ступінь відкритості суспільства до соціально-політичних інновацій, які неминуче викликаються процесом демократизації;
7. Ступінь критичності аудиторії та самих ЗМІ (власників, редакційної колегії, кореспондентів) в оцінці процесів демократизації у конкретній країні [164, с. 51].

З точки зору дисертанта, важливим є акцентування уваги на тому, що самі електронні мас-медіа дають необхідний інструментарій, для того щоб прослідкувати рівень зацікавленості аудиторією тією чи іншою складовою політичного порядку денного представникам наукового співтовариства і «звичайним» користувачам. Причому отримувана користувачем інформація відрізняється більшим ступенем об'єктивності, аніж звичайні цільові соціологічні чи політологічні дослідження. Цей ступінь об'єктивності досягається, у тому числі, і завдяки комп'ютерній обробці інформації, яка здійснюється у мережі Інтернет. Зразком такого сервісу, що надає

можливість прослідкувати динаміку суспільного інтересу до певної політичної проблеми, є програма «Гугл-тренди». Зокрема, з огляду на центральну проблему даної дисертації, корисною є інформація щодо динаміки пошукових запитів слов'яномовних користувачів за словом «демократія», яка надається згаданим сервісом (див. Додатки № 1–2).

Висновки до розділу

Аналіз матеріалу, викладеного у даному розділі, дає можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

1. Питання участі електронних мас-медіа у формуванні політичного дискурсу демократії посідають важливе місце у проблемному полі сучасного суспільствознавства. Представники різних зарубіжних та вітчизняних аналітичних традицій та наукових шкіл звертають увагу на особливості розгортання процесів демократизації у добу інформаційної революції, віддаючи належне впливу інтернет-технологій у поширенні цінностей, норм та інститутів народоправства на глобальному рівні.

2. Своєрідною генеральною рисою досліджень, здійснюваних у даному напрямку, є їхня комплексність та міждисциплінарність. Переважна більшість зарубіжних та вітчизняних авторів використовують у своїх студіях методологію та понятійний апарат, які властиві як для «традиційного» суспільствознавства, так і для наук природничого та точного циклу (контент-аналіз).

3. З розвитком мас-медійних технологій та масових комунікацій інформаційна функція політичного дискурсу реалізується на основі інституційної взаємодії між дискурсами політики та ЗМІ. З огляду на це актуалізується інформаційна мовна онтологія політичного дискурсу, який прагне до постійної об'єктивації своїх інформаційних елементів. Проекція інформаційного поля дискурсу на аудиторію, здійснювана здебільшого за допомогою ЗМІ, є у даному випадку первинною необхідною умовою

процесу демократизації наявних режимів. Процес інформування, таким чином, є не тільки функцією політичного дискурсу, але й необхідною умовою легітимації владних відносин у суспільстві.

Розділ III

Трансформація систем державного управління та народного представництва в умовах інформаційного суспільства

3.1. Мережеві мас-медіа як чинники трансформації сфери політичного

Сучасна практика використання електронних ЗМІ у політичних цілях дуже різноманітна: від проведення інформаційно-політичних акцій та агітації до організації офіційних голосувань на виборах в органи влади. У зв'язку з цим політична участь має підкріплюватися розвиненою інфраструктурою інфокомунікацій, доступною більшості громадян. Тільки при максимальному охопленні населення високими технологіями можна створити дієву платформу для організації вільного та незалежного від авторитарних впливів діалогу у суспільстві.

Процеси, які відбуваються у світі, демонструють нам, що без відкритості та доступності інформації, якої з кожним днем стає дедалі більше, без плюралізму та гласності, яким сприяє розвиток електронних ЗМІ, процес демократизації просто не може розвиватися. Важливим є і те, що вплив електронних медіа на суспільство (зокрема – на його демократизацію) багато в чому визначає всі інші соціальні процеси, і в першу чергу, сприяє вдосконаленню механізмів державного управління (електронне урядування).

Інтернет привніс до політичного життя громадян нові можливості з реалізації своїх конституційних прав і свобод у політичній участі. З'явилися нові форми прояву особистих політичних позицій, бажань, поглядів. Типологія форм політичної участі через Інтернет може бути прийнята по аналогії з традиційними підходами, вживаними у теорії політичної участі для аналізу дій у реальному публічному житті громадян.

Вплив електронних медіа на розвиток демократії та демократичного дискурсу – питання доволі нове та мало досліджене. Існує поділ між прихильниками «технологічного оптимізму», які безпосередньо зв'язують ці процеси, та апологетами нейтральної або навіть песимістичної позиції, які стверджують, що нові медіа є лише інструментом, використання якого залежить від інших факторів – політичних, соціальних, економічних та ін. Зважаючи на новизну публічного медіапростору, що формується у результаті інтеграції електронних мережевих ЗМІ, нових медіа (блоги, форуми, чати тощо) та соціальних мереж в Інтернеті, які теж переймають на себе частину функцій традиційних ЗМІ, це питання набуває особливої актуальності.

Сьогодні людині більшою чи меншою мірою стають доступні різні інформаційні канали. Вибір залишається за індивідом, зацікавленим в отриманні необхідної інформації, – які канали використовувати для отримання цих відомостей. Мережа стає найбільш ефективним інформаційним каналом, оскільки дозволяє отримувати повідомлення відразу з декількох джерел. Це й новинні стрічки, інтернет-бібліотеки, сайти організацій, компаній тощо. У користувача мережі в процесі роботи складаються стосунки довіри до окремих порталів, сайтів, новинних ресурсів тощо, де він може отримувати надійні відомості. Але освітній, інтелектуальний рівень користувачів мережі різний, не всі можуть зіставити та проаналізувати дані, і використовують те, що знайшли в Інтернеті. Мережа не може систематизувати набуті суб'єктом розрізнені знання в силу своєї мозаїчності та фрагментарності. Однак ці знання можуть бути орієнтиром при прийнятті рішень суб'єктом. Використання відомостей у практичних цілях означає, що вони мають бути усвідомлені та осмислені індивідом.

Демократія гарантує громадянину право на отримання ним достовірної інформації про діяльність вищих, центральних і місцевих

органів влади, право звернення із запитом до влади з важливих питань життєдіяльності та життєзабезпечення. Наявність зворотного зв'язку між владою та суспільством, владою та бізнесом дає суспільству право вважатися демократичним. Але прозорість і доступність інформації у демократичному суспільстві, здійснювана зверху вниз, передбачає дотримання її недоторканності знизу доверху, тобто право індивіда на захист власної інформації у мережі від несанкціонованого проникнення. Основне, на погляд дисертанта, те, що ці особливості дозволяють багаторазово збільшувати обсяги даних. Інтернет-технології нескінченні за своїми параметрами, і оскільки у Мережі немає центру чи периферії, то будь-який її учасник у певному сенсі створює власний світ, у який втягує й інших індивідів. Самопрезентація користувачів в електронних ЗМІ дозволяє створювати та поширювати різні тексти, публікувати дані, вступати у комунікативну взаємодію з іншими суб'єктами, внаслідок чого також множить інформація.

В інтернет-середовищі політичні культури спільнот, які перебувають у процесі трансформації, опиняються під сильним впливом інших культур, у першу чергу, розвинених країн як найбільш передових у галузі новітніх технологій. Однак цей процес не носить односпрямованого характеру, оскільки Інтернет – це не стільки середовище впливу, скільки простір взаємодії, що надає рівні можливості всім учасникам комунікації. У зв'язку з цим можна говорити про те, що діалог культур у просторі Інтернету поступово призводить до формування глобальної політичної культури. У сучасному інформаційному суспільстві під впливом електронних ЗМІ відбувається трансформація акторів політичного процесу, йде зміщення кордонів, функцій між ними, з'являються нові актори. Згадана трансформація зумовлена особливостями Інтернету – віртуальністю та симуляцією.

Держава у мережі Інтернет представлена як організатор створення інфраструктури «електронного уряду», що представляє собою систему електронних взаємодій між громадянами та владою. Однією з головних причин створення е-урядів є нездатність держави справлятися з дедалі зростаючими обсягами інформації традиційними способами без застосування нових інформаційно-комунікативних технологій. Традиційні ЗМІ переміщуються в Інтернет, збільшуючи таким чином політичні ресурси у мережі, а самі ЗМІ втрачають власну відокремлену функцію, виступаючи часто не в якості актора, але в якості інструменту в руках держави, партій, рухів, бізнесу чи окремої особи. Підвищується роль окремої особистості в електронних медіа, тобто вона сама може виступати в якості самостійного актора на політичній арені. Політичні партії у звичайному житті втрачають свою популярність, а в Інтернеті за рахунок підвищення активності первинних організацій збільшують її. З'являються принципово нові актори, які впливають на світову політику та позиції держав у світі.

Досвід застосування політичних електронних ЗМІ розвиненими країнами показує успішне використання інструментарію, пропонованого ними, для зміцнення демократичних процесів та підвищення політичної активності громадян.

У зв'язку з проникненням Інтернету у соціальне життя, в тому числі й на рівні міжнародних стосунків, особливо гостро постає питання про вдосконалення цифрового законодавства та системи глобального електронного політичного управління. Необхідний більш глибокий аналіз процесів глобальної електронної уніфікації політичного управління та взаємодії. Уваги вимагає й те, що для країн пострадянського простору характерні й інші проблеми, специфічні для рівню їхнього інформаційного розвитку. Наприклад, при впровадженні засобів електронного управління серйозною є небезпека так званого онлайн-формалізму, неузгодженості роботи інформаційних інфраструктур тощо. Крім того,

необхідне проведення просвітницької роботи з державними службовцями для освоєння ними нових технологій та нових принципів роботи з метою здійснення компетентної інтернет-діяльності.

Такі суб'єкти політичної системи, як органи державної влади, політичні партії, суспільно-політичні організації та засоби масової інформації, використовують можливості мережі Інтернет для організації власної діяльності, що є «фундаментом нової соціальної інфраструктури». Комунікативною базою стали спеціалізовані електронні ЗМІ, такі, як постійний сайт, який формується за участі самих акторів політичної комунікції, інтернет-конференції, електронна пошта, форуми тощо.

Інтернет-середовище створює нову політичну реальність, дозволяючи по-новому переосмислити саму політику. Будь-яке явище, яке включається у світ онлайну, зазнає зміни своїх характерних властивостей. Поширення мережевих форм політичного життя трансформує традиційне розуміння політики як сукупності стосунків щодо влади. Виникає поняття електронної політики. На думку Г. Л. Аكوпова, електронною є «...політика, здійснювана за допомогою та на допомогу інформаційно-комунікативних комп'ютерних мереж загального користування (переважно мережі Інтернет)» [7, с. 12]. Ця точка зору ототожнює мережеву політику з політичною технологією, яка дозволяє вивести політичний процес на новий, якісніший рівень. Фактично мережева політика розглядається у прикладному аспекті як інструмент впливу на людей з боку активних учасників політичного процесу, що невиправдано звужує ракурс розгляду цього феномену. З точки зору дисертанта, електронна політика – це не стільки мережева технологія проведення політики, скільки зміна принципів її існування. Якщо розуміти політичну систему як сукупність інститутів, рольових структур, нормативних обмежень, інформаційних потоків, то електронні ЗМІ як інформаційно-комунікативне середовище сприяють становленню нових типів політичної культури, нових форм політичної участі, формують нову

правлячу еліту, впливають на трансформацію політичних режимів, призводять до демократизації політичного простору.

Переважає більшість країн реагують на виклики Інтернету на державному рівні, що означає конвергенцію держави та суспільства на основі інформаційних технологій. Таким чином, держави, в яких комплексно реалізуються національні програми побудови інформаційно розвиненого суспільства, отримують додаткові можливості ефективнішої реалізації наявних функцій, здатність встановлювати правила гри на інформаційному полі та можливість управління на глобальному рівні. У той же час ситуацію ускладнює діяльність транснаціональних корпорацій та соціальних мережевих організацій, які претендують на долю суверенітету та панування. Розвиток мережевих форм взаємодії веде до того, що поняття «державний суверенітет» починає втрачати своє нинішнє значення. Нині суверенітет держави – це, по суті, суверенітет бюрократичної системи управління, яка перебрала на себе право у той чи інший спосіб здійснювати верховну владу на певній території. Проте у випадку з багатьма так званими «новими державами» Інтернет виступає більш ефективним, ніж держава, організатором взаємодії, а відтак – і кращим гарантом вже наявних свобод особи. Одна з найочевидніших з них – це свобода від держави, або, кажучи іншими словами, – свобода від громадянства. Мережа – це суспільство суверенних осіб, а не співтовариство громадян. Більш того, в Інтернеті легше створювати нові форми для здійснення політичної дії, на які державна бюрократія завжди реагуватиме з помітним запізненням.

Ці обставини визначають загальну спрямованість трансформації держави у стан, що відповідає вимогам електронного суспільства. Передусім, слід чекати того, що у суспільній свідомості відбуватиметься розділення понять «країна» та «держава», яке на сьогодні притаманне, в основному, представникам інтелектуальної еліти. Усвідомлення приналежності до тієї чи іншої країни є найважливішим чинником

формування особи, найважливішим елементом процесу політичної соціалізації. Держава має іншу природу. В Інтернеті зона ефективного застосування держави дуже обмежена, в силу чого вона перестав бути поняттям, співпадаючим з поняттям *країна*. Тому держава як структура і поняття дедалі буде більше втрачати конкретизованого наповнення у свідомості користувачів Мережі, набуваючи дедалі більш абстрактного характеру.

Крім того, становлення мережевих структур означає розширення суверенітету особи за рахунок послаблення суверенітету держави. Це веде до звуження виконуваних державою функцій. Мережа значно розширює вільну від держави сферу людської діяльності (у тому числі освітньої та комерційної), формує середовище «індивідуальної свободи». У першу чергу, ці зміни стануться в частині зняття обмежень, що накладаються державою на права та свободи особи. Держава, стаючи під тиском мережевих структур дедалі більш прозорою для суспільства, неминуче втрачатиме свої політичні атрибути головного актора у формуванні суспільного порядку денного.

Електронні ЗМІ кардинальним чином знизили індивідуальні витрати для громадян, надавши швидкий доступ до необхідної інформації, дозволивши не лише висловити свою думку за допомогою Мережі, але і взяти участь у колективному рішенні проблем у режимі онлайн. Доступність таких обговорень і відсутність додаткових цензів сприяє створенню віртуальних клубів користувачів. Інтернет-співтовариства можуть розглядатися як групи інтересів, які мають набагато гнучкішу структуру, ніж політичні партії та традиційні громадські організації. Вони здатні набагато швидше реагувати на зміни, що незмірно підвищує соціальну мобільність всього суспільства, посилюючи його адаптаційні механізми.

Інститути демократії можуть бути істотно поліпшені за рахунок відкритої та рівної взаємодії між громадянами та особами, які приймають рішення, на основі нових інформаційних і комунікаційних технологій. Існує така точка зору: утопічні перспективи виникнення першого покоління електронної демократії, на думку Хілла К. та Х'юджеса Дж., є досить обмеженим розумінням перспективи розвитку демократії в умовах інформаційного суспільства [196, с. 55]. Замість трансформації представницької демократії електронні ЗМІ, як припускають Хілл К. та Х'юджес Дж., більшою мірою задіяні у реалізації економічних і соціальних інтересів сучасного суспільства. Незважаючи на таку точку зору, нова хвиля технологічного оптимізму дедалі частіше йде разом зі збільшенням впливу соціальних медіаплатформ, таких як Twitter, Facebook, YouTube, Wiki та блогосфери. Основна відмінність другого покоління інтернет-демократії полягає у заміні громадської сфери мережевою організацією громадян, що дозволяє з'єднувати приватну сферу автономної політичної ідентичності з різноманітними політичними просторами.

Політичні практики в Інтернеті несуть у собі й активно проявляють усю різноманітність форм політичної участі, присутню у реальному політичному процесі. Специфіка нових форм політичної участі за допомогою електронних медіа має низку переваг, пов'язаних з посиленням групової інтеграції незалежно від місця проживання: можливість анонімного та миттєвого реагування на політичні проблеми, що виникають; здатність громадян притягнути до цієї проблеми традиційні ЗМІ, урядові та неурядові структури, партії та міжнародні організації. Завдяки Інтернету у громадськості з'явилася унікальна можливість вести онлайн-діалог з представниками влади або взагалі обходитися без них.

Ті дослідники, які скептично ставляться до такого широкого визначення політики, відкидають демократичний потенціал електронних медіа та вказують на їхню здатність підривати серйозне раціональне

обговорення проблеми. На їхню думку, Мережа більшою мірою використовується для проведення «негативних» кампаній, просування популістської та навіть екстремістської риторики. Більше того, «мережевий індивідуалізм», який характеризує соціальні медіа, може розглядатися як свідчення соціальної фрагментації, яка підриває колективні дії та соціальну відповідальність. З іншого боку, Інтернет виступає як арена для політичної участі людей, які не могли іншим чином взяти участь у політичному житті. Таким чином, Інтернет робить істотний внесок у політичну участь. У той же час політична участь через Інтернет може сприяти підвищенню політичної компетенції громадян.

Дослідники Д. Балуєв та А. Новоселов у своїй колективній монографії «Роль нових ЗМІ» описали новацію професора Річарда Роджерса з Амстердамського університету, який розробив спеціальний онлайн-інструмент, що дозволяє скласти карту мережевих зв'язків організацій через аналіз посилань, розміщених на сайтах різних організацій. Найцікавішим висновком, отриманим з цього аналізу, є свідчення того, що політичні коаліції, які застосовують більш «персоналізовані» стратегії комунікацій, формують більш сильні мережеві спільноти [16, с. 32]. Електронні ЗМІ тісно пов'язані з так званою «електронною участю» у політичному житті, тобто можливістю висловлювати політичну точку зору онлайн, «електронним урядом» (можливість доступу до інформації та соціального сервісу онлайн), «електронним голосуванням» або «електронним референдумом», з можливістю голосувати «у прямому ефірі». Всі ці нові елементи «електронної демократії» можна в цілому визначити як головні чинники формування демократичного дискурсу та збільшення політичної активності за допомогою інтернет-технологій.

Таким чином, аналіз електронних медіа зосереджений на використанні нових технологій. Інтернет збільшує суспільний простір для обговорення актуальних питань, створюючи нову політичну ідентичність.

Переваги мережі в організації політичного діалогу по-справжньому були оцінені у середині 90-х років ХХ століття.

Як вважають Д. Балуєв та А. Новоселов, на першому етапі ними скористалися суспільно-політичні об'єднання та окремі політики, які отримали можливість виставити у глобальній комунікаційній системі «візитну картку» у вигляді домашньої сторінки або сайту з оновлюваними відомостями про власну діяльність, програмними документами з контактними адресами електронної пошти. Іншими словами, використання Інтернету у політичних цілях розпочалося з розміщення політичної інформації, статичної презентації політичних програм лідерів і партій. До цього моменту в Інтернеті вже були сайти газет і журналів, а також дослідницьких організацій, що працюють у галузі політичного аналізу та політичної соціології. Така діяльність створювала ефект безперервної присутності у сфері політики, оскільки, на відміну від телебачення чи преси, де ефективність дії політичної інформації обчислюється секундами чи максимум днями, у Мережі текстові та відеофайли загальнодоступні впродовж місяців і навіть років [16, с. 15].

Явні переваги електронних ЗМІ проявляються у період посилення фінансового контролю за передвиборною рекламою та подорожчання рекламних послуг у традиційних ЗМІ.

Другий етап – поява та поширення в електронних медіа діалогових форм політичної комунікації (наприклад, концепція «електронного уряду», блоги, форуми та ін.). Інформаційні технології вже дозволяють забезпечити постійний суспільно-політичний діалог у реальному часі між владою та суспільством, політичними інститутами та громадянами. Електронні ЗМІ стають засобами комунікації, здатними здолати ієрархію владних структур, уникнути «політичних посередників» і монологічний характер класичних форм опосередкування політичних інтересів. Політична участь стає практично миттєвою, на відміну від класичних способів артикуляції думки

через політичні партії чи традиційні ЗМІ. Електронні ЗМІ знижують витрати на узгодження планів політичної дії між індивідами, які дотримуються схожих поглядів, але які не взаємодіють безпосередньо у реальному світі.

Ці зрушення призводять до того, що відбувається переоцінка політичного досвіду, оскільки політичні стосунки у Мережі не повторюються. Отже виникає необхідність формування нового типу політичних лідерів, які мають інтуїцію, креативність, ініціативу. Політична затребуваність і спроможність лідера в умовах становлення електронної політики визначатиметься тим, наскільки він зміг розвинути у собі здатність навчатися новому, а також умінням швидко приймати рішення. Головним умінням нового правлячого класу, який дістав назву «нетократія», стає здатність приборкати глобальну інформаційну мережу та навчитися управляти новими формами комунікацій.

Ще однією рисою, яка формує вигляд електронної політики, може стати ситуативний характер політичних союзів самостійних політиків, що нівелює традиційні політичні партії та рухи. Електронні ЗМІ відкривають унікальну можливість осмисленої політичної ідентифікації для суспільно-політичних рухів та ініціатив, в першу чергу нонконформістського напрямку, які не мають у наявному істеблішменті стійких зв'язків, інституціолізованих структур і сталих соціальних стратів. Полегшується завдання мобілізації однодумців, які не мають у реальному житті ніяких інших зв'язків, окрім електронних, знижуються організаційні та інформаційні витрати, надаючи безпрецедентні можливості щодо «фандрайзингу», прямого маркетингу суспільно-політичних ідей та підтримки вільного неопосередкованого дискурсу. Політичні лідери отримуватимуть свій статус, виходячи з необхідності вирішення конкретної політичної проблеми, оскільки горизонтальний характер політичної взаємодії дає можливість будь-кому виступати з політичною ініціативою та

ставати центром політичних об'єднань. Таким чином, сучасні електронні ЗМІ дійсно відкривають новий «віртуальний вимір» у практиці організаційного будівництва та самоорганізації громадянського суспільства.

Відтак можна зробити висновок, що Мережа сприяє формуванню нових граней політичних явищ. Завдяки надбанню інформаційним середовищем нових властивостей та новим технологіям політичної діяльності змінюються традиційні уявлення про владу, політичні інститути, політичну ідентичність і політичний процес у цілому.

Іншою формою імплементації електронних ЗМІ у формуванні е-демократії є надання громадянам можливості обговорення рішень законодавчих органів влади. Для реалізації цієї функції електронних ЗМІ, вочевидь, необхідна широка розповсюдженість підключення до Інтернету у суспільстві. Крім того, для того щоб залучили громадськість до обговорення політичних процесів, необхідно створити відповідні ресурси з можливостями онлайн-дебатів. Один з найперших подібних експериментів був реалізований в Італії, у місті Болонья у 2002 р. У цьому місті був створений портал, де існувала технологічна можливість для онлайн-дебатів під час засідання міської ради. Проект мав назву «Demos» [194]. У тому числі функціонував інтернет-форум, який постійно досліджувався місцевими органами влади. На цьому форумі громадяни вільно висловлювали свою думку, залишали рекомендації, претензії та позитивні відгуки щодо роботи муніципальних органів. В свою чергу, влада міста на виконавчому рівні постановила міським чиновникам активно використовувати рекомендації жителів, реагувати на запити, а також моніторити форум на виявлення нагальних проблем у місті.

Подібний досвід був реалізований у м. Модена. Проте замість форуму був створений сайт новин. На ньому жителі міста могли ознайомитися з інформацією міськради та планами про організацію життя громади. Кожний окремий житель Модени також міг відправити листа до влади міста

електронною поштою, при цьому був встановлений час, за який муніципальні працівники мусили відповісти. Крім того, були створені спеціальні онлайн-консультаційні центри, а також проводилися онлайн-опитування. Подібні новації реалізовувалися в інших італійських та європейських містах. На рівні муніципальних органів влади вони не зустрічали непорозуміння та спротиву з боку бюрократичного апарату. Слід зазначити, що саме населення ставилося досить пасивно до цих нововведень, а найбільша зацікавленість спостерігалася з боку асоціацій та неурядових громадських організацій [194].

Інтернет стає неодмінним засобом подальшого просування «третьої хвилі демократизації» на глобальному рівні.

У січні 2010 р. держсекретар США Хілларі Клінтон розповіла у своєму виступі, як США будуть підтримувати «інтернет-свободу» за кордоном. Вона зазначила кілька видів свобод, включаючи право доступу до інформації (наприклад, можливість використовувати Wikipedia та Google в Ірані), право громадян створювати свої власні громадські медіа (право активістів у Бірмі вести блогову діяльність), право громадян підтримувати взаємне спілкування (приклад Китаю, де уряд часто обмежує такі можливості). Зокрема Хілларі Клінтон заявила про можливість фінансування розробників технологій, спрямованих на відкриття доступу до Інтернету для громадян країн, де існують його обмеження. Такий «інструментальний» підхід до інтернет-свободи націлений на запобігання державної цензури зовнішніх електронних ЗМІ. Такі технології спрямовані насамперед не на підтримку права свободи слова чи соціального використання цифрових медіаресурсів, а на відкриття доступу до «визначених» ресурсів. Відповідно до такої точки зору, Вашингтон може поширювати швидку та пряму відповідь інтернет-цензурі у країнах з авторитарними режимами [16, с. 18].

Так широкий резонанс отримала справа про розробку програмного забезпечення для обходу інтернет-цензури (насамперед – в Ірані) під назвою *Haystack*. Ця програма була високо оцінена американським урядом та отримала експортну ліцензію. Однак, слід зазначити, програма не проходила належної перевірки та після проведення експертної оцінки з'ясувалося, що вона не виконує заявлені функції.

З іншого боку, одна з найуспішніших антицензурних програм – *Freegate* – отримала досить слабку підтримку від влади США через острах Вашингтону пошкодити американо-китайським відносинам. Певним чином на таке рішення вплинув той факт, що дана програма була створена рухом *Falun Gong*, який знаходиться у «чорному списку» китайської влади.

Приклади *Freegate* та *Haystack* демонструють певні складнощі у захисті електронних медіа, пов'язані як з місцевою специфікою, так і з політичними цілями. Незважаючи на правильність загальної постановки питання про те, що свобода комунікацій позитивно відбивається на політичній свободі, «інструментальний підхід» є досить спірним. Для таких зовнішніх сил, як США, іноді буває складно зрозуміти специфіку місцевого політичного процесу. Зовнішня підтримка мирної опозиції завжди супроводжується ризиком геополітичної помилки з боку агенту впливу (як це сталося зокрема у Сирії та Лівії, де підтримувана США опозиція виявилася насправді антиамериканською). Крім того, влада «держави-реципієнта» може сприймати навіть лояльну опозицію, підтримувану у такий спосіб, як сила, керована з-за кордону [16, с. 25].

Крім того, електронні медіа можна розглядати як довгострокові інструменти, які зміцнюють громадянське суспільство та публічну сферу. На відміну від «інструментального», такий підхід отримав назву «зовнішнього середовища». У відповідності до цієї концепції позитивні зміни у житті країни, включаючи демократичну зміну режиму, слідує за розвитком громадянського суспільства. На думку багатьох науковців,

електронні ЗМІ разом з іншими елементами електронної демократії відіграють важливу роль у цьому процесі.

Останніми роками дедалі більшої популярності набуває феномен «журналістики участі», або «соціальної журналістики»: у створенні текстів, фото-, аудіо- та відеоматеріалів беруть участь не професійні журналісти, а звичайні люди – аматори, постійні читачі. За визначенням Ш. Боуман та К. Уїллі, «журналістика участі – це колективні дії громадян або груп громадян, які відіграють активну роль у процесі збору, публікації та аналізу новин та інформації. Мета такої участі – поширення незалежної, точної та різноманітної інформації відповідно до вимог демократії» [184].

Прикладами прояву соціальної журналістики в електронних ЗМІ можуть служити участь користувачів соціальних мереж у висвітленні різних резонансних подій. Як показала практика, соціальна журналістика завдяки платформам соціальних мереж працює оперативніше, дозволяє очевидцям миттєво розміщувати новини про події. Однак контент, який виробляється громадянами, нерідко не відповідає дійсності: так, наприклад, під час терактів у Московському метро навесні 2010 року у соціальних мережах з'явилася неправдива інформація про вибухи на тих станціях, де їх насправді не відбувалося. Слід зазначити, що професійні ЗМІ зберігають роль авторитетних видань, які виконують функцію відбору суспільно значущих новин, які з'являються у Мережі, їхню верифікацію та трансляцію аудиторії.

У свою чергу, електронні ЗМІ формують порядок денний, виділяючи загальнозначущі питання, а суспільство за допомогою соціальних мереж отримує можливість формулювання власних відповідей на ці питання. Саме сторінки електронних медіа організують цей простір. Як тільки новина переміщується на особисту сторінку користувача у соціальній мережі, виникає новий розрив; користувачі у колі своїх друзів з соціальної мережі можуть обговорювати найважливіші державні питання, але, циркулюючи у

вужькому віртуальному співтоваристві, новина не отримує широкого громадського обговорення. Коментування та формування рейтингів новин на головній сторінці інтернет-ЗМІ та у соціальних мережах значно розширює участь користувачів Інтернету у формуванні демократичного дискурсу.

Важливою частиною електронних ЗМІ є блогосфера, однією з форм ведення блогів є так звані мікроблоги. Безумовно, блоги зробили свій внесок у розвиток електронних ЗМІ зокрема та процесів демократизації в цілому у країнах «політичного транзиту». Політичну блогосферу часто називають джерелом мережевої активності, оскільки блоги надають змогу онлайн-активістам використовувати їхні можливості для суспільно значущих дій. Це визначення так само припускає, що блогосфера вкрай демократична та відображає більшою мірою думки суспільства, ніж еліти.

Інтерактивність електронних ЗМІ посідає центральне місце при розгляді блогосфери. Блоги інтерактивні за своєю природою. Як зазначають Д. Балусев та А. Новоселов, блоги швидко стали найбільш передовим способом публікацій у сучасній демократії [16, 38].

У Німеччині, у свою чергу, з 2006 року щорічно проводиться конгрес блогерів «re: publica» [детально див.: <http://12.re-publica.de/en>]. У 2011 році кілька тисяч представників німецькомовної блогосфери спробували домовитися про створення організації, яка буде захищати їхні права у віртуальному просторі. Конференція у Берліні була п'ятою за рахунком і, схоже, першою за значенням. На цій зустрічі блогери заявили про створення своєрідного інтернет-лобі, яке має «посприяти створенню кращої та більш розумної інтернет-політики» та «більш ефективно представляти цифрові громадянські права». Зокрема про це заявив один з організаторів конгресу – М. Бекедаль. Тривожною тенденцією він вважає поступове обмеження інтернет-свобод у деяких країнах [103].

Дисертант має констатувати, що поки що у суспільному житті ФРН блоги відіграють менш значну роль, ніж в інших країнах «консолідованої демократії». За статистикою, якщо в Японії та США блоги регулярно читає кожен третій, то у Німеччині – лише кожен п'ятий користувач ресурсів Мережі. М. Халлер, соціолог з університету Лейпцига, вважає, що невисокий інтерес до «альтернативно поширюваних новин» пов'язаний з високою якістю традиційних німецьких ЗМІ [103].

Судячи з реплік учасників конгресу, блогери сподіваються на ще більшу відкритість та ще більші можливості. Найбільш радикально налаштовані інтернет-активісти, переконані навіть у наступі «Post Privacy» – повного зникнення кордонів, які відокремлюють приватне життя, недоторканність якого вже не в змозі гарантувати застарілі закони. Медіафахівець з Гамбурга Ян-Хінрік Шмідт переконаний у доцільності подібних зустрічей, оскільки, на його думку, ключове питання ХХІ століття полягає у тому, як буде організована архітектура сучасних комунікаційних просторів.

Блогери здатні стати серйозною політичною силою, вважає Г. Коулман, антрополог з Принстонського університету, яка вивчає хакерські рухи. На користь такого твердження, за її словами, свідчать акції проти саєнтологів, атаки на платіжні системи PayPal і Mastercard у розпал скандалу навколо WikiLeaks, а також роль блогерів під час заворушень у Тунісі та Єгипті. У цьому сенсі є що додати й Росії з серією недавніх DDoS-атак на Livejournal та сайт «Нової газети» [189].

Віртуальні блоги стають одним з основних каналів комунікації громадян з представниками влади та засобом прямого інформування громадянами можновладців. Віртуальні блоги виступають ареною політичних двобоїв, засобом обміну політично значущими думками та місцем поширення політичної інформації та дезінформації. Віртуальні блоги дозволяють при мінімальних витратах у максимально стислі терміни

організувати широке інформування інтернет-спільноти про політично значущі явища, організувати масові акції, мітинги та протестні заходи. Блогосфера вельми популярна як майданчик політичних дебатів, що дозволяє говорити про зростаючий вплив політичних конотацій блогерів.

При грамотному підході, проаналізувавши повідомлення у приватних блогах, можна зрозуміти певні громадянські настрої та позиції, сформувані думку про політичні уподобання та навіть дії громадян, які користуються сучасними мережевими технологіями. Думки громадян, висловлювані у віртуальних блогах, активно аналізуються журналістами провідних ЗМІ, в яких з посиланням на той чи інший блог видають сенсації. Як показує практика, контент щодо подій з'являється у блогах оперативніше за ЗМІ, що цілком зрозуміло: кількістю блогери значно перевищують кількість кореспондентів, окрім того, час на розміщення новини у віртуальному просторі практично не витрачається, на відміну від традиційних ЗМІ, які мають узгодити отримані відомості, перевірити їх, підписати до друку тощо. У блогосфері йде безперервний обмін думками, діалог між представниками різних верств суспільства. Блогери вже активно впливають на політичне життя, для них проводяться заходи, зустрічі «у верхах» тощо.

Блогосфера – надзвичайно популярне місце для ведення політичних дебатів, що дозволяє говорити про серйозний вплив як окремих блогерів, так і всієї мережевої спільноти на політичні явища та процеси у сучасному соціумі. Після президентських виборів в Ірані у червні 2009 р. масові протестні акції пройшли в Інтернеті та торкнулися насамперед блогосфери. Згідно з дослідженнями, проведеними А. Среберні та Г. Хіабані та опублікованими у монографії «Блогістан: Інтернет і політика в Ірані», більше 700000 блогерів, а також такі інтернет-ресурси, як Facebook, Twitter та YouTube відіграли ключову роль у поширенні політичних новин і провокуванні протестів у країні [214, 115].

У китайських блогах можна знайти дуже багато критики на адресу місцевих і центральних властей, більше того, критики там якраз більше, ніж усього іншого. На думку деяких авторів, через подібну критику влада отримує інформацію, необхідну для управління країною. Більшість бюрократів у Китаї, Росії чи інших подібних авторитарних країнах функціонують в інформаційному вакуумі та не знають, що насправді коїться у регіонах. Тому блогери та люди, які добровільно надають інформацію про неполадки на регіональному рівні, можуть бути досить корисні діючій владі – наприклад, для боротьби з корупцією чи якимись неполітичними проблемами, що, в свою чергу, забезпечує владі більшу лояльність та ефективність. Так вони стають більш легітимними, щоправда, при цьому створюють ілюзію відкритості у віртуальному просторі. Проте, в свою чергу, громадськість отримує можливість вільного висловлювання та бореться з іншими недемократичними проявами. При цьому, на думку дисертанта, поступово запускається подальший механізм демократизації політичного простору. Влада вже не може забрати вольності, надані громадськості. В свою чергу, населення повільно, але дедалі активніше вимагає лібералізації. Слід зазначити, що процес змін у часовому еквіваленті передбачити практично неможливо, оскільки він залежить від багатьох різних чинників, про що вже йшлося у попередньому розділі. Більше того, у випадках коли електронні ЗМІ та взагалі Інтернет стають дійсно небезпечним для правлячої еліти, може відбутися стрімкий відхід від шляху реформ та посилення технологічного впливу на Мережу. Так у 2006 році у Білорусії масові акції протесту проти результатів виборів, організовані, у тому числі, з використанням електронної пошти, призвели не тільки до політичних репресій, а й до посилення державного контролю над електронними медіа.

Електронні ЗМІ разом з соціальними мережами та блогами є інструментами комунікації, однак те, яким чином цей інструмент буде

використовуватися, залежить від характеристик соціуму. Наприклад, роль соціальних медіа у єгипетській революції демонструє, як соціальні медіа сприяють соціальній та політичній консолідації суспільства.

Деякі дослідження демонструють, що арабська молодь не стала б авангардом політичного пробудження у своїх країнах, якби не мала у своєму розпорядженні нові, вкрай ефективні електронні інструменти. Ліванський публіцист Н. Мансурі висловив цю думку так: «Facebook набув в арабському світі культового статусу та поширився з великою швидкістю. Завдяки його можливостям користувачі могли досягати своїх цілей і мобілізувати маси на повалення режимів, які їх утискали» [199].

Існують, однак, й інші точки зору на роль електронних ЗМІ у процесі виникнення демократичної революційної свідомості. Так, опоненти «ентузіастів Facebook» роблять наголос на тому досвіді політичної боротьби, який активісти накопичували протягом кількох поколінь, і закликають не списувати його з рахунків.

Одне цілком очевидно: останніми роками політичні блоги, інтернет-сайти, веб-форуми, супутникове телебачення та аккаунт на Facebook отримали вражаючого поширення. Вже до початку революцій швидкими темпами зростала кількість любителів виставляти відеоролики на Youtube та обмінюватися короткими повідомленнями та фотографіями за допомогою Twitter. Це, безсумнівно, сприяло тому, що багато хто почав сприймати сучасні електронні ЗМІ в якості головної сили при формуванні у населення політичної свідомості. Скориставшись можливостями електронних медіа, молоді люди об'єднали тих, хто їм співчуває або їх підтримує, у мережевих спільнотах. За допомогою цих співтовариств молодь поширювала критичні статті, коментувала новітні події та координувала свої вуличні акції. Все це допомогло їй знову знайти віру у власні сили та переконатися у своїй здатності не тільки впливати на реальність, але й змінювати її.

Електронні ЗМІ разом із соціальними мережами є інструментами комунікації, однак те, яким чином цей інструмент буде використовуватися, залежить від характеристик соціуму. Наприклад, роль соціальних медіа у єгипетській революції демонструє, що електронні медіа сприяють соціальній та політичній консолідації суспільства.

Згодом консолідація громадськості та потреба у змінах призвели до революційних процесів на Близькому Сході (Туніс, Ємен, Алжир та ін.). Цим явищам було присвоєно назву «Твітерні революції». Зараз можна констатувати, що слаборозвинена Північна Африка явила світові новий тип політичної активності.

Революція у Єгипті з самого початку була організована через соціальну мережу Facebook. Перші сформульовані громадянами Єгипту у групах у Facebook заклики вийти на страйки з підвищення зарплат та соціальних виплат не змусили себе довго чекати. Заклики обговорювалися сотнями тисяч користувачів. Через деякий час влада Єгипту закрила доступ до мікроблогу Twitter, соціальної мережі Facebook, а пізніше повністю був відключений доступ в Інтернет. Але було вже запізно, робота всієї держави була паралізована, всі громадяни вийшли на протестні демонстрації. До того ж компанія Google одночасно з відключенням від Інтернету цілої країни надала доступ до мікроблогу Twitter через мобільний телефон за спеціальною технологією. Всього за 10 днів після падіння туніського режиму Бен Алі у Єгипті почалися багатотисячні маніфестації. Електронною поштою поширювався детальний план повалення режиму Мубарака та правлячого кабінету з супутниковими фотографіями та схемами доріг, описанням стратегічних об'єктів для штурму: президентський палац, теле- і радіостанції. На сайті «Голосу Америки» можна подивитися відеоролик з одкровеннями колишнього єгипетського поліцейського Омара Афіфі Сулеймана – як він у січні через твітер-технології виводив тисячі єгиптян для опору режиму Мубарака, через

Інтернет вибудовував моделі, що дозволяли перегравати своїх колишніх колег [199].

За підозрою в організації масових виступів у Єгипті був затриманий В. Гонім, топ-менеджер близькосхідного відділення Google. Вийшовши у лютому на свободу, він зізнався, що ще у червні 2010 року створив у соціальній мережі Facebook сторінку проти режиму Мубарака. До кінця року на сторінку щодня заходили близько півмільйона осіб. Саме ця величезна організована через Facebook маса людей і зіграла вирішальну роль в організації вуличних виступів.

Що стосується компанії Google, то її представники не приховують, що напередодні масових виступів у Каїрі відкрили новий сервіс для єгиптян. Коли в Єгипті закрили доступ до електронних ЗМІ, Google і Твіттер активно допомогли протестувальникам, створивши новий сервіс speak2tweet, який дозволив людям залишати голосові повідомлення у Твіттері. YouTube у взаємодії з сервісом зі збору та зберігання новин Storyful скористався тисячами відеороликів, які прийшли від демонстрантів з площі Тахрір, аби дати людям можливість швидко отримувати та ділитися інформацією на своєму каналі політичних новин CitizenTube. Facebook вжив заходів з надання допомоги протестуючим у Тунісі, коли влада скористалася вірусом для отримання місцевих паролів у цій соціальній мережі. Компанія переспрямувала трафік Facebook з Тунісу та підключила у січні новий маршрут з метою вдосконалення заходів безпеки в інтересах усіх своїх користувачів по всьому світові.

Природно, всі ці події, а також і власні життєві проблеми, почали гостро обговорюватися у соціальних мережах досить освіченого середовища мешканців Північної Африки. Завдяки розвитку туризму та освіти, а також невеликим розмірам країн і відкритій місцевості Інтернет став основним джерелом інформації для молодих людей. Спочатку з'явилися групи за інтересами, потім вони матеріалізувалися у натовп і

вийшли на вулиці. Саме тому туніські та єгипетські події відрізняють від подібних соціальних конфліктів в Албанії, Грузії та Киргизії відсутністю харизматичних лідерів, а також швидкістю самих революцій. Багатотисячні натовпи утворювалися протягом кількох годин.

Вочевидь усвідомлюючи функціональну потужність електронних мас-медіа, наприкінці ХХ століття влада Китаю впроваджує досить суперечливу політику щодо глобальної мережі та її користувачів. З одного боку, уряд КНР не закритися від світової мережі, а навпаки, проводить політику активного поширення інформаційних технологій у країні. Проте з іншого, у червні 2009 р. влада перекрила доступ до Twitter перед роковинами подій на пекінській площі Тяньаньмень.

Таку ж суперечливу реакцію викликав і антикорупційний протест, який почався у Китаї як наслідок землетрусу у Сіхуані у травні 2008 року. Акції протесту організували батьки, які втратили дітей через обвалення будівлі школи. Як показало слідство, неякісне будівництво школи – результат корупційної змови між місцевою владою та будівельними фірмами. До землетрусу корупція у будівельній індустрії була відомим фактом, про який всі мовчали. Але після руйнування школи громадяни почали збирати та обмінюватися інформацією, пов'язаною з причиною трагедії, використовуючи інструменти електронних ЗМІ. Наслідки корупції в органах влади стали доступні широкому загалу та центральній владі. Спочатку китайська влада не втручалася у розслідування, проведене громадськими активістами, проте пізніше різко змінила свою позицію, оскільки поширення інформації за межі постраждалого регіону стало каталізатором зростання громадянської активності у країні загалом.

Теж саме сталося на Кубі та в ОАЕ. Так, на Кубі вільні журналісти не мають доступу до традиційних ЗМІ, проте вони можуть публікуватися в електронних ЗМІ. У країнах Близького Сходу електронні ЗМІ дають суспільству доступ до західних ідей та до західного світосприйняття.

Зростання впливу електронних медіа та особливо соціальних мереж на процес демократизації був помічений й елітами таких різних країн, як Алжир, Іран, Ісландія. Уряд Ірану у 2009 році перекрив доступ до соціальних мереж після президентських виборів, побоюючись розголосу умов їхнього проведення. Після акцій протесту в Алжирі, під час «Арабської весни» уряд скасував режим надзвичайного стану, який діяв 19 років, і пообіцяв надати більший доступ до ЗМІ. А після скандалу, ініційованого WikiLeaks, пішов у відставку ісландський уряд: він не зміг витримати удару по власній репутації, коли сайт опублікував низку документів про те, що найбільший ісландський банк Kaupthing продовжував активно видавати кредити, перебуваючи на порозі банкрутства, чим поставив країну на межу економічного колапсу.

У сучасній Росії організації акцій протесту теж відбуваються завдяки Інтернету. Ще у 1991 році під час подій, пов'язаних з діяльністю ДКНС у Москві, російський сегмент Інтернету, що тільки зародився, заявив про себе в умовах практично повної блокади традиційних засобів масової інформації. У дні серпневого путчу по каналах першого російського інтернет-провайдера було передано 46 тис. інформаційних повідомлень за кордон та у регіони Росії. Вже у 2010 році у Калінінградській області активісти закликали багатьох прихильників взяти участь у Дні гніву проти підвищення тарифів ЖКГ, в результаті ця акція, яка виникла в Інтернеті, набула широкого суспільного резонансу по всій країні. Відомі акції протесту на Болотній площі у 2011 році теж жваво обговорювалися та формувалися в електронних медіа. Досить часто публікуються у Росії відкриті листи та відеозвернення до влади, які викликають доволі широкий резонанс. Першовідкривачем даного напрямку став майор МВС О. Димовський, який 5 листопада 2009 виклав у Мережі відеозвернення до В. В. Путіна та всіх офіцерів Росії з викриттям корупції у лавах міліції.

Наведені факти переконливо свідчать на користь того, що у XXI ст. Facebook і Twitter, за влучним висловом філософа А. Глюксмана, перетворилися на еквівалент колишнього самвидаву, а користувачі електронних ЗМІ – на прапороносців дисидентського руху. Не всюди така стратегія увінчалася повним успіхом. «Твітерна революція – 2009» в Ірані провалилася. Але «революційні пориви» знову стрясають країну.

У зв'язку з тим, що основне завдання авторитарних урядів полягає у тому, щоб не попустити «політичної синхронізації» інформації, вони дедалі частіше намагаються повністю закрити комунікаційні мережі задля перекриття можливості координації, обміну та оприлюднення інформації у режимі реального часу. Така стратегія дій влади призводить до зростання короткострокових ризиків залучення ширших верств населення до політичного конфлікту. Так уряд Бахрейну заклав доступ до сервісу Google Earth після розміщення там анотованої карти королівських земель, вилучених з громадського користування, що, у свою чергу, викликало ще більш пильну увагу з боку суспільства, примусивши уряд знову відкрити громадськості доступ до їхнього користування.

Призупинення роботи телекомунікаційних мереж є вкрай проблематичним для урядів, оскільки має як політичне, так і економічне підґрунтя. Антиурядові виступи у Бангкоку спочатку проходили у діловому центрі міста, проте після масштабного відключення національної телекомунікаційної інфраструктури урядом протестний рух відновився людьми, що перебували далеко від столиці Таїланду. Такий підхід створює додаткову дилему для держави – важко уявити сучасну економіку, наприклад, без телефонного зв'язку, тому обмеження телекомунікації на великому просторі на довгий час представляється навряд чи можливим.

На думку дисертанта, електронні ЗМІ трансформують сучасний авторитаризм. У деяких авторитарних країнах демократизуються лише державні інститути, в інших, де влада пішла шляхом тотальної цензури,

розпочинаються революційні процеси. Проте зарано говорити зокрема про північноафриканський демократичний прорив. Наступною спільною проблемою стане розуміння того, що відсторонити авторитарного лідера від влади набагато легше, ніж побудувати новий стабільний політичний порядок.

Узагальнюючи виклад матеріалу підрозділу, слід зробити наступні висновки:

- Вплив інформаційно-комунікативних технологій на сучасне суспільство дозволяє говорити про те, що його розвиток здебільшого визначається комунікацією, аніж інформацією. Збільшення числа комунікацій створює нові можливості, які знімають обмеження, що існували раніше, послаблюють системи соціального контролю. У суспільстві відбувається певне колективне осмислення (окремими спільнотами, соціальними групами, партіями) нових проблем, що стоять перед ними, здійснюється пошук шляхів їх вирішення.

- Сформувані певні уявлення про сучасну дійсність допомагають електронні засоби масової інформації, які надають відомості про всі найбільш важливі для суспільства події.

- Розвиток суспільства сьогодні неможливий без інноваційної діяльності. Для її стимулювання також необхідне поширення, популяризація та спільне використання знань, чому повною мірою сприяє глобальна інформаційна мережа.

- Потенціал Інтернету сьогодні величезний, він взаємодіє з іншими ЗМІ (включаючи рекламу в Інтернеті, інтернет-радіо, інтерактивне цифрове телебачення тощо). Інтернет, розвиваючись як відкрита система, взаємодіє з іншими складними системами, виступаючи по відношенню до них інноваційним чинником, чинячи істотний вплив на розвиток інших систем і процесів. Так, Інтернет вступає у взаємодію з політичною,

економічною та соціальною системами суспільства, й особливо слід відзначити його взаємозв'язок з процесом демократизації.

- Різниця у практиці застосування електронних ЗМІ зумовлена відмінностями у політичних традиціях. У країнах з розвиненими інститутами громадянського суспільства та демократії політичні електронні медіа використовуються для стабілізації політичної системи. В авторитарних країнах політичні електронні медіа застосовуються значною мірою для маніпуляції громадською думкою та маргіналізації інтернет-середовища.

3.2. Електронна демократія та електронні ЗМІ у подальшому розвитку процедур народовладдя

Використання інтернет-технологій призводить до трансформації та плюралізації політичних акторів, що зумовлено особливостями електронних ЗМІ, а саме віртуальністю та симуляцією. Так, ЗМІ в Інтернеті втрачають свою відокремлену монологічну функцію висловлення громадської думки, виступаючи, перш за все, у вигляді інструменту у руках держави, партій, рухів, представників бізнесу та окремих індивідів. Підвищується роль особистості завдяки електронним медіа як відкритій самоорганізованій системі. Будь-який окремий член співтовариства при мінімумі коштів здатний за допомогою своєї веб-сторінки виконувати функції політичного актора. Політичні партії знаходять нові засоби формування та існування у Мережі, навіть якщо вони знижують ефект своєї присутності у звичайному житті. Застосування політичних електронних ЗМІ дозволяє партіям підвищити активність первинних організацій, які за допомогою електронних процедур голосування можуть брати участь у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики держави. З'являються принципово нові суб'єкти, що впливають на світову політику та позицію держав у світі, до

яких можна віднести хакерські об'єднання, квазідержави, мережеві спільноти.

Традиційне розуміння демократії стає непридатним для суспільств, які існують і функціонують у світі глобальних постіндустріальних комунікацій. Йдеться про появу такого феномена як «електронна демократія», сутність якої полягає у відкритості, прозорості державної влади, підвищенні ефективності політичного управління та активному залученні громадян до ухвалення політичних рішень на основі інформаційно-комунікативних технологій, які у своїй діяльності використовують електронні ЗМІ. Таким чином, «електронна демократія» виступає як перспективна *форма інтерактивної електронної взаємодії населення та влади у політичних процесах сучасного світу*. Глобальне розповсюдження електронних ЗМІ, які включають у себе інформаційні та комунікативні технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, позиціонує електронну демократію як важливу та динамічну складову демократичного дискурсу.

Разом з концепціями прямої електронної демократії існують концепції напівпрямої електронної демократії. Цей підхід полягає у тому, що перед прийняттям чи поданням до законодавчого органу будь-який нормативно-правовий акт має бути винесений на публічну дискусію у мас-медіа. Відповідно до цього напрямку закон або постанова мають бути спочатку обговорені та проголосовані громадою у Мережі. Очевидно, що для цього необхідно, щоб були створені портали законодавчих органів, де існувала б можливість ознайомитися з усіма проектами постанов та законів, які створюють державні органи влади, а також організовані сайти, де існувала б можливість їх обговорити.

Слід зазначити так звану радикальну течію у розвитку електронної демократії. Цей напрямок передбачає, що нормативно-правові акти створюються не лише законодавчим органом, а й громадою, на основі

принципу відкритого коду, який використовується при розробці комп'ютерних програм. Виглядає це таким чином, що постанови, які продукує уряд чи парламент, публікуються на порталах на зразок Wikipedia, де зареєстрований користувач може внести будь-які зміни, і, таким чином, у законотворчому процесі беруть участь більш широкі верстви населення [54, с. 32].

У США е-демократія досягла максимального розвитку, і в даний час розвивається дедалі інтенсивніше та швидше, давно вже витіснивши «теледемократії» на другий план.

Останнім часом у Західній Європі та США розвиваються нові механізми прямої демократії. Ці механізми засновані на принципах та інструментарії електронних комунікаційних засобів.

Таким чином, концепція «електронної демократії» – це третя стадія розвитку владних стосунків у суспільстві за допомогою електронних ЗМІ. Вона припускає наявність усього спектру легальних і легітимних можливостей для політичної участі громадян у процесі вироблення та ухвалення політичних рішень і характеризується виключно діалоговим режимом взаємодії влади та суспільства. Завдяки цим принципам відбувається подальша демократизація політичних режимів, формується демократичний дискурс.

М. Н. Грачов та А. С. Мадатов вважають, що електронна демократія – це заснований на застосуванні мережевих комп'ютерних технологій механізм забезпечення політичної комунікації, який сприяє реалізації принципів народовладдя. Він дозволяє привести політичний устрій у відповідність до реальних потреб інформаційного суспільства [58, с. 120].

Дослідник А. Шапіро відносить термін «електронна демократія» до технологічного аспекту сучасної демократії, яка змінилася або може змінитися за допомогою мережевої взаємодії громадян, організацій та інститутів через електронну комунікаційну систему [209].

Найбільш універсальне трактування терміну дав М. С. Вершинін, який пропонує розуміти під «електронною демократією» будь-яку демократичну політичну систему, в якій комп'ютери та комп'ютерні мережі використовуються для виконання найважливіших функцій демократичного процесу [46, с. 260].

Інформаційне середовище піддається трансформації відповідно до логіки історичної еволюції: від простих знаково-символічних форм – до сучасних телекомунікаційних систем, складовою частиною яких виступає Інтернет. Для традиційних суспільств характерна відсутність у людей, класу керованих, у термінології Г. Моски, яскраво виражених потреб в інформаційних взаємодіях у політичній сфері. Відсутність можливостей для осіб, які не входять до елітних груп, впливати на розподіл влади означала й відсутність необхідності у створенні відповідної інформаційної інфраструктури. Ускладнення соціальної структури, яка привела до необхідності виникнення інформаційних посередників у період становлення представницької системи, парламентаризму, інституалізації політико-ідеологічного плюралізму тощо, створило передумови для розвитку різних інформаційних систем, а також відповідних технологій інформаційної взаємодії елітних та не елітних груп. У людей з'являється можливість робити та поширювати за допомогою технічних засобів інформаційний продукт, який висловлює претензії соціальних груп у сфері влади. Якщо в індустріальному суспільстві можливість формувати політичні позиції надається невеликій кількості інформаційних посередників, то сучасні телекомунікаційні системи дозволяють виступати у цій ролі значно більшої кількості людей. Інформація стає важливим ресурсом влади, а боротьба за контроль над ним – способом владного домінування.

Таким чином, Інтернет дозволяє підвищити ефективність функціонування інформаційного обміну на всіх рівнях за рахунок зміни умов виробництва та дистрибуції інформаційного продукту, яким тут може

виступати проста веб-сторінка. Технологічна архітектура побудови Інтернету дозволяє політичному процесу розвиватися в умовах прозорості національних меж, забезпечує функціонування інформаційного обміну в умовах можливих перешкод як від цілеспрямованих дій – хакерських атак, силових, військових втручань, технологічних аварій, так і в умовах цензури з боку політичних інститутів.

Політична практика в Інтернеті динамічно розвивається слідом за ускладненням самих технологій, які розширюють масштаби та форми взаємодії суб'єктів політики у віртуальному просторі. Дедалі частіше політичну діяльність за допомогою Інтернету виділяють у нову категорію «електронної (мережевої) політики» як діяльності у сфері здійснення боротьби за владу та вплив у суспільстві за допомогою прямого використання інформаційно-комунікаційних комп'ютерних мереж загального користування. Як приклад – у Великобританії вже створено та розширюється система «e-voting» для проведення інтерактивних виборів через Інтернет. Аналіз даних, отриманих у ході досліджень, показав, що «пасивна» аудиторія стала проявляти серйознішу активність в Інтернеті.

У США завжди велика увага приділяється процесу виборів, особливо питанням збору коштів на передвиборну кампанію. Наглядом за передвиборною діяльністю опікується Federal Elections Commission. Частина інформації про фінансову діяльність партій та кандидатів, внески та перерахування у передвиборні фонди надається користувачам безкоштовно. Існує й платна пошукова система Direct Access Program. Вона містить дуже детальні дані про роботу партійних комітетів (Party Committees) та комітетів політичної дії (Political Action Committees). Ця система активно використовується політичними професіоналами, консалтинговими фірмами та агенціями Public Relations. Вартість її послуг – 20 доларів на годину.

Така розвинена система політичного інформування громадян, поза сумнівом, сприяє збільшенню капіталу громадської довіри, такої необхідної для ефективного функціонування влади. Для формування стійкого зворотного зв'язку важливо й те, що Інтернет надає можливість інтерактивної взаємодії. Не лише громадяни отримують досить повну інформацію про діяльність уряду, але й в уряді з'являється додатковий канал отримання інформації, який добровільно надається громадянами, що веде до нарощування тієї форми соціального капіталу, тобто ресурсів, обсяги яких у процесі використання не стільки скорочуються, скільки нарастають, а вичерпання настає тільки у тому випадку, якщо ними не користуються. Що більше людей та влада дізнаються про діяльність і потреби один одного, то вище міра взаємної довіри.

Цікавим прикладом суспільно-політичної освіти та цивільної ініціативи за допомогою електронних медіа є американська Civic Practices Network (CPN). Мережа об'єднує зусилля ініціативних громадян та активістів різних організацій по всій країні. CPN – своєрідний електронний журнал і форум, що дозволяє ділитися власним досвідом і виробляти спільні підходи у галузі місцевого самоврядування та громадського будівництва [детал. див.: <http://www.cpn.org/>]. За ініціативою вчених Массачусетського технологічного інституту було розроблено інтерактивну базу даних, яка дозволяє громадянам вільно додавати та отримувати інформацію, яка стосується посадових осіб, депутатів і політиків. Ця база даних отримала назву GIA – Government Information Awareness.

Окрему роль у процесі демократизації та подальшому розвитку парламентаризму у світі відіграють веб-ресурси під загальною назвою «Open Networks». Вперше з'явилися ці ресурси на початку 90-х років у США (Клівленд, Санта-Моніка, Сіетл). На цих інтернет-ресурсах можна дізнатися про некомерційні організації міста, ознайомитися з соціальними проблемами, подивитися останні міські новини. Є можливість через

Інтернет звернутися до регіонального омбудсмена та представників у місцевих радах.

Зараз активно розвивається важлива частина електронних ЗМІ – інтерактивне інтернет-телебачення SITV (від англ. Shares Interactive TV), яке дозволяє будь-якій людині створювати свій інтерактивний телевізійний канал, а також переглядати відеоконтент інших користувачів. Для цього достатньо наявності веб-камери, ТВ-тюнеру та реєстрації на спеціалізованому сайті www.opentv.com.

На відміну від звичайного телебачення, електронні мас-медіа передбачають можливість безпосередньої дії: якщо програма йде у запису, її можна обговорити у реальному часі з іншими глядачами, а якщо у прямому ефірі, то можна вступити у діалог з головними героями програми.

На наш погляд, така технологія – це ще один важливий чинник подальшого розвитку демократії, у тому числі у нашій країні.

Таким чином, за допомогою електронних ЗМІ можлива не лише самореклама, але й ділове спілкування з іншими представниками політичної еліти. Це можуть бути політичні дебати, при цьому будь-який глядач має змогу приєднатися до діалогу та висловити свою думку. Також інтерактивне телебачення дозволить будь-якому політикові якісно виконувати свої обов'язки, даючи консультації онлайн тим своїм виборцям, які територіально знаходяться досить далеко, для того щоб звернутися до приймальні.

Наприклад, чат з депутатами бундестагу Німеччини на сайті [dol2day](http://www.dol2day.com/) [детал. див.: <http://www.dol2day.com/>] став найбільшим віртуальним політичним майданчиком у Німеччині, він налічує більше 10 тис. учасників. Цікавість політиків до чату визначається великою аудиторією, можливістю реалізувати конституційний обов'язок оприлюднити свої рішення та дії для швидкої та ширшої їх доступності для громадян, упізнати безпосередні побажання виборців, стимулювати людей до вибору політичних дій,

формувати картину реальності у виборців, що можна трактувати як демократизацію політичного простору.

Що стосується країн з авторитарним режимом правління, то у своєму дослідженні *Open Networks Closed Regimes* американські вчені Ш. Каласил та Т. Боас, вивчаючи приклад країн з авторитарною системою влади (Китай, Куба та ін.) дійшли висновку, що Інтернет допомагає з часом трансформувати авторитаризм у більш демократичні форми врядування: «Жорсткого регламенту та правового регулювання Інтернет не має, оскільки не має необхідного технічного забезпечення. Одним з принципів функціонування Інтернету є так званий «принцип малої надійності», що дозволяє всій мережі функціонувати, навіть якщо деякі (а мабуть, і багато) його вузлів будуть фізично знищені. Саме тому в Інтернеті немає «головного комп'ютера», захват якого означав би контроль над всією світовою інформаційною системою. Такий контроль технічно неможливий. В Інтернеті можна вгледіти символ лібералізму та свободи» [210].

Таким чином, за допомогою електронних ЗМІ не лише політичні активісти, а й більшість громадян може організовано та системно артикулювати власні проблеми, висловлювати вимоги, робити надбанням гласності діяльність влади, допомагати один одному у справі відстоювання прав та свобод, контролювати офіційні органи та посадових осіб, а отже сприяти процесам демократизації.

Електронні ЗМІ виступають засобом неопосередкованих комунікацій між громадянами та владою, у результаті залежність громадян від представників, що обираються, партійних організацій та груп інтересів стає мінімальною.

Для Ради Європи електронна демократія стала ще одним засобом участі громадян у функціонуванні демократичних механізмів, які можуть допомогти відродити інтерес до політики та демократичного процесу. А це,

у свою чергу, дозволяє використовувати інструменти електронної демократії з метою розширення можливостей участі у політичному житті.

Характер інтерактивної комунікації мережі Інтернет забезпечує аудиторії своєрідне інформаційне партнерство, більші права в інформаційному обміні, широкі комунікативні можливості для розвитку діалогу. Це дозволяє суспільству брати участь у формуванні «порядку денного», що створює умови для демократизації політичної комунікації в Інтернеті.

Традиційні засоби масової інформації працюють переважно в режимі інформаційного монологу (односторонньої комунікації), за допомогою якого відповідні структури впливають на розуми та підтримують контроль над підвладними суб'єктами. Інтернет може забезпечити постійний суспільно-політичний диспут з можливістю електронного зворотного зв'язку у реальному часі між владою та громадянами та відкриє реальну можливість подолання ієрархізму владних структур. Отже залежність громадян від партійних організацій та груп інтересів, які за допомогою фінансових ресурсів контролюють комерційний сегмент інтернет-ЗМІ, може бути зведений до мінімуму. Крім того, некомерційні веб-ресурси зможуть сприяти подоланню негативної тенденції до зниження рівня політичної участі, особливо це стосується молодого покоління, яке здебільшого не виявляє зацікавленості у політиці.

Окрему роль у процесі демократизації у світі відіграють електронні медіа під загальною назвою Open Networks. З'явилися вперше ці ресурси на початку 90-х років у США. У 1994 році у межах інформаційної ініціативи адміністрацією США було видано директиву про обов'язкове розкриття урядової інформації через Інтернет. Однією з найцікавіших є система розкриття інформації про законотворчий процес Thomas. Починаючи з січня 1995 (з 104-го Конгресу) на веб-сайті thomas.loc.gov видається вся інформація про поточні події у Конгресі та його комітетах і комісіях.

Виконавцем проекту є Бібліотека Конгресу США. Система Thomas надає інформацію за наступними напрямками: законопроекти, детальна історія їхнього написання, посилання на відповідні стенограми авторів; стенограми засідань Конгресу; звіти комітетів і комісій Конгресу; історичні документи; Конгрес цього тижня.

Система Thomas орієнтована на розкриття інформації про законотворчість Конгресу. Вміст сервера оновлюється щодня, а під час важливих дебатів частіше, відстаючи від реальної події приблизно на годину.

Відомості про заходи, що відбуваються у Білому домі та робочому розкладі Президента, можна дізнатися з офіційного сайту адміністрації президента www.whitehouse.gov, де є такий корисний розділ, як Interactive Citizens Handbook, тобто інтерактивний каталог урядових інформаційних ресурсів в Інтернеті.

Важливу роль у системі розкриття інформації відіграє Урядова служба друку (Governmental Print Office, GPO). Відповідно до закону «Про поліпшення електронного доступу до інформації», GPO супроводжує систему електронних публікацій Конгресу та адміністрації президента. Всі документи перекладаються в електронний формат і розміщуються в Інтернеті на відповідних сайтах. Важливою ініціативою, яка має стати ядром інфраструктури національної системи розкриття інформації через Інтернет, є проект GILS (Government Information Locator Service). Виконання проекту покладене на Урядову службу друку та Національну службу технічної інформації (National Technical Information Service).

Передбачається, що система GILS має забезпечити широкому загалові можливість доступу та пошуку інформації, пов'язаної з усією діяльністю федерального уряду. База даних GILS складається з децентралізованих інформаційних масивів, зібраних через урядові канали надходження інформації. Таким чином, GILS є не системою урядової інформації у

вужькому сенсі, а системою доступу до інформаційних ресурсів, генерованих за підтримки уряду. Ключова інформація та основні інформаційні послуги, так звані GILS Core Elements, надаються користувачам безкоштовно. При цьому проект GILS орієнтований на дуже різні точки інтерактивного спілкування людей: навчання, електронна комерція, розважальна індустрія та ін. Вже зараз до розробки проекту приєдналися Канада та Австралія. Передбачається, що урядовий сектор GILS має послужити моделлю для подальшого створення глобальнішої системи розкриття інформації, в яку буде включено все різноманіття інформаційних ресурсів планети.

Актуальну інформацію про рішення Конгресу, урядових органів та адміністрації президента США з питань, що зачіпають інтереси малого бізнесу, відкриває на своєму веб-сайті «Адміністрування малого бізнесу» (www.sba.gov). Система називається SBA Online Library. Дані представлені по розділах: статистика (Statistics), закони та регуляторні норми (Laws and Regulations), програми кредитування малого бізнесу (Loan Information) і підтримки малого підприємництва (Programs).

У процесі розкриття інформації бере участь і Центральне розвідувальне управління (Central Intelligence Agency – CIA). Відомості, які ЦРУ надає громадянам, розпадаються на дві групи: популярна інформація – статистичні збірки (Factbooks), і специфічна інформація про діяльність ЦРУ – про проведені операції, акти, що стосуються роботи розвідувальних структур, про контакти ЦРУ з іншими федеральними агентствами та комісіями. Ця інформація розкривається через систему GILS. У той же час послуги CIA Online Library надаються тільки співробітникам ЦРУ. Необхідно підкреслити, що особливе положення ЦРУ у системі державного розкриття інформації закріплене законодавчо.

Програма Федерального бюро розслідування (ФБР) FBI FOIPA (Federal Bureau of Information – Privacy Act) розкриває інформацію про

діяльність ФБР, розслідування та їхні результати, використовувані докази. У рамках цієї програми здійснюється регулювання саме процесу розкриття інформації ФБР, тобто відфільтровування приватної інформації (Privacy) від публічної (Freedom of Information). Ще у 1974 році був створений спеціальний читальний зал, де громадяни отримували копії документів, які стосувалися справ ФБР. Процедура передбачає попередній перегляд копій документів експертами, які позначають фрагменти тексту, що не підлягають розкриттю. Починаючи з 1975 року, таким чином було оброблено близько 300 тис. запитів і надано публіці близько 6 млн. сторінок документів. На сьогодні у системі розкриття інформації ФБР працює близько чотирьохсот осіб. Зараз система онлайн-доступу до архівів ФБР обмежена тільки заздалегідь відфільтрованими документами та розміщеними у pdf-форматі на сервері FBI FOIPA. Сюди включені документи про найбільш великі справи та розслідування, які можуть викликати широкий громадський інтерес. Є електронна дошка оголошень Fugitive. FBI Most Wanted про розшукуваних злочинців і зниклих людей.

На цей час найбільш відомою організацією, яка створює електронні ресурси, спрямовані на демократизацію політичної сфери з використанням можливостей електронних ЗМІ, є Sunlight Foundation (США). Ця фундація була створена у 2006 році з метою збільшення прозорості та відповідальності в уряді Сполучених Штатів. Фонд заохочує громадян брати участь в інтерактивному обговоренні політичної інформації, акумулює інформацію у правлячих колах та переводить її у цифрову форму. Найбільш відомий проект – Opengovernment. На цьому ресурсі знаходиться інформація, яка стосується шести найбільших штатів США (Каліфорнія, Техас, Міннесота, Луїзіана, Меріленд, Вісконсін). На сайті є розділи, де виборці можуть слідкувати зі своїми конгресменами у новинах. Опубліковано всі результати попередніх голосувань, є інформація про наступні вибори. Також на сайті є можливість ознайомитися з останніми

законопроектами, продивитися, які з них розглядаються законодавцями, хто їх автор та які конгресмени підтримали той чи інший нормативний акт.

У 2010 році Sunlight Foundation презентувала проект під назвою ClearSpending, метою якого було визначити, наскільки добре державні установи представили свої дані про витрати у 2009 році. Зокрема було встановлено, що у відомостях існують неточності на 1,3 трильйона доларів.

Серед останніх проектів Sunlight Foundation можна виділити «Мобільні проекти», а саме Real Time Congress, iPhone app. Це безкоштовний додаток до телефону iPhone. За допомогою цього додатку є можливість через мережу Інтернет у реальному часі отримувати інформацію про законодавчий процес у Конгресі США. Також під патронатом цієї фундації функціонує додаток Congress, Android and Windows Phone app, який представляє собою інформаційний каталог для телефонів під управлінням операційних систем Android і Windows Phone. У цьому каталозі постійно оновлюється інформація про членів Конгресу, існує можливість подивитися останні дебати та виступи депутатів. Важливо зазначити, що дедалі більше з'являється подібних спеціальних технологічних рішень для сучасних сенсорних пристроїв (смартфонів, планшетів, смартбуків тощо), які поволі витісняють традиційні комп'ютери. Серед них слід теж відзначити CreateDebate (<http://www.createdebate.com/>), завдяки якій користувачі смартфонів можуть брати участь у політичних дебатах.

Інструментарій електронних медіа відкриває нові шляхи для демократичного врегулювання конфліктів. Зокрема програма Sandiwi, яка існує й для звичайних комп'ютерів, була задумана як платформа для дискусій тільки у тих середовищах, де є дуже серйозний конфлікт, який може у будь-який момент призвести до кровопролиття, та, вочевидь, немає можливості для зустрічей у кабінетах, залах, аудиторіях. Онлайн-дискусію організовує та проводить професіональний медіатор, який намагається

знизити рівень напруги між сторонами, для того щоб з'явилася можливість безпосередньої зустрічі та подальшого переговорного процесу. Така технологія використовувалася у конфлікті між Ізраїлем та Палестиною, проте про успішність її використання у гарячих точках не повідомляється.

Програма Helios (<http://heliosvoting.org/>) створена для розповсюдження ідеї онлайн-голосування у США, вона дозволяє користувачеві відслідковувати, як саме він голосував на минулих виборах (як відомо, в США вибори у різні органи влади відбуваються практично щороку). Творцям програми така інформація дозволяє відслідковувати, як голосують виборці, та проводити свої онлайн-екзит-поли. Для того ж створена в США програма Adhocracy, але її головна ціль – соціологічні опитування. Програма встановлюється на сенсорних пристроях учасників соціологічної вибіркової групи по всій країні, які в подальшому за запитом надають необхідну інформацію щодо своїх політичних уподобань до центру, де інформація обробляється.

Повертаючись до «немобільних проектів», зазначимо, що окрім Sunlight Foundation у США у цьому напрямку діє ще одна громадська ініціатива – The Open Source Digital Voting Foundation, яка об'єднує різних небайдужих до політики американців, серед яких є програмісти, соціологи, юристи та інші. Головним проектом, який реалізовує це громадське об'єднання, є «Довіряй вибору» (TrustTheVote Project, <http://www.trustthevote.org>). Основне завдання – розповсюдження системи онлайн-голосування. При цьому розробляються технології захисту та перевірки результатів голосувань, які можуть використовувати державні органи у процесі розповсюдження та впровадження онлайн-голосування на виборах. Представники організації стверджують, що через Інтернет можливо проводити виборчий процес, причому ризиків фальсифікації та маніпуляцій набагато менше, ніж при звичайних виборах.

В Естонії функціонує проект Pärnu wiki (<http://et.parnu.wikia.com/wiki/Esileht>). На цьому сайті відвідувачі мають можливість пропонувати власні ідеї, розповісти про свої проблеми та формулювати свої вимоги до влади.

У Німеччині з 1988 року працює громадська ініціатива Mehr Demokratie, котра почала переводити свої проекти в інтернет-середовище (<http://www.mehr-demokratie.de/>). Mehr Demokratie досить серйозно впливає на формування виборчого законодавства у Німеччині зокрема та у Європейському союзі в цілому. На цей час в організації є тринадцять регіональних філій, вісім відділень. Mehr Demokratie є найбільшою організацією просування демократії в Європейському союзі. На її ресурсі постійно публікуються аналітичні матеріали щодо функціонування державних інституцій у країнах ЄС. Окрім того, ця громадська ініціатива постійно публікує різного роду рейтинги та звіти. Існує інформація по кожних виборах у Німеччині: кількісна характеристика, хто мав право голосу, як проголосували громадяни. Так, у звіті «Громада 2012» було встановлено, що у 5929 випадках звернення громадян через Інтернет до влади вплинули на політику у муніципалітетах Німеччини.

В Угорщині діє соціальна мережа для інтернет-користувачів (KarcsoLat.hu), зацікавлених у суспільному житті країни. Ця система служить для політиків та політичних партій, які мають свої віртуальні офіси. На цьому ресурсі є багато веб-інструментів для виборців, такі як дебати, опитування, блоги, форуми, можливість подавати клопотання до політиків, інтерактивний календар тощо.

В Ісландії функціонує проект Open Direct Democracy (<https://direct.democracy.is/>). Ця служба відслідковує нормативно-правові акти, які приймає ісландський парламент, і дозволяє ісландським громадянам брати участь у законодавчому процесі. Особливості включають

у себе голосування, коментування та подання пропозицій щодо змін до законів, які перебувають на стадії обговорення у парламенті.

У Португалії функціонує громадський електронний проект Cyber Democracy (<http://cyberdem.wordpress.com>), суттю котрого є популяризація концепції прямої демократії через сучасні цифрові технології, портативну техніку, таку як смартфони, мобільні телефони, планшети тощо. Проект складається, головним чином, зі створення веб-форумів для смартфонів та планшетів з вбудованими можливостями для голосування, дебатів, обговорювання важливих тем. Сайт організації був створений в якості платформи для поширення демократії. На сайті є досить велика кількість pdf-документів, які стосуються розвитку демократії та сучасних технологій у світі.

На погляд дисертанта, регіональні електронні проекти у США слід проаналізувати більш детально, оскільки демократичні цінності зароджуються саме на місцевому рівні, в першу чергу в американських сім'ях. Так на сайті проекту Michiganvote (<http://www.michiganvotes.org/>), який представляє собою спільний проект громадських організацій, державних інституцій та наукових установ, є можливість для миттєвого доступу до опису кожного окремого законопроекту, поправки, будь-якого нормативно-правового акту, який розглядається та ухвалюється у законодавчому органі штату Мічиган. На відміну від багатьох інших вищезгаданих проектів, цю регіональну ініціативу виділяє ефективна та зручна система пошуку. Пошук інформації на сайті можливо здійснити за фамілією законодавця або за ключовими словами, також існує 50 тематичних категорій, де кожний користувач може знайти близьку для себе тематику та ознайомитися, які нормативні акти були ухвалені у цьому напрямку, хто їх пропонував, які законодавці голосували проти, які були поправки. Існує можливість для відстеження всіх голосів конкретного законодавця. Крім того, проект передбачає підписку електронною поштою

на будь-яку тему. Наприклад, можна підписатися на повідомлення про будь-який новий ухвалений чи законопроект у розгляді або зробити підписку лише на законопроекти, які стосуються певної категорії (освіта, медицина, податки тощо, загалом 50 категорій). У тому ж напрямку діє подібний проект штату Вермонт, Vermontvotes (<http://vermontvotes.com/>).

Нещодавно з'явився подібний електронний ресурс у Росії, у Санкт-Петербурзі – St. Petersburg Open Network. На цьому сайті можна дізнатися про некомерційні організації міста, ознайомитися з соціальними проблемами, подивитися останні міські новини. Є можливість через Інтернет звернутися до регіонального омбудсмена.

Створення електронних громадських проектів для формування політичної культури суспільства підрозділяється ще на два типи: сайти, спрямовані на прозорість політичного процесу, і сайти, які використовуються з метою боротьби з корупцією. Інструментарій електронних ЗМІ у політичному процесі сприяв появі великої кількості громадських ініціатив, які викривають зловживання влади. Наприклад, аудиторія російського сегменту електронних ЗМІ неодноразово проявляла себе як дієвий інструмент вирішення проблем суспільства. Одним з найгучніших електронних проектів 2011 р. у Мережі став сайт «Де казино? Знайти та знешкодити». Суть проекту полягає у тому, що інформацію про нелегальні точки казино, розташовані у житлових кварталах, на зупинках, біля навчальних закладів, через спеціальну форму можна викласти на електронному ресурсі. Зазначимо, що дана ініціатива користувачів набула широкого резонансу у владних колах. Так, президент РФ Д. Медведєв доручив генеральному прокуророві РФ перевірити існування нелегальних казино за адресами, оприлюдненими в Інтернеті. На виконання доручення президента РФ генеральна прокуратура Росії організувала скоординовані з правоохоронними органами заходи з припинення діяльності підпільних

казино та інших гральних закладів, відомості про місце розташування яких містилися у Мережі [78].

Значною підтримкою у суспільстві користується сайт А. Навального «РосПіл», який присвячений боротьбі з чиновниками, що використовують систему державних закупівель для особистого збагачення. Треба зазначити, що проект «РосПіл» вивчає документацію кожному конкурсу державних закупівель, залучаючи експертів. Експерти долучаються з числа однодумців з відповідною освітою, а сама робота сайту здійснюється за рахунок пожертв користувачів. Експерти вивчають конкурсну документацію, у певних випадках готують висновки, доправляють скарги. Станом на травень 2011 р. виявлено махінацій на 1620.980,00 руб. При цьому зупинено махінацій на суму 337.540,00 руб., тобто проект дійсно працює та користується величезною суспільною підтримкою.

Громадський електронний проект «Віртуальна республіка Alter Russia», створений як інтернет-майданчик для обговорення та розробки законів, запропонованих за ініціативою громадян. Проект декларує відсутність політичної цензури та надає можливість кожному громадянину взяти участь в організації життя віртуальної країни за альтернативними законами. У рамках проекту кожен зареєстрований користувач порталу може запропонувати свій закон або свою поправку до вже діючих законів Росії. Усі пропозиції, прийняті більшістю голосів спільноти користувачів, отримують статус закону віртуальної республіки. Вони доводяться до відома чиновників, міністрів, депутатів та лідерів політичних партій Російської Федерації.

Проект «Демократор» реалізує систему публічного спілкування громадян з організаціями, яка дозволяє користувачам об'єднуватися навколо соціально значущих проблем, спільно редагувати тексти колективних звернень до органів влади та місцевого самоврядування, відстежувати стан роботи за зазначеним зверненням. Найбільш важливими

та соціально значущими вважаються проблеми, які набрали найбільшу кількість голосів від користувачів системи.

У цьому напрямку розвивається громадський рух «Просто росіяни». Рух створено на принципах мережевої (електронної) демократії Д. Барановським. Рух активно займається правозахисною діяльністю та боротьбою з корупцією. Мета руху – створення системи цивільного самоврядування.

Проте не все досконало у використанні сучасних технологій у формуванні демократичних процедур. Прикладом може бути проект «Вибори Мережевого парламенту Рунету», який ставив за мету створення віртуального мережевого парламенту, підтримуваного більшістю учасників Мережі. Однак відсутність елементів, необхідних для забезпечення достовірності голосування, призвела до великих маніпуляцій з рейтингами окремих кандидатів (багаторазове голосування з однієї адреси, використання інтернет-ботів – роботів, що голосують замість людини, тощо). Результати показали, що реалізація подібних проектів вимагає більш серйозного технологічного опрацювання.

Фонд розвитку електронної демократії є прикладом спроби реалізації можливостей мережевої демократії для створення більш досконалих систем самоврядування, які знизять можливість маніпулювання громадською думкою та дадуть можливість оперативно контролювати виконання ухвалених рішень і коригувати їх. Фонд анонсував свою участь у низці мережевих проектів.

Проект «Пряма вікі-демократія» передбачає організацію мережевих інтернет-виборів до Держдуми Росії за участю всіх, у тому числі незареєстрованих партій, створення суспільно-політичного руху на базі прямої вікі-демократії. Метою проекту є залучення громадян до формування більш демократичних, більш ефективних і справедливих

соціально-політичних інститутів в Інтернеті на основі прямої демократії, консолідації користувачів задля вирішення спільних завдань і проблем.

Проект «Хмарна демократія» орієнтований на комплексний розвиток інституту виборів та принципів демократії за допомогою інформаційних технологій. В основі проекту лежать три ідеї:

- мобільність вибору, тобто визначення волі виборців не раз у 4 роки, а якомога частіше;
- матричне делегування, тобто надання людині можливості делегувати свій голос різним представникам з різних питань;
- «Примусова чесність», тобто забезпечення максимального рівня відкритості інформації про людей, які претендують на будь-які позиції у політичній системі.

Система «Демократія 2», створена в руслі концепції «Хмарної демократії», являє собою інформаційне середовище, в якому великі групи людей можуть обговорювати, розробляти та ухвалювати шляхом електронного голосування рішення з питань політичного життя. Система поєднує риси прямої та представницької демократії – її учасники можуть як делегувати свій голос представникові, так і залишити за собою право ухвалення рішень, працюючи, таким чином, у моделі прямої демократії.

Як результат розвитку громадських ініціатив у віртуальному просторі необхідно відзначити безперечний прогрес у впровадженні технології блогівих стрічок, що дозволило створювати мережеві мас-медіа. Принципи, на яких вони засновані, – інформація «від кожного до кожного», є неможливими у «традиційних» ЗМІ.

Інтернет-блоги та персональні сайти демократизували та спростили спілкування політиків і виборців, стали незамінним знаряддям зворотного зв'язку. Штаб будь-якого претендента може провести контент-аналіз звернень та коментарів і створити портрет прихильника, виявити найбільш важливі для нього питання. Завдяки Інтернету політики розпочали діалог зі

своїми виборцями у зручному для обох сторін форматі. Навколо блогів і сайтів найбільш колоритних політиків, а також партій сформувалися цілі спільноти шанувальників і супротивників, на них розгортаються палкі дискусії навколо найрізноманітніших тем. Наприклад, сайт <http://www.politpskov.ru> дозволяє у рамках відкритої дискусії вільно обговорювати політичні проблеми регіону, оскільки російське ТБ та інші ЗМІ фактично цензурюються або не зацікавлені у відвертій розмові про владу.

Завдяки електронним ЗМІ інтернет-спільнота отримує принципово нові можливості для розвитку демократії, та насамперед безпосередньої демократії. У ході реалізації інтернет-технологій широкі верстви населення, як і окремо взята особистість, отримують нові гарантії для висловлення своїх думок з політично значущих ініціатив, а також для того щоб взяти безпосередню участь у процесі вироблення політично значущих рішень, що дозволяє говорити про новий спосіб забезпечення безпосередньої (прямої) демократії, так званої «електронної демократії». У якості монопольного провідника інституційних форм розвитку публічно-правового впливу на політичні процеси виступають інновації електронних ЗМІ, які дозволяють стрімко нарощувати по вертикалі та горизонталі політичного простору демократичні практики управління.

Як вже зазначалося у попередньому підрозділі, у світі існують десятки країн, де технологічно намагаються контролювати Мережу. Так, з 1995 року влада Китаю ввела понад 60 механізмів правового регулювання Інтернету, та встановила над ним майже тотальний контроль (наприклад, з січня 2001 р. відправлення будь-якої «секретної» або «реакційної» інформації електронною поштою кваліфікується як державний злочин і може спричинити покарання аж до страти, а у грудні 2002 р. напередодні з'їзду правлячої компартії був заблокований Google – один з найпотужніших інтернет-пошукачів).

У 2003 році влада Іраку блокувала всю електронну пошту із США.

В останній час посилила свій контроль над електронними ЗМІ влада у В'єтнамі, Казахстані, Російській Федерації [78, с. 24].

Посилення контролю над електронними ЗМІ відбувається у країнах з авторитарним режимом управління. Влада у цих країнах, прикриваючись бажанням захистити населення від терористів чи негативного контенту, закриває незалежні та вільні електронні медіа, тим самим усуваючи будь-яку можливість доступу до неурядових ресурсів.

На цей час у світі починають з'являтися нові технології, які у майбутньому зможуть забезпечити недоторканість інформації в Інтернеті, вільний та анонімний доступ користувача до неї, що дозволить користувачам з авторитарних країн отримувати вільний доступ до Інтернету.

Так, на початку XXI століття в Інтернеті з'являються перші реальні можливості щодо створення веб-ресурсу для децентралізованого розподіленого зберігання даних без можливості їх цензури. Ця система під назвою Freenet створена з метою надати користувачам електронну свободу слова шляхом забезпечення їх строгої анонімності. Freenet є спробою усунути можливість для будь-якої групи осіб нав'язувати свої переконання на цінності іншим. Багато держав здійснюють цензуру комунікацій у тих або інших межах. При цьому можна виділити одну загальну властивість: якась особа вирішує, яку інформацію заборонити, а яку допустити. Важливо зазначити, що навіть творці Freenet не мають жодного контролю над всією системою. Збережена інформація шифрується та поширюється по всіх анонімних комп'ютерах, які беруть участь у мережі по всьому світові. Теоретично, вельми складно визначити, який учасник зберігає даний файл, оскільки вміст кожного файлу зашифрований та може бути розбитим на частини, які розподіляються між безліччю різних комп'ютерів.

В умовах глобальної автоматизації інтелектуальний багаж і креативність учасників бізнес-процесів стають запорукою конкурентоспроможності компаній. Лідери у реальному світі спираються на персональні соціальні мережі прихильників. За таким принципом формується багато соціальних спільнот – від уболівальників до парафіян або однопартійців. Інтернет став відображенням реального світу. У ньому діють ті ж закони, що і в реальному соціумі. Не дивно, що в усьому світі лідери громадської думки дедалі інтенсивніше присутні в електронних ЗМІ. Блоги та сторінки у соціальних мережах є у більшості політиків, поп-зірок, багатьох письменників, учених, журналістів. Не мати свого блогу для представників світової еліти стає майже непристойним.

Інструментарій електронних ЗМІ дає можливість трансформувати досить консервативні складові політики, а саме – принципи визначення кандидатів під час партійних праймеріз. Так, у 2004 році під час боротьби за висунення кандидатом на посаду президента США від демократів Говард Дін, якого вважали лідером радикального лівого крила партії, стикнувся з явним небажанням традиційних спонсорів Демократичної партії фінансувати його кампанію. Тоді, вже скоріш від відчаю, штаб Діна вперше розгорнув фандрайзингову кампанію у мережі Інтернет, розраховану на залучення великого числа дрібних пожертв від ідеологічно орієнтованих прибічників. Політтехнологи Діна заявили про те, що якщо їм вдасться зібрати по 100 доларів від двох мільйонів американців, це дозволить позбавити Діна залежності від великого бізнесу та забезпечить необхідні кошти для проведення кампанії у ЗМІ. Несподівано для більшості спостерігачів ця кампанія увінчалася блискучим успіхом. Успіх нової фандрайзингової стратегії перевершив усі сподівання. За кілька місяців до фондів кампанії надійшло більше 41 мільйона доларів. 318.884 американські виборці зробили свої скромні внески на підтримку Діна, причому середній розмір пожертвувань склав усього 80 доларів. Ці люди

спілкувалися один з одним у соціальних мережах Інтернету, читали одних і тих самих популярних блогерів, сперечалися та обговорювали новини на політичних форумах. Інакше кажучи, політичні консультанти Діна виявили, що у мережі Інтернет існує політично ангажована аудиторія, представники якої вже готові до спільної громадянської дії у зручному для них і новому для традиційних уявлень про політичну реальність форматі комунікації. Кампанія Говарда Діна продемонструвала можливість отримання реальної фінансової віддачі від роботи з цією аудиторією. І хоча політична кампанія Говарда Діна у 2004 році закінчилася поразкою, повною мірою його напрацюваннями скористався у 2008 році Барак Обама. На самому початку його кампанії у першому кварталі 2007 р. 6 мільйонів доларів йому принесли пожертви через сайт my.barackobama.com. У кампанії за демократичну номінацію саме фінансова підтримка рядових прибічників Обами дозволила переламати ситуацію. Аутсайдер, який стартував з мінімальними шансами на успіх, виграв кампанію у публічно відомої та сильнішої за нього і за фінансовими можливостями, і за зв'язками у партійній еліті Хілларі Клінтон. За весь період виборчої кампанії 2008 року Обамі вдалося зібрати в 2 рази більше грошей, ніж республіканському кандидатові – 745 мільйонів доларів проти 368 мільйонів Джона Маккейна [115, с. 55].

При цьому, якщо ідеологічний засновок фандрайзингової кампанії Обами був таким, як і у Говарда Діна, – звернення до пересічного громадянина та незалежність від «грошових мішків», то соціальна технологія роботи його команди була іншою. Система електронних платежів дозволила кардинально знизити витрати та зробити масовий фандрайзинг рентабельним. Технологічні бар'єри на шляху масового політичного фандрайзингу зникли, але залишилися у силі перешкоди інституційного, культурного та психологічного характеру. Необхідно було заручитися підтримкою саме тих активістів, які перестали довіряти

традиційним каналам політичної комунікації. Інституційними рамками, які забезпечили безпрецедентний масштаб фінансової кампанії Обама, стали соціальні мережі.

Тільки на сайті www.mybarackobama.com було створено 2 мільйони профайлів, організовано 200.000 зустрічей, функціонувало безліч блогів (близько 400 тисяч записів), а також створено більше 35.000 груп активістів, що працювали на добровільній основі. Окрім наймасовішої соціальної мережі Facebook (у перебігу кампанії майбутній президент обзавівся більш ніж 2 мільйонами друзів) були використані всі інші великі мережеві ресурси, включаючи тематичні мережі (на зразок FaithBase, Asian Ave чи MiGente) та twitter.com.

Офіційний передвиборчий сайт Обама був створений Крісом Х'юзом, одним з авторів соціальної мережі Facebook. На ньому розміщено розділ «Obama Everywhere» («Обама всюди»), який включав посилання на профілі Б. Обама у популярних серед американців соціальних мережах Facebook, Flickr, LinkedIn, MySpace, Twitter, а також на низку інших ресурсів, які могли б дати повний образ кандидата. Наприклад, на спеціальну добірку відео на YouTube. Тільки кліп соліста гурту Black Eyed Pees «Yes We Can», в якому використані слова відомої промови Обама, переглянуло кілька мільйонів користувачів. Загалом, за даними соціологів, щонайменше 30% американських виборців подивилося хоча б один агітаційний ролик Обама на YouTube.

Також персональний сайт кандидата включав систему онлайн-пожертв та інтернет-магазин із символікою Обама.

У будь-якому разі, у сумі все спрацювало як ефективний політичний індикатор успішного кандидата, який присутній буквально всюди. До того ж, він був спрямований насамперед на тих американців середнього віку, які вагалися з власним вибором, але водночас дедалі активніше освоювали Інтернет, приділяючи Мережі стільки ж часу, скільки й телебаченню.

Інтернет має всі можливості для того, щоб залучити громадян до віртуальної та реальної політичної участі.

Людину завжди цікавлять новини та актуальні теми сучасності. Такі теми та повідомлення, представлені в Інтернеті, привертають увагу громадськості до тих проблем, які найбільш злободенні та вимагають публічного прийняття рішень. Порядок ухвалення рішень стосовно складних суперечливих проблем передбачає їх відкрите загальнонародне обговорення (створення, проведення інтернет-плекбісциту), здійснення дебатів між законодавцями та політиками. Інтернет стає місцем соціального та політичного самовираження громадян, де звичайний користувач може висловлювати свою точку зору, дізнатися позиції інших учасників дискусії, брати участь в онлайн-конференціях з відомими людьми. Загальнонародна участь в обговоренні проблем (хоч на сьогоднішній день вона обмежена кількістю користувачів) сприяє зміцненню та подальшому розвитку демократії.

Жодній країні світу не вдалося успішно вирішити проблему стабільності у рамках представницької демократії. Навіть у країнах Заходу з «консолідованою демократією» політичні системи не забезпечують справжньої демократії та народовладдя. При формально демократичних конституціях влада завжди належить меншості – керуючій еліті, а не суспільству. І саме еліта консервує політичний та економічний стан системи. Механізми представницької демократії не дозволяють вивести суспільство зі стану імітаційної демократії – суспільство завжди дистанціюється від влади через політичні амбіції керуючої еліти. Проте вже є приклади використання інтернет-технологій для практичного впливу суспільства на владу у країнах Заходу, наприклад діяльність Партії піратів Всесвітньої мережі, яка існує у 41 країнах світу та отримала 2 місця у Європарламенті. За рахунок підтримки молоді та високоосвічених верств

населення на виборах до Палати депутатів Берліна у 2011 р. Піратська партія Німеччини отримала 8,9% голосів (15 мандатів).

Ще один приклад активного використання Інтернету у Німеччині демонструє Партія «зелених», яка у 2000 році вперше у політичній історії провела свій віртуальний з'їзд, збагативши політичну практику новою формою політичної участі за допомогою телеконференцій. У березні 2003 року земельне відділення цієї партії у Баден-Вюртемберзі внесло у свій статут параграф про віртуальний з'їзд партії, юридично закріпивши правомочність рішень таких з'їздів. У найближчому майбутньому такі мережеві організації потенційно будуть більше затребувані громадянами, оскільки їхня здатність оперативно реагувати на зміни позицій своїх членів з найважливіших питань перевершуватиме можливості традиційних партій і таким чином найближче підходитиме до ідеалу адекватної репрезентації інтересів тих чи інших соціальних груп у політичному процесі. Переваги віртуальних громадських структур очевидні: безпосередній облік думки кожного члена з будь-якого питання; оперативний обмін інформацією; можливість проведення традиційних заходів (наприклад з'їздів) у віртуальному режимі тощо.

Так, політична діяльність у Мережі громадських організацій антиглобалістів дозволяє їм не лише рекрутувати нових членів і підтримувати зв'язок зі своїми відділеннями по всьому світові, але й управляти протестними акціями. У світі сьогодні налічується близько 30 тис. неурядових громадських організацій, та їхня кількість продовжує зростати багато в чому завдяки Інтернету. Ми можемо констатувати вплив технологій та мережевого принципу організації на політичні інститути та складання нових інституціональних форм політичної участі.

Інший приклад – діюча з 2002 р. у Швеції Партія активної демократії. Основна ідея діяльності партії полягає у тому, що представники різних верств суспільства повинні бути в змозі впливати на діяльність парламенту

як через своїх представників – депутатів, так і безпосередньо через механізми прямої електронної демократії (система «електронного віче»). Партія не має лідера – всім членам руху надається право самим ухвалювати політичні рішення. Партія обирає тільки довірену особу для голосування від імені учасників, зберігаючи право кожного учасника самому вирішувати, за що віддати свій голос. Голосування за призначенням довіреної особи також може здійснюватися в електронному вигляді. Вже існує розвинене програмне забезпечення, у тому числі поширюване безкоштовно, яке дозволяє з'єднати переваги прямої та представницької демократії, посилюючи прозорість демократичних процедур для спільнот будь-якого розміру.

Глобальний мережевий проект намагається реалізувати канадська неурядова організація Vote World Parliament, яка у 2011 р. ініціювала інтернет-референдум на тему: «Чи підтримуєте ви створення методами прямої демократії представницького та демократичного Світового парламенту, який буде уповноважений видавати закони з глобальних проблем?». Намір організаторів – зібрати 2 млрд. голосів «за» до 20 червня 2016 року. Звичайно, при створенні Світового парламенту на базі сучасних інформаційних технологій також можливі маніпуляції, але сам факт спроби поставити під контроль суспільства тіньові механізми глобального управління економікою та політикою є знаковим.

Висновки до розділу

Узагальнюючими висновками до матеріалу, що викладений у даному розділі, з точки зору дисертанта, можуть бути наступні:

- Інтернет є найперспективнішим напрямком розвитку політичної комунікації у сучасному суспільстві, одним із новітніх засобів забезпечення демократизації політичного процесу. Визначальними рисами успіху Інтернету як засобу політичної комунікації стали такі його основні

характеристики, як доступність, глобальність, висока швидкість передачі інформації, інтерактивність, можливості пошуку та зберігання інформації. Вони забезпечують безперечні переваги Інтернету, поява якого призвела до істотних змін у процесі політичної комунікації та до трансформації авторитарних режимів.

- Свобода повідомлення та інформації означає вільне розповсюдження ідей, думок та знань. Це є обов'язковою умовою для вільної самореалізації особистості кожної людини та для культурного, соціального, наукового та економічного розвитку всього людства. І це одне з прав людини (ст. 19 Загальної декларації прав людини). Класична свобода друку не задовольняє повністю цій вимозі. Якщо вона й дає право на публікацію без обмежень для представників всіх державних, приватних та релігійних організацій, то все ж залишається ієрархічною, односторонньою та позбавленою зворотного зв'язку. Вона не дозволяє будь-якому громадянину вільно висловлювати ідеї, думки та переконання і зробити їх доступними для всіх. Крім того, друкована продукція обмежена у територіальному та мовному сенсі та недоступна всьому світові.

- Особливу роль у процесі демократизації відіграє Інтернет як трансформатор соціальної ідентифікації та репрезентації індивіда, в тому числі через мережеву взаємодію. Крім того, у віртуальному соціумі існує феномен соціальної ідентичності нової якості, який надає більш широкі можливості для самореалізації, відбувається також активний процес соціалізації індивіда у міжкультурному просторі. Електронний засіб повідомлення в Інтернеті надає можливість згладити майже всі перешкоди для вільного спілкування. Це означає просування від свободи преси до свободи повідомлення та демократизації інформації: будь-який громадянин сам в змозі опублікувати інформацію на світовому рівні, а будь-який інший має право її отримувати, обговорювати та використовувати під свою власну відповідальність.

- Демократизація інформації робить можливим, щоб ідеї, думки, культурне розмаїття знання та освіта стали доступними у будь-якому місці у будь-який час і для всіх. Будь то опіка та маніпуляції, будь то культурна, державна, релігійна чи економічна цензура, вони стануть очевидними.

- В електронній (мережній) демократії стійкість системи забезпечується за рахунок ефективного контролю дій влади з боку суспільства, що досягається залученням до системи контролю максимальної кількості громадян, тобто безперервним тотальним наглядом суспільства за діями влади. Контроль за діями влади в цілому та у конкретних проектах в режимі онлайн дозволяє створити систему миттєвого реагування на відхилення параметрів системи від заданих параметрів. Мовою техніки – мережева демократія створює безліч датчиків стану, «точок контролю» для кожного вузла, кожної деталі системи. Результати контролю миттєво обробляються процесором, який вводить у дію зворотний зв'язок, що дозволяє повернути суспільство у базовий стан на початковій стадії відхилення параметрів системи від заданих.

- Функція Інтернету у діяльності сучасних політичних партій полягає у забезпеченні постійного суспільно-політичного дискурсу з можливістю електронного зворотного зв'язку у реальному часі між партійною елітою та її електоратом. Тим самим громадяни користуються більшою свободою у питаннях збору, аналізу та обміну інформацією, а також дістають можливість брати участь у безпосередньому управлінні політичною партією або чинити вплив на владу. Інтернет надає можливість для створення віртуальних партій, ґрунтованих на невідомих для сучасної політичної системи принципах членства.

Розділ IV

Розвиток інфраструктури демократії участі в сучасній Україні

4.1. Інструментарій електронних ЗМІ як фактор розвитку електронного урядування

Як вже зазначалося дисертантом у першому розділі, під «електронним урядом» (e-government) розуміється система управління, яка використовує для здійснення всього спектру урядових функцій, націлених на забезпечення доступу громадян до достовірної офіційної інформації, на створення умов для взаємодії органів влади між собою, з населенням, бізнесом та інститутами громадянського суспільства, а також на підвищення ефективності та прозорості державного управління.

О. Голобуцький та О. Шевчук дали таке визначення електронного уряду: «Електронний уряд – концепція здійснення державного управління, притаманна інформаційному суспільству. Ґрунтується на можливостях інформаційно-телекомунікаційних технологій та цінностях відкритого громадянського суспільства» [169, с. 32].

На початку 90-х років ХХ століття склалися необхідні матеріальні та ідейні передумови для широкого застосування інформаційних комп'ютерних технологій у взаєминах державних органів з громадянами та організаціями. У цей же час з'явилося усвідомлення того, що використання сучасних технологій відкриває можливість не просто для автоматизації наявних процесів державного управління, але й для їхнього якісного перетворення з виходом на новий рівень надання державних послуг при одночасному зниженні витрат на утримання державного апарату.

Поняття «електронний уряд» було вперше сформульовано та визначено у документах державних органів США. У 1993–2009 рр. у США

це поняття активно розвивалося. Якщо на початку 90-х рр. під ним малося на увазі активне використання технологій, що використовуються в електронній торгівлі для вдосконалення державного управління, то наприкінці 90-х рр. електронне врядування почали розуміти як використання Інтернету державними органами влади для забезпечення доступу до публічної інформації та надання державних послуг. Розвиток електронного уряду у період діяльності адміністрації Дж. Буша у США йшло здебільшого за рахунок розширення можливостей використання інформаційних технологій у державному управлінні.

Ідея «відкритого уряду» адміністрації президента Б. Обама є подальшим розвитком поняття «електронний уряд». Основний упор концепції зроблений на посилення відкритості державного управління та спроби залучення широких кіл населення до державного управління.

Аналіз державних документів Великобританії показує, що державні органи суттєво інакше розглядали зміст поняття «електронний уряд», ніж державні органи США. Основний наголос в їхньому розумінні робився не на політичні моменти, а на вплив інформаційних технологій на розвиток економіки країни. У 2005–2006 р. у Великобританії з'явився більш широкий підхід до питань вдосконалення державного управління, ніж у США. Різні підходи до поняття електронного уряду у документах органів державної влади США та Великобританії показують, що, з одного боку, у світі ще не склалося єдиного уявлення про те, що входить до його змісту. З іншого боку, багаторічна увага до саме поняття та його змісту, активний його розвиток показує, якого значення воно набуває.

З точки зору автора дисертації, електронний уряд має зробити роботу державних органів влади більш ефективною. Держслужбовці отримають можливості більш чуйно реагувати на потреби суспільства, це зробить їхню діяльність прозорою та відкритою, а також впровадить зручні соціальні послуги, які будуть забезпечені новими технологічними рішеннями.

Часто поняття «електронна демократія» ототожнюють з поняттям «електронний уряд», але вони кардинально різняться за своєю суттю. На відміну від електронного уряду (e-government), що створюється «зверху» для більш ефективного функціонування державного апарату, електронна демократія (e-democracy) орієнтована на якісне підвищення рівня участі громадян у політичному житті, тобто на ініціативу «знизу» в управлінні державою. Виникнення «електронної демократії» знаменує собою нову стадію у розвитку суспільства та вимагає теоретичного осмислення, особливо у зв'язку з істотним впливом на розвиток соціально-політичних ідей у ХХ столітті.

У західній та вітчизняній політологічній літературі тема інформаційного суспільства та пов'язані з нею поняття «електронної демократії» та «електронного уряду» інтенсивно розробляються. Переважну увагу приділяють проблемі використання інформаційно-комунікативних технологій в організації діалогу між владою та громадянським суспільством. В умовах нової політичної реальності констатується криза традиційної демократії та робиться спроба знайти вихід з неї. Доктрина інформаційного суспільства сьогодні розглядається як один з ефективних теоретичних інструментів дослідження тенденцій та процесів соціокультурної та політичної еволюції людської спільноти, яка вступила до ХХІ століття. Завдання е-уряду полягає у тому, щоб участь громадян у державній політиці ухвалення рішень була більш легкою та зручною. Е-уряд може допомогти громадянам брати активнішу участь у розробці політики, зробити процес ухвалення рішень більш прозорим і наблизити уряд до людей, або до підвищення політичної легітимності.

У багатьох країнах Інтернет перетворюється на специфічну систему, яка об'єднує особистість та адміністративні структури. З використанням нових інформаційно-комунікативних технологій влада стає відкритою для членів суспільства. У демократичному суспільстві діяльність владних

структур висвітлюється у різних засобах масової інформації. Інформаційне забезпечення та впровадження інтернет-технологій стають інструментом підвищення якості роботи органів державного управління, а стійка та ефективна комунікація між владою та суспільством ставить роботу чиновників під контроль громадян. Відкрита та прозора робота апарату сприяє зростанню політичної активності громадян, їхній участі в органах місцевого самоврядування, й у такий спосіб чинить серйозний вплив на ухвалення політичних рішень. Багато країн світу переводять в електронний режим дедалі більшу кількість секторів державного та муніципального управління. Результатом застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій у цій сфері стає впровадження проекту «електронний уряд».

В цілому розвиток електронного уряду йде слідом за розвитком електронного бізнесу та електронної комерції. Виділяється «вузьке» та «широке» розуміння електронного уряду. У широкому сенсі електронний уряд включає використання всіх інформаційних і комунікаційних технологій для вдосконалення щоденної діяльності уряду. У вузькому зводиться виключно до інтернет-активності уряду, яка дозволяє вдосконалити доступ громадян до управлінської інформації, послуг та експертизи для розвитку цивільної участі. Воно пов'язане з постійним обов'язком держави покращувати стосунки між приватними особами та публічним сектором за допомогою інтенсивного, невитратного й ефективного надання послуг, інформації та знання. Існує також «помірний» підхід до поняття, що розглядається, що відбиває вдосконалення діяльності державного управління за допомогою використання нових інформаційних технологій, що дозволяє зрештою підвищити його ефективність у наданні послуг населенню.

У радикальних підходах електронний уряд виражає трансформацію всього комплексу стосунків державного управління з суспільством.

Створення системи електронного уряду неможливе без інформатизації. Інформатизація як технічна та технологічна складова електронного уряду стає визначальним чинником розвитку демократичних принципів управління та розвитку інститутів громадянського суспільства. Соціальна спрямованість інформатизації виражається у створенні реальних можливостей для реалізації конституційних прав громадян на доступ до інформації у розвитку індустрії та інфраструктури інформаційних, комп'ютерних і телекомунікаційних послуг. У соціальному плані широке впровадження інфокомунікаційних технологій у процеси взаємин державних органів з населенням дозволяє кожному громадянину скоротити як фінансові, так і часові витрати на виконання стандартних операцій: заповнення податкових декларацій, сплату комунальних послуг, складання іспитів, отримання різноманітних довідок і урядових субсидій. У політичному відношенні ці процеси роблять відкритим і доступним для громадян процес участі у конкурсах на заміщення державних посад, відеоконференцій з державними службовцями, участь у референдумах, поводження з петиціями та вимогами, політичними ініціативами. Система e-government здатна поступово трансформувати принципи взаємодії влади та суспільства, перетворивши громадянина з об'єкту владно-управлінської дії на учасника процесу ухвалення політичних рішень як на місцевому, регіональному, так і на загальнонаціональному рівні.

В цілому нові способи політичної комунікації дозволяють досягти:

1. Демократизації влади, значної її прозорості та гласності рішень;
2. Підвищення ефективності роботи державних органів;
3. Зниження управлінських витрат.

Головними цілями електронного врядування являються оптимізація надання урядових послуг населенню та бізнесу, а також розширення міри участі всіх виборців у процесах керівництва та управління країною,

забезпечення відкритості та підзвітності уряду громадянам і громадян – урядові.

Існує ціла низка чинників соціального, політичного, психологічного, фінансового та організаційного характеру, які перешкоджають формуванню електронного уряду. Серед них: конкуренція нового «інформаційно-суспільного» та традиційного способів державного управління; значні витрати на інформатизацію державних структур управління; зміна управлінської ментальності та підвищення ІКТ-кваліфікації державних службовців; недостатня ефективність певних технологічних програм; проблеми забезпечення інформаційної безпеки, різкого збільшення обсягів інформації та її оптимізації, соціально-цифрової нерівності тощо. У міжнародному журналі «Public Administration» зверталася увага на те, що для «просування «електронного уряду» особливу важливість представляють політичні та соціальні права, наявність ресурсів, підтримка з боку вищих адміністративних чинів, стратегічне планування та співпраця». Стратегічною метою при переході до більш високих, інноваційних стадій електронного уряду є його велика ефективність і орієнтація на потреби громадян як споживачів державних електронних послуг, поліпшення управління в цілому, розширення та підвищення якості зворотного зв'язку з суспільством. Електронний уряд має функціонувати в інтересах громадян, сприяти їхній безпосередній участі в управлінні, взаємодії та впливу на органи влади. У принципі йдеться як про вдосконалення власне «електронного уряду», так і «електронного громадянського суспільства».

На цей час досить велика кількість країн світу використовують у своєму державному управлінні переваги електронних технологій. У Великобританії, для того щоб зареєструвати фірму, необхідно заповнити лише одну звітну форму в Інтернеті. Деякі скандинавські країни та, наприклад, Сінгапур надають деякі послуги, використовуючи мобільний зв'язок. Так, Верховний суд Сінгапуру розсилає абонентам повідомлення,

щоб оповістити про день судового засідання. Більше того, існує можливість подавати позови у побутових суперечках, використовуючи електронні технології. Податкова служба в Ірландії дозволяє приватному сектору отримувати інформацію про податки та сплачувати їх, використовуючи заявки в Інтернеті. Крім того, в Ірландії, використовуючи електронні технології, можна отримати інформацію про нерухомість та здійснити будь-які операції, пов'язані з землею [138].

У Великобританії основним урядовим порталом, який забезпечує роботу електронного уряду, є «Британський мережевий портал для громадян» (<http://www.ukonline.gov.uk>), який надає доступ до урядової інформації та послуг. Він з'явився у 2001 році, та щодня його відвідують більше 120 тис. візитерів.

У Канаді програма створення електронного уряду запущена у 1995 році з організації трьох урядових порталів, які забезпечують комунікацію та взаємодію між громадянами та урядом (<http://canada.gs.ca>, «Government On-Line» (<http://www.gol-ged.gs.ca>) та «Service Canada» (<http://www.serviccanada.gs.ca>).

У Сполучених Штатах Америки прорив у системі електронного врядування розпочався з уведенням головного урядового порталу «First Gov» (<http://www.firstgov.gov>). Портал об'єднав понад 27 млн федеральних урядових сторінок з метою ефективнішого пошуку інформації та надання послуг. За рахунок подібної системи розробка та ухвалення політичних рішень стають доступними для більшої кількості населення. Крім того, цей проект виявив подальшу зацікавленість влади у створенні каналу оперативного зворотного зв'язку як джерела інформації про громадську думку з приводу планованих управлінських рішень, які реалізуються як на муніципальному чи регіональному, так і на державному рівні.

Саме у країнах, що першими встали на шлях використання науково-технічної революції для зміцнення інститутів народоправства, е-демократія

досягла максимального розвитку, і на даний час розвивається дедалі інтенсивніше та швидше, давно потіснивши «теледемократію» на другий план. У США, Канаді, Новій Зеландії, Австралії для громадян надаються державні послуги, які можна здійснити за допомогою Інтернету. В онлайн-режимі користувачі можуть:

- проводити сплату за квитанціями;
- оформляти паспорти та водійські права, свідоцтва про народження та реєстрації шлюбу (запит і доставка);
- реєструвати транспортний засіб;
- подати заяву на дозвіл будівництва;
- зробити заяву в поліцію;
- отримувати послуги з пошуку роботи агенціями зайнятості.

Ще у 2005 році прем'єр Великобританії Тоні Блер поставив перед урядом завдання організувати максимально ефективний, дешевий та короткий зв'язок між державним апаратом і населенням. Для досягнення цієї мети у Британії запрацював спеціальний підрозділ E-Government Unit, завданням якого було розробити інформаційні технології, які б пронизували всі урядові структури, та забезпечити онлайн-принцип зв'язку населення з держструктурами. Даний проект дуже сильно змінив життя британського населення та чиновників. У всіх відомствах зникли черги, на даний час відповіді державних співробітників на всілякі запити громадян йдуть не через «віконце» і не поштою, а через комп'ютер. Міжвідомчий та внутрішньовідомчий обмін інформацією між британськими міністрами став невід'ємною частиною їхнього робочого процесу. Британське населення можна назвати одним з найбільш комп'ютеризованих у світі. Практично всі цивільні та людські потреби британців задовольняються за допомогою глобальної мережі Інтернет. За даними ще 2006 року, 56% британських сімей мали у себе вдома комп'ютер, 30% – ноутбуки, 7% – міні-комп'ютери. Звичайно, тепер ці цифри ще більш вражаючі, крім того, всі

бібліотеки Британії надають можливість безкоштовно підключитися до Інтернету зі свого комп'ютера. На вулицях встановлені інтернет-консолі, за допомогою яких будь-який перехожий за необхідності абсолютно безкоштовно може відправити інтернет-повідомлення або запит. З усією впевненістю можна сказати, що на сьогодні у Британії спостерігається практично стовідсоткове охоплення населення інтернет-послугами, і життя всього населення перейшло в онлайн-режим.

Для того щоб отримати візу для закордонної поїздки чи вид на проживання, відновити страховку, оновити дозвіл на вуличну паркову, заповнити податкову декларацію, не обов'язково виходити з дому, досить просто зайти в Інтернет. Важливо також зазначити, що електронне спілкування громадян з різними відомствами всіляко заохочується також з боку самих служб. Наприклад, якщо громадянин платить за паркування автомобіля через Інтернет, то надається знижка. Це пояснюється тим, що різним відомствам також зручне спілкування в онлайн-режимі, як і громадянам, оскільки заощаджується їхній час, а також кошти, що йдуть на утримання чиновницького апарату. Таким чином, одне натискання кнопки замінює походи та нескінченні черги у різні відомства і держструктури.

Розвиток електронного врядування в США, в першу чергу, спрямований на покращення роботи федеральної влади. Перш за все це стосується модернізації комунікаційних сервісів. Окрім того, цей процес націлений на полегшення пошуку інформації та отримання послуг від федерального уряду та муніципальних органів влади для суспільства, приватного сектору, державних та федеральних працівників. Виходячи з цього, важливою задачею розвитку електронного врядування у США є зменшення кількості та повна ліквідація дубльованих державних органів влади, які мають ті ж самі функції, але перебувають під контролем різних федеральних департаментів. Вочевидь, це завдання спрямоване на

покращення людям доступу до державних послуг та скорочення витрат на утримання непотрібних агенцій та управлінь.

У США існує важлива тенденція переходу від політико-адміністративного впливу до діалогу між державними службовцями та населенням. У рамках програми американський електронний уряд працює в інтересах суспільства, оскільки відкриває доступ до більш якісного та комфортного отримання різних послуг. В цілому діяльність американського уряду проводиться під гаслом більшої відкритості, прозорості та відповідальності перед громадянами. За оцінкою Міністерства торгівлі США, вартість одного платежу скоротиться з \$1.65–2.70 у традиційному адміністративно процесі до \$0.60–1.00 у процесі, що базується на використанні веб-технологій. Служба податків і зборів уряду США заявила, що з 2003 р. вона заощадила більше 32 млн доларів завдяки переходу громадян на звітність в Інтернеті. У 2003 році Міністерство освіти США заощадило більше 23 млн доларів завдяки скороченню витрат на папір, друк, поштові послуги, а також на розробку програмного забезпечення та експлуатацію мережевих продуктів. За оцінкою Міністерства сільського господарства США, його економічна вигода у результаті реалізації програми інтегрованої системи електронних закупівель (Integrated Acquisition Environment E-Government Initiative) у 2006 році склала 8.423.213 доларів [191].

Загальнонімецька програма E-Government 2.0 була запущена ще у 2006 році та стала продовженням програми BundOnline 2005 року. На сьогоднішній день вже більше половини німецьких підприємств використовують електронне спілкування з державними установами і відомствами. Жителі Німеччини давно вже перестали представляти своє життя без електронного спілкування з чиновниками. Якщо раніше доводилося вставати у чергу в берлінське відомство у справах іноземців, для того щоб продовжити дозвіл на проживання, то тепер на прийом можна

записатися електронною поштою. Найчастіше громадяни вдаються до Інтернету натомість особистого спілкування з чиновниками, коли треба заповнити податкову декларацію, відправити заяву на отримання закордонного паспорту, отримати водійські права, зареєструвати транспортний засіб та відправити заяву про заснування підприємств і фірм.

За останні 5–6 років практично все населення Іспанії отримало доступ в Інтернет. За даними Європейської комісії, 93% населення Іспанії регулярно заходять в Інтернет, що ж до сільського населення, то з нього 89,7% людей мають таку можливість. Такі результати були отримані завдяки тому, що за останні 10 років уряд країни ухвалив і активно реалізує цілих три плани прискореної інформатизації країни. Одним з напрямків цих планів також є впровадження електронного уряду, мета якого – надати населенню можливість спілкуватися з усіма органами влади різних рівнів з активним застосуванням інформаційних технологій. Жителі Іспанії облишили ходити по інстанціях і вистоювати черги для отримання будь-якого запиту, а все завдяки тому, що у кожного іспанця тепер є електронне посвідчення особистості. Це посвідчення має вигляд картки розміром з кредитку, у ній розміщений мікрочіп, в якому міститься унікальний електронний підпис і зашифровані всі особисті дані власника.

У свою чергу, практично кожен держорган зобов'язаний інформувати громадян через офіційні сайти про можливість надавати держпослуги через Інтернет. Бюджет на тотальну інформатизацію невпинно збільшується, і це приносить свої результати: через глобальну мережу Інтернет зараз можна вирішити масу питань. Наприклад, зробити виписку з величезної кількості документів, записатися на прийом до представника влади, ознайомитися з виборчими списками, подати заяву про зміну проживання та багато іншого. В Іспанії кожен міністр і держчиновник має свою сторінку в Інтернеті, зайшовши на яку, можна написати йому листа, поскаржитися, оформити заяву та бути впевненим, що відповідь прийде у найкоротші терміни. Такий

принцип спілкування держслужбовців і населення значно знижує рівень корупції в країні.

У державній програмі Франції з інформатизації йдеться про те, що всі французи будуть забезпечені доступом до високошвидкісного Інтернету. На сьогоднішній день 62% всіх сімей повністю інформатизовані, а 43% громадян обирають глобальну мережу Інтернет для спілкування з держструктурами. Вартість безлімітного швидкісного Інтернету в середньому становить 20–30 євро на місяць. Проект «Електронний уряд» був запущений ще наприкінці 1990-х років. Вже того часу у всіх міністерствах і відомствах працювали сайти для організації двостороннього зв'язку, де можна було отримати різну інформацію та поставити запитання чиновникові, відповідь на яке буде отримана протягом кількох днів залежно від складності питання.

За десять років держава вклала мільярди євро у забезпечення загальної обов'язкової комп'ютерної грамотності для чиновників. У 2002 році була запущена програма, за допомогою якої стало можливим заповнювати податкові декларації в онлайн-режимі, причому платникам податків, які користуються даним сервісом, надається можливість декларацію про доходи здати на 2 тижні пізніше, а сам податок скорочується на 20 євро. Зараз такі документи, як свідоцтва про народження, всілякі виписки, заявки на облік до агенції зайнятості та багато іншого можна отримати за допомогою Інтернету. Існує тенденція створення власного рахунку громадян на спеціальному сайті, який дозволяє зберігати електронні аналоги документів, наприклад копію посвідчення особи та іншу інформацію, необхідну для спілкування з держслужбами. Для доступу використовується секретний код.

Крім того, для виборців функціонує французький урядовий сайт *Débat Public*, «Публічне обговорення». На сайті завчасно публікується документація, яка стосується важливих інфраструктурних проектів (мостів,

доріг, житлового будівництва тощо), щоб громадяни країни могли висловити свою думку. Також у Франції розвинутий сервіс надання інформації про державні органи: досить занести свій поштовий індекс у пошукове вікно в Інтернеті, аби отримати адреси необхідних установ. Крім того, у Франції сплата електронних послуг теж проводиться через Інтернет, що значно спрощує процедуру отримання необхідних послуг.

Всі громадяни Естонії, які досягли 15-річного віку, є володарями ID-карти. ID-карта – це посвідчення особи громадянина, вона дозволяє ставити на електронні документи цифровий підпис. За допомогою ID-карти всі громадяни Естонії можуть проходити авторизацію у державних і приватних інтернет-сервісах та отримують персональну адресу електронної пошти, через яку спілкуються з державними установами та приватними підприємствами, отримують усі необхідні держдовідки, роблять запити, користуються послугами інтернет-банку та всіма іншими електронними послугами. Естонський уряд не тільки втілює у життя ідею надання держпослуг в електронному вигляді, Естонія стала першою країною, яка легально провела голосування через Інтернет як один із засобів подачі голосів. Ідея електронного голосування в Естонії виникла ще у 2001 році. Вперше даний проект був реалізований на місцевих виборах у жовтні 2005 року, після чого дана система інтернет-голосування була визнана успішною і вже використовувалася на парламентських виборах 2007 року.

Історія створення електронного уряду Естонії сягає кінця 90-х. Уряд запуснув програму «Стрибок тигра», що передбачає комп'ютеризацію країни. Майже у кожній школі республіки з'явився Інтернет. Десятки тисяч жителів Естонії взяли участь у державній програмі з безкоштовного навчання користуванню Інтернетом. У парламенті цілком відмовилися від паперового діловодства, перемістивши його на електронні носії. Потім всі ці напрацювання стали впроваджуватися у повсякденне життя громадян. За справу взявся один з провідних фахівців з високих технологій професор

інформатики Ліннар Віїк. І ось результат: у 2011 році 75% населення стали користувачами Інтернету, через який можна отримати сотні державних послуг. Деякі експерти вважають, що електронне диво в Естонії виникло завдяки розвитку банківської справи. На думку завідувача відділом державних інфосистем Міністерства економіки і комунікацій республіки Маргуса Пююя, ще на початку 90-х місцеві банки створили сучасну систему, за допомогою якої операції проводилися в електронному вигляді. Це, вважає він, і стимулювало бажання освоювати комп'ютер, аби вирішувати сімейні фінансові питання, не виходячи з дому. Розвиток даного сектора і призвів до того, що державні послуги стали переміщатися в Інтернет. До речі, за твердженням експертів, 98% банківських операцій країни тепер проходять через систему інтернет-банкінгу. Численні філії стали непотрібними, країна заощаджує мільйони євро.

Що ж стосується впровадження ІТ-технологій, то скоріш за все, всі ці процеси йшли одночасно, паралельно та призвели до такого позитивного результату. В Естонії тепер об'єднані в єдину систему більше ста різних баз даних. За статистичними даними, більше 90% населення цієї балтійської країни відправляють декларації через Інтернет. За його допомоги можна отримати різні довідки, придбати квитки на громадський транспорт, навіть отримати рецепт на ліки в електронному вигляді. Зручність у найрізноманітніших сферах. Дуже просто заплатити за паркування при посередництві мобільного телефону. З 2007 року можна реєструвати підприємство через Інтернет. Навіть власну дитину у школі батьки контролюють за допомогою комп'ютера. У Мережі представлені оцінки учня, розклад уроків, можна поспілкуватися з педагогом.

У Таллінні, наприклад, у базі даних електронних публічних послуг більше 500 найменувань. Понад 300 надають фізичним особам, близько 200 – юридичним. Можна подавати електронні заяви в усі департаменти та районні управи, у міську канцелярію. Серед найновіших послуг –

можливість подавати через Інтернет заяви до мерії про компенсацію земельного податку, про деякі будівельні роботи тощо. Багато експертів, які вивчають досвід Естонії, звертають особливу увагу на електронне голосування. Система спирається на естонську ідентифікаційну карту. Це обов'язковий державний документ, що засвідчує особу. У нього вбудований електронний чіп. Ця карта сьогодні є більш ніж у 80% жителів. Вона може використовуватися для електронного підпису та навіть у якості квитка на громадському транспорті. З 2005 року вона дає можливість брати участь у виборах за допомогою Інтернету у будь-якому куточку світу. Що стосується самої Естонії, то можливість увійти в Інтернет тут тотальна. Навіть у кафе, барах і торгових центрах, не кажучи про готелі.

Основну роботу з формування електронного уряду в Росії було розпочато з моменту ухвалення державної програми Російської Федерації «Інформаційне суспільство (2011–2020 роки)», затвердженої розпорядженням уряду Російської Федерації від 20 жовтня 2010 р. № 1815-р, відповідно до якої був виконаний комплекс робіт з формування єдиної інформаційно-технологічної та телекомунікаційної інфраструктури електронного уряду. На даний час розроблені та функціонують ключові елементи інфраструктури електронного уряду, у тому числі:

- єдиний портал державних і муніципальних послуг;
- єдина система міжвідомчої електронної взаємодії;
- національна платформа розподіленої обробки даних;
- єдина система ідентифікації та аутентифікації в інфраструктурі, що забезпечує інформаційно-технологічну взаємодію інформаційних систем, використовуваних для надання державних і муніципальних послуг в електронній формі;
- інформаційна система головного центру.

За підсумками 2011 року Росія посіла 27 місце у світі у рейтингу електронного уряду ООН.

У Білорусі теж діє єдиний держпортал електронних послуг, вводиться система електронних аукціонів держзакупівель. Проте ці процеси у країні відбуваються вкрай повільно, оскільки Інтернет залишається єдиним інструментом функціонування опозиції.

Портал електронного уряду Республіки Казахстан (www.egov.kz) розробляється національним оператором у сфері інформаційних технологій Республіки Казахстан АТ. Важливим кроком у бік підвищення взаємодії між громадянами та урядом є поява сервісу обговорення проектів електронних послуг. У ньому крім проектів, запланованих до реалізації електронних послуг, для обговорення виведені й законопроекти «Про державні послуги» та «Про інформатизацію». Крім обговорення послуг на порталі реалізовані й інші сервіси взаємодії громадян з урядом, наприклад проведення інтернет-конференцій з керівниками областей, подача електронних звернень до державних органів, запис на онлайн-прийом до перших керівників за допомогою відеоконференц-зв'язку.

Всього ж користувачам порталу електронного уряду пропонується 126 інтерактивних та транзакційних послуг. У це число входять 84 державних послуги, сплата 21 виду державних зборів, 16 видів державних мит, 4 видів податкових платежів, а також сплата штрафів за порушення правил дорожнього руху. За даними рейтингу ООН з глобальної готовності до електронного уряду, у 2012 році Казахстан посідав 38 позицію. У класифікації за показником «електронна участь» (e-participation) громадян в електронних державних проектах у 2012 році Казахстан знаходиться на 2 місці.

Урядом Республіки Корея був створений єдиний портал для отримання всієї адміністративної інформації. Адміністрація Сеулу розробила відому систему OPEN (відкрита система вирішення запитів городян, On-line Procedures Enhancement for Civil Applications). Система OPEN представляє інформацію про адміністративні процеси в електронних

ЗМІ, у цій системі городяни можуть спостерігати у реальному часі, як розглядається їхній запит. Через цю систему вони можуть відслідковувати по Інтернету стан проблеми з моменту заявки до отримання відповіді. У Сеулі система була введена у 1999 р., при цьому підвищилася прозорість адміністративного процесу, скоротився час вирішення запитів. Система OPEN висвітлює роботу уряду, підвищуючи прозорість і запобігаючи корупції, оскільки відсутній контакт з чиновниками. На сторінці в Інтернеті через «звернення до глави району» городянин може звернутися до глави адміністрації, поскаржитися на проблему чи запросити необхідну інформацію, а також запропонувати ідею.

Адміністрація Сеулу через сторінку в Інтернеті та мобільний зв'язок регулярно проводить вивчення думки городян. Функціонує система «скарга смартфоном на незручності». Вона була розроблена та експлуатується Міністерством держадміністрації та безпеки. В адміністративних установах збільшується кількість соціальних мереж. Район Сонгпа вперше організував щомісячну зустріч у твіттері, де в реальному часі проходить спілкування держслужбовців і громадян. Через твіттер громадяни активно допомагають швидкому реагуванню на природні катаклізми.

Найвищого рівня «електронізації» держустанови корейського уряду ще не досягли, але перспектива для цього, поза сумнівом, є. У лютому 2010 року експерти ООН згідно з результатами досліджень назвали корейський електронний уряд найкращим у світі. Корейському урядові це коштувало понад 20 років і десятки мільйонів доларів. Найбільш витратним виявилось створення інфраструктури, це пов'язано з географічною особливістю країни, велику площу якої займають гори. Благо сучасні технології та бездротовий зв'язок зробили доступними електронні ЗМІ у найважкодоступніших місцях країни. Великих витрат також потребувало навчання навичкам поведінки з електронними медіа – для цього створили спеціальні курси. Слід зазначити, що корейцям на даний час зовсім не

обов'язково йти до держустанови та стояти у черзі, аби отримати необхідний документ. Можна просто зайти на сайт, заповнити потрібну форму та відправити запит, який обов'язково виконають. Тепер через Інтернет можна замовити більше п'яти тисяч найрізноманітніших документів. Заміна особистого контакту громадянина з чиновником на електронну взаємодію викорінила практику хабарництва, яка є дуже серйозною проблемою в усьому світі. Нажаль, є й недолік такої системи – це нездатність держави забезпечити повний захист усього обсягу особистої інформації громадян, яка міститься в урядових базах даних. Що вже казати про можливість масштабної вірусної атаки, яка здатна разом зупинити роботу урядового сайту. Однак треба зауважити, що робота над забезпеченням захисту системи ведеться.

Електронний уряд дозволяє подолати часові та просторові обмеження, громадяни можуть у будь-який час і в будь-якому місці отримати доступ до інформації уряду, спілкуватися з держслужбовцями та одержувати адміністративні послуги. Однак електронний уряд – це не мета, а засіб, що дозволяє зробити уряд більш ефективним, прозорим, спрямованим до громадян. Тому найважливішою є воля користувачів.

Ідея створення електронного уряду у Китаї виникла ще наприкінці 1990-х років, але тоді це вирішувалося здебільшого на рівні міст і муніципалітетів. Одним з перших у цьому напрямку став Пекін, де у 2001 році почала реалізовуватися програма «Цифровий Пекін» – це означало створення мережевої інфраструктури між науковими інститутами, промисловими підприємствами, університетами. Зараз для уряду Китаю перш за все стоїть завдання оптимізувати роботу найбільш затребуваних міністерств і відомств і активно розвивати електронний зв'язок з населенням. У Китаї дуже добре та вже досить давно налагоджена система дорожньої поліції, яка дозволяє будь-якому охочому встановити власника будь-якого транспортного засобу, варто лише зайти на офіційний сайт.

Звичайно, для цього потрібно знати реєстраційний номер, номер двигуна або шасі. Даний сервіс зручний тим, що дозволяє власникові автомобіля переконатися, що на його машині не висять штрафи. Забезпечують діяльність даної системи неупереджені камери спостереження, їхні свідчення можна перевірити у будь-який час на офіційному сайті поліції. Нажаль, сплатити штраф через Інтернет поки неможливо.

Багато держпослуг стали набагато доступніші. Наприклад, для того щоб отримати дозвіл іноземцям на перебування у КНР, досить зайти на офіційний сайт і завантажити необхідну анкету, і вже з заповненою анкетою йти до консульства. Нещодавно було введено єдину електронну систему сплати податків. Все, що потрібно, – це ввести у спеціальну програму номер банківського рахунку, і необхідна сума відправляється до податкової. Потім підприємець отримує повідомлення про те, що оплату зроблено. Також у Китаї стало можливим придбати через Інтернет турпоїздки у будь-яку точку світу.

Очевидно, головна причина розвитку електронного уряду в Китаї – це величезна кількість населення в країні. Для того щоб обслуговувати потреби такої кількості людей, необхідно утримувати величезну армію чиновників, на яких з бюджету виділяються досить серйозні кошти. Влада Китаю у сучасних умовах зрозуміла, що західний досвід використання сучасних технологій дозволить країні заощаджувати кілька мільярдів доларів на рік. Слід зазначити, що й сам режим став менш авторитарним.

Можна й надалі перераховувати приклади впровадження електронного уряду, число країн, в яких налагоджено електронне спілкування між чиновниками та громадянами, де кожна людина успішно користується електронним цифровим підписом, і актуальним стають електронні вибори, зростає, цей процес закономірний для розвинених країн, що живуть у світі високих технологій.

На думку дисертанта, існує взаємозв'язок між розвитком електронного врядування та процесами демократизації у країнах, де просліджувалися авторитарні тенденції. Цей процес можна пояснити таким чином:

1. В теорії електронне врядування являється частиною глобальної електронної економіки, яка за допомогою Інтернету та сучасних технологічних рішень має можливість бути незалежною від влади у будь-якій країні світу. Як приклад можна навести електронні системи розрахунків (WebMoney, Yandex-гроші, PayPal, EasyPay тощо). Як відомо, однією з головних характеристик авторитарних урядів є контроль над економічним життям країни. Інтернет дозволяє обмежити тотальний контроль влади над цими процесами.

2. Електронне врядування впливає на розвиток громадянського суспільства та взагалі позитивно позначається на політичній та адміністративній обізнаності громадян. Суспільство позитивно оцінює отримані надбання та вольності, і в подальшому вимагає подібних реформ.

3. Зменшується рівень соціальної напруги у суспільстві (скорочення черг, швидка обробка адміністративних документів). Е-уряд бореться з бюрократією та корупцією (відсутність контакту з чиновниками). В свою чергу, у адміністрації змінюється ставлення до населення.

4.2. Особливості розвитку електронної демократії в Україні

Інтернет-технології сприяють зміцненню української державності у всіх сферах політичної діяльності. За допомогою інтернет-технологій в Україні створюються структури, спрямовані на відкритість державних органів, посилення взаємодії між владою та суспільством (е-уряд, різноманітні електронні ресурси тощо). З розвитком електронно-комунікативних технологій та перенесення на них основного навантаження буде природним чином знижуватися і число традиційних відомств і

чиновників, а зниження транзакцій за допомогою нових технологій призведе й до скорочення витрат.

Впровадження інтернет-технологій у взаємодії держави та громадянського суспільства веде до трансформації самого принципу цієї взаємодії: громадянин в мережі Інтернет – це не об'єкт владного управлінського впливу, а повноправний суб'єкт політичного процесу, який може на нього активно впливати. В свою чергу, це одна з найважливіших умов розвитку демократії та громадянського суспільства, і це, таким чином, є головною умовою зміцнення державності за допомогою інтернет-технологій.

Зростання обсягів інформації є закономірним процесом суспільного розвитку. Інформаційно-комунікативні технології, Інтернет, перш за все, забезпечують зберігання, передачу та поширення інформації у глобальному масштабі, сприяють її обміну та розбудові комунікацій. Повноцінний розвиток і впровадження Інтернету у суспільну практику можливі лише на демократичній основі, але й демократія не може розгортатися осторонь наукових і технічних інновацій, а надто тих, які сприяють демократизації. На наш погляд, інноваційним чинником демократизації суспільства є Інтернет.

Інтернет сприяє демократизації політичних практик не лише державних структур, але й партій, громадських, неурядових організацій та індивідуальних цивільних ініціатив. Глобальна мережа приваблива для партій порівняно малими витратами на тиражування та доставку політичної інформації, вона компенсує відсутність доступу до традиційних ЗМІ, не вимагає використання інформаційних посередників, поширена серед цікавих для партій професійних і соціальних груп, не має територіальних обмежень з доступу, володіє мультимедійністю інформації (текст, фото, звук, відео), оперативністю розміщення та доставки, створенням архівів та оперативним зворотним зв'язком. Партійна політична присутність в

Інтернеті та діалоговий режим взаємодії забезпечуються за рахунок створення сайтів, блогів лідерів чи активістів, форумів, громадських приймалень, участі у чатах, телеконференціях і відеотрансляціях.

Завдяки розвитку Інтернету та електронних мас-медіа з'явилася реальна технологічна можливість появи нового етапу інформування громадян щодо діяльності влади, головним чином парламенту (це стосується трансляцій засідань, громадського моніторингу та контролю).

Окремо стоїть питання, пов'язане з відкритістю парламентських засідань. Особливо це актуально для України, оскільки існує безліч прикладів, коли Верховна Рада та регіональні законодавчі органи ухвалювали закони та документи, що виражали вузькогрупові та навіть приватні інтереси. У першу чергу, це пов'язано з відсутністю можливості постійно слідкувати за законотворчим процесом. В Україні існує телеканал «Рада», який здійснює прямі трансляції засідань Верховної Ради України. Проте, на наш погляд, цього недостатньо. Таку ж інформацію суспільство має отримувати й щодо діяльності обласних та міських рад. Так, у Шведському місті Мін через Інтернет йде пряма трансляція засідання міської ради, більше того, депутати приймають під час засідань питання від громадян і ведуть з ними діалог. Подібні комунікаційні системи створюються у низці європейських країн [88, с. 175].

Аналогічні, щоправда поодинокі приклади можна знайти й в Україні. Так, у 2009 році один всеукраїнський провайдер власним коштом транслював кілька засідань Рівненської обласної ради, яка погодилася на цей експеримент. Як відомо, аудиторія трансляцій пленарних засідань облради була досить широкою, оскільки виборцям цікаво, «хто і як» вирішує долю краю [32 с. 45].

Крім того, виборець може дивитися засідання парламенту у реальному часі. В Інтернеті існує технологічна можливість створювати архіви цих засідань, з якими можна ознайомитись у будь-який час.

Сьогодні саме завдяки телебаченню більшість громадян нашої країни одержують політичну інформацію, яка виступає складовою їхнього раціонального політичного вибору, стає основою оцінки політиків та громадських діячів. Проте оскільки український телевізійний простір поділений між групами впливу (фінансово-промисловими групами) та органами державної влади, то єдиною можливістю виборцю зробити свої власні політичні висновки залишається саме наявність цих нових комунікаційних технологій, які дозволяють кожному виборцеві самостійно переглянути, яким чином обрані ним законодавці захищають його інтереси у ході засідань парламенту.

Вагомим аргументом на користь трансляції засідань Верховної Ради в Інтернеті може слугувати той факт, що традиційні мас-медіа працюють переважно в режимі інформаційного монологу. Комп'ютерні технології відкривають можливість діалогу – реакції аудиторії на дії парламентаріїв. Кожен, хто має доступ до Мережі, може виступати в якості одержувача та відправника інформації. Суспільна мережа дозволить забезпечити постійний суспільно-політичний диспут з можливістю електронного зворотного зв'язку у режимі реального часу між владою та громадянами.

Отже залежність громадян від партійних організацій та груп інтересів, які за допомогою фінансових ресурсів контролюють комерційний сегмент мас-медіа, може бути зведений до мінімуму.

Крім того, парламентські слухання в Інтернеті можуть сприяти подоланню негативної тенденції до зниження рівня політичної участі, особливо це стосується молоді, яка здебільшого не виявляє зацікавленості у політиці. За допомогою різного роду форумів та блогів, на яких є можливість обговорювати засідання у прямому ефірі, ділитися інформацією та своїми враженнями, можливо залучити українське суспільство до серйозної та раціональної аргументації у ході політичного діалогу. Тут можна навести думку А. Фога, згідно з якою, за відсутності демократичного

діалогу виборці залишаються заручниками політичної пропаганди, яка містить безглузді гасла, що позбавляють громадян зацікавленості у раціональній аргументації у перебігу політичної боротьби та «переповнює їх цинізмом».

У нашій країні важливим кроком на шляху розвитку електронних ЗМІ було створення офіційних сайтів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України «Урядовий портал», через який можна вийти на сайти всіх міністерств, відомств та установ. Створення «Урядового порталу» певною мірою розширило спектр форм е-участі громадян. Зокрема вони отримали можливість опосередковано брати участь у публічних обговореннях, громадських слуханнях та засіданнях круглих столів, а з їхніми результатами та резолюціями знайомитися на порталі КМУ. Найбільше суті е-демократії відповідає проведення членами уряду інтернет-конференцій, участь в яких може взяти будь-який громадянин країни. Перша така конференція відбулася 7 липня 2005 року, на ній тодішній перший віце-прем'єр України А. Кінах відповів на запитання користувачів Мережі та журналістів, присутніх у залі, щодо оцінки та перспектив інвестиційного клімату в Україні. Під час конференції «Урядовий портал» відвідало більше тисячі громадян, одночасно на порталі перебувало більше ста осіб. За правилами проведення інтернет-конференцій на сайті КМУ, у першу чергу відповіді давалися на 10 запитань, отриманих до початку конференції, – таких, що набрали найбільшу кількість голосів користувачів; 10 питань, отриманих під час проведення конференції; 10 питань від журналістів і представників громадських організацій, присутніх у залі. Архів стенограми конференції зберігається на «Урядовому порталі», він доступний всім користувачам мережі [75, с. 36].

Також слід відзначити функціонування сайту Верховної Ради України, де можна ознайомитися з будь-яким нормативно-правовим актом держави,

є можливість переглянути законопроекти, на сайті присутня вся статистична інформація про діяльність парламенту та конкретних депутатів. Усі ці приклади підтверджують те положення, що Інтернет демократизує політичні інститути, підштовхує закриті структури до відкритого діалогу з громадськістю.

У мережевому політичному просторі спрощується доступ до інформації та забезпечується прозорість політичних парламентських процесів. Управлінські процеси органів усіх гілок влади можуть і мають ставати доступними громадянам в оперативному режимі Мережі. Використання Мережі для здійснення комунікації простих людей з представниками владних структур, лідерами та членами політичних партій, депутатами є основою становлення та розвитку такого явища, як електронна демократія. Прямий діалог влади з громадянами може здійснюватися у Мережі, що якоюсь мірою гарантує захист громадян від державного свавілля, створює можливості для індивідуального та суспільного розвитку тим, хто готовий до індивідуальної свободи та відповідальності, дотримується прав людини та законів. Інтернет стає інструментом демократизації державних інститутів, формуючи новий політичний простір.

Більш того, як вважають дослідники І. Доцяк та Т. Случик, можливе включення молодого покоління до системи суспільних відносин через політичну соціалізацію української молоді за допомогою сучасних інтернет-технологій в умовах трансформації політичної системи та формування інформаційного суспільства [13, с. 78].

Відомий український соціолог Л. Г. Сокурянська вважає, що поняття політичної соціалізації має вживатися, головним чином, у двох розуміннях. По-перше, для позначення політичного дозрівання індивіду, формування його політичного «Я», розвитку власного погляду на політичний світ, власних політичних орієнтацій. По-друге, для позначення процесу передачі політичних поглядів, ідей, уявлень і норм (тобто політичної культури) від

одного покоління до іншого, від одних соціальних груп і спільнот до інших. У цьому розумінні політичну соціалізацію називають також «культурною трансмісією» [112, с. 87].

Широке та безперешкодне застосування інформаційних технологій, зокрема Інтернету, є одним з основних проявів інформаційного суспільства. У ньому зростає рівень свободи та усвідомлення людиною своїх можливостей, більш виваженими та науково обґрунтованими мають ставати політичні рішення, що чинять значний вплив на всі сфери життєдіяльності людини. Це накладає свої особливості на політичну соціалізацію молоді в Україні, яка тепер виходить на новий рівень, отримавши універсального агента, не подібного до жодного з уже наявних. Якщо проаналізувати Інтернет у цілому, то тут є блоги відомих політиків, культурних діячів, проводяться соціальні рекламні кампанії, транслюються виступи відомих експертів. Легко знайти інформаційні портали з останніми політичними новинами та статтями іноземних ЗМІ, перекладеними рідною мовою.

Прорив XXI століття – соціальні мережі, які хоч і повільно, але починають замінювати живе спілкування з друзями, родичами, однодумцями. Вони дають змогу молоді отримувати різноманітну інформацію з будь-якої точки світу. Це створює для навчання як складової соціалізації нові невичерпні можливості. Представництво в Інтернеті мають найвідоміші та найбільші громадські рухи, політичні партії, що пропагують свої погляди через Всесвітню павутину. Найшвидше сприймає роль Інтернету та освоює тонкощі користування ним саме молодь. Згідно з дослідженням, проведеним соціологічною компанією Rating Ukraine – дві третини користувачів Інтернету в Україні молодші 35 років.

Завдяки Інтернету політика стає більш публічною, а публічність забезпечує відкритість та прозорість дій влади та можливість громадян впливати на процеси розробки та впровадження державних рішень. Найважливішою умовою існування демократії є публічність політики, тобто

гласність і відкритість будь-якої політичної дії. Громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади. Вони повинні впливати на процеси створення та реалізації законів, якість роботи державного апарату, рівень освіченості та громадянської сумлінності політиків, які ухвалюють політичні рішення. Зокрема публічна політика в сучасних умовах – це форма політичного процесу, який реалізується в публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників. Публічна політика стає специфічною формою комунікації суб'єктів політичного процесу, дає змогу активізувати участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичного курсу. Варто зазначити, що публічна політика – це особливий вид комунікації, який не є сферою боротьби за завоювання влади [137].

Встановлення зворотного зв'язку з громадськістю, публічного діалогу, партнерських стосунків органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, підвищення ефективності механізму залучення громадськості до розроблення та реалізації державної політики – питання першочергової важливості, від яких залежатимуть усі подальші дії влади. В Україні вже майже створено юридичну базу для втілення принципу відкритості державного управління. Проте процес формування нормативної компоненти відкритості триває. У контексті прозорості державного управління необхідно проаналізувати виданий у 1992 р. Закон України «Про інформацію», яким зокрема підкріплено конституційне право громадян на доступ до інформації, яка стосується їх особисто (ст. 8, 9); Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (1997), Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та

забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» (2000). Останній започаткував створення умов для прозорого здійснення владними структурами їхніх повноважень, зобов'язавши встановити певний порядок електронного оприлюднення інформації про їхню діяльність і створити веб-сторінки всіх рівнів влади, а також провідних наукових установ та навчальних закладів [108].

У 2001 р. підписано Указ Президента України «Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади», згідно з яким було утворено відповідну робочу групу для розробки законопроектів, спрямованих на створення належних правових засад у забезпеченні гласності та відкритості діяльності органів влади.

Українська дослідниця В. І. Мельниченко звертає увагу на те, що у 2002 р. було підписано два важливих для формування відкритості влади акти – постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» та Указ Президента «Про додаткові заходи із забезпечення відкритості діяльності органів державної влади». Постанова визначає оприлюднення в мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади як засіб підвищення ефективності та прозорості діяльності цих органів [119].

Визначено також порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: розміщення та періодичне оновлення міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади інформації на власних веб-сайтах; створення єдиного веб-порталу Кабінету Міністрів України, призначеного інтегрувати веб-сайти органів виконавчої влади та надавати доступ до інформаційних ресурсів відповідно до потреб громадян. Зазначений указ Президента характеризується тим, що вперше за історію нашої державності пріоритетом Кабміну, центральних і місцевих органів виконавчої влади визнано реалізацію зрозумілої для суспільства політики, проголошено

необхідність введення нових технологій прозорості, підкреслюється, що влада повинна не тільки відповідати на запити громадян, але й сама формувати попит на інформацію, створюючи бази даних, з яких власне можна дізнатися про існування тієї чи іншої інформації.

Принципово новим кроком у формуванні прозорості влади стало також передбачене указом створення спеціальної системи допомоги громадянам в організації запитів будь-якої відкритої інформації та реалізація вимоги про оперативне розміщення на веб-сайтах усіх проектів нормативних актів, що їх готують ті чи інші владні інституції. При цьому органи влади зобов'язуються не лише розміщувати проекти в Інтернеті, але й негайно інформувати всіх зацікавлених через ЗМІ про те, що проект відкрито для обговорення [119].

Парламентська Асамблея Ради Європи закликала органи влади України покращити правове регулювання доступу до інформації, неухильно дотримуватися ст. 34 Конституції України стосовно свободи інформації під час засекречення документів, а також відкрити доступ до офіційних документів, які були закриті для загального доступу всупереч закону (пп. 13.17 ч. 13 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р. № 1466). З метою забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень, створення механізмів реалізації права кожного на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес, 13 січня 2011 р. Верховною Радою України ухвалено нову редакцію Закону України «Про інформацію» та Закон України «Про доступ до публічної інформації», які набрали чинності 9 травня 2011 р. [120, с. 5–69].

У 2005 році за сприяння Національного фонду підтримки демократії (США) було здійснене видання «Інформаційна відкритість органів

державної влади України» під редакцією М. Лациби. У книзі вміщено аналітичні матеріали, які стосуються проблем правового регулювання доступу до публічної інформації, результати моніторингів дотримання центральними органами державної влади права громадян на одержання інформації на основі процедури інформаційного запиту, а також аналіз виконання органами влади норм регуляторного законодавства щодо інформаційної відкритості.

Відкритість ОДВ є постійним предметом обговорення на інтернет-сайті «Інформаційне суспільство України» (<http://e-ukraine.org.ua>). Співпраця та обмін досвідом на державному рівні між Україною та США засвідчена на шпальтах часопису україно-американської програми партнерства громад – «Аспекти самоврядування». Це здебільшого аналітичні статті та інформаційні повідомлення про роботу ОДВ. Серед інших періодичних видань, що висвітлюють діяльність ОДВ, можна виділити: «Партнери», «Толока», «Віче» тощо.

Назви нормативно-правових актів свідчать про те, що державна комунікативна політика ще не стала базовою засадничою концепцією у державній політиці. Кожен з документів торкається лише окремого аспекту взаємодії органів державної влади з громадськістю та ЗМІ, а не всього комплексу інституційних, правових, організаційних, методичних та інших напрямів роботи. Певні положення щодо здійснення комунікацій визначаються рішеннями уряду України, тому поширюються лише на органи виконавчої влади, як постанови Кабінету Міністрів України: «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996; «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. № 976; Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» від 13 січня 2010 р. № 85-р; «Деякі

питання удосконалення роз'яснювальної роботи органами виконавчої влади» від 29 вересня 2010 р. № 1912-р. Через таку розпорошеність нормативно-правових актів нез'ясованими залишаються чимало аспектів, зокрема щодо діяльності, статусу та структури комунікативних підрозділів органів державної влади, які мають забезпечувати умови для ведення двобічного партнерського діалогу з громадськістю.

Відкритими залишаються питання щодо єдиних механізмів встановлення та вивчення зворотного зв'язку – громадської думки, пропозицій, оцінок, моніторингу публікацій у ЗМІ, планування довгострокових комунікативних стратегій. Одним із механізмів підвищення ефективності державних комунікацій у діяльності органів влади є створення дієвих комунікативних підрозділів замість діючих відділів із взаємодії з громадськістю – яких на Заході давно вже не існує: громадяни – платники податків вважають за недоцільне витратити спільні бюджетні кошти на власну рекламу [2]. Не можуть виконувати функції комунікативних підрозділів в органах державної влади й прес-служби, які виконують завдання поточного інформування оперативних зв'язків із ЗМІ.

Відсутність законодавчо визнаних стандартів щодо здійснення двобічних інформаційних обмінів призводить до зниження якості ухвалених політико-управлінських рішень та реалізації державної політики в цілому.

Як свідчить практика, на стан будь-якої інформаційної сфери також впливає й рівень політичної боротьби у країні. При цьому інформаційне суспільство можна розглядати як продовження революції індустріального та постіндустріального суспільства, де спостерігається швидке зростання секторів створення та споживання інформації, що перетворюється на один з найважливіших ресурсів поряд з енергією та корисними копалинами. За ступенем споживання цього стратегічного ресурсу нині у світі оцінюється ступінь розвитку країни, її економічний та політичний потенціал.

Основні завдання державної інформаційної політики з огляду на законодавчо-нормативні акти:

- створення розвиненого інформаційного середовища;
- модернізація інформаційної інфраструктури;
- розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- ефективне формування та використання національних інформаційних ресурсів та забезпечення вільного доступу до них;
- розвиток незалежних ЗМІ і забезпечення громадян суспільно вагомою інформацією;
- сприяння міжнародному співтовариству в інформаційній сфері та утвердження інформаційного суверенітету України;
- запобігання загрозі заподіяння у процесі інформаційної діяльності шкоди життєво важливим інтересам особи, суспільства, держави.

Однак, на думку дисертанта, важливим чинником є цілеспрямоване пропагування діяльності держави, її курсу та формування цінностей і патріотизму у громадян, зокрема через засоби масової інформації. Як приклад наведемо успішну кампанію Сполучених Штатів Америки щодо створення позитивного ставлення американців до своєї держави. Її результат – впевненість громадян у своїй країні, у тому, що у будь-якому куточку світу вона про них потурбується та захистить, повага до державних атрибутів, що уособлюють країну (прапор, статуя Незалежності тощо), і патріотизм. Ці результати досягалися не один рік, проте сьогодні вони є незаперечними. Свобода слова є одним з основних принципів демократії. Провідну роль тут відіграють друковані ЗМІ, телерадіокомпанії та останнім часом Інтернет. Становлення незалежних засобів масової інформації стримується наявними можливостями ринку, високими податками, вартістю паперу та послуг, недостатнім рівнем менеджменту та забезпеченням професійними кадрами, адміністративним втручанням.

Про важливість порушених у цій статті питань йдеться у «Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України»: недосконалою залишається система зворотного зв'язку влади та суспільства. Як наслідок – не вдалося забезпечити одночасного вирішення завдань підвищення ефективності діяльності органів влади та поглиблення процесів демократизації суспільства, широку суспільну підтримку програм реформ. Глава держави наголошує на необхідності зміни філософії влади, яка має базуватись на усвідомленні того, що громадянин – це співучасник державотворчого процесу. Перед органами державного управління окреслено низку завдань щодо забезпечення ефективних державних комунікацій: розширити можливості для підвищення політичної активності та самоорганізації громадян; формувати у суспільстві атмосферу довіри між громадянами та державою; розвивати інституціональні механізми забезпечення участі громадськості у розробці, ухваленні та реалізації політико-управлінських рішень; розвивати інститути, що забезпечать стабільний соціальний діалог між владою та різними суспільними групами.

27 квітня 2010 року за участю міністра Кабінету Міністрів України відбулося урочисте відкриття Національного центру підтримки електронного урядування (далі – Центр). Відкриття Центру стало можливим завдяки розумінню влади необхідності наближення до громадян та плідній роботі як представників органів державної влади, так і недержавних громадських об'єднань.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України Центр створено на базі Державного підприємства «Державний центр інформаційних ресурсів України», фінансування проекту виконував Міжнародний фонд «Відродження».

Національний центр підтримки електронного урядування – провідна державна установа, метою створення якої стала потреба у забезпеченні координаційно-організаційної, дослідницької, експертної, технологічної,

навчально-методичної, консультативної, просвітницької підтримки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій із впровадження та застосування технологій електронного врядування.

На сьогоднішній день Національний центр підтримки електронного урядування бере участь у більшості державних проектів у сфері своєї компетенції, проводить консультації з впровадження регіональних проектів, виконує власні проекти.

Національний центр електронного урядування активно співпрацює з більш ніж десятьма органами виконавчої влади, обласними державними адміністраціями, громадськими організаціями, бізнес-структурами, міжнародними організаціями, компаніями у сфері інформаційних технологій.

З метою бути аполітичною установою, направляти діяльність у найбільш соціально спрямовані проекти, постановки актуальних задач та розробки методики їхнього вирішення діяльність Національного центру підтримки електронного урядування спрямовується Експертно-проектною радою, до складу якої входять провідні експерти органів державної влади, громадських організацій, міжнародних інституцій та бізнесу.

На даний момент практично всі гілки влади та державні органи управління представлені в Інтернеті. Офіційне інтернет-представництво Президента України (Президент України [Електронний ресурс]: офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua>) включає такі розділи: інформація про діяльність Президента України, Адміністрація Президента, місцеві державні адміністрації, інформація про інститут президентства, його історія. Біографія Президента, робочий графік, офіційні документи, інтерв'ю. Приймальня Президента: графік роботи, контакти.

Верховна Рада України (Верховна Рада України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>) – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальний характер і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Сайт Верховної Ради України містить розділи: Конституція України, законодавство, законопроекти, пленарні засідання, склад депутатського корпусу. Є доступ до парламентської бібліотеки, міжнародних парламентських інститутів, а також сайтів парламентів зарубіжних країн.

Існує свій сайт і в уповноваженого з прав людини Верховної Ради України (Уповноважений з прав людини [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.kiev.ua>), він містить у собі розділи: доповіді, повідомлення прес-служби, законодавство про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, постанови Верховної Ради, розпорядження Кабінету Міністрів України щодо діяльності уповноваженого з прав людини, нормативні документи уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, періодичні видання, фотодокументи, контакти.

На офіційному сайті Кабінету Міністрів України (Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>), Урядовому порталі, містяться наступні розділи: структура органів влади України, склад Кабінету Міністрів. програма діяльності уряду, нові розпорядження, база документів, довідник чиновників, онлайн-відповіді на запитання громадян, статистична інформація.

Судова гілка теж представлена в Інтернеті. Так інтернет-ресурс Конституційного суду (Конституційний суд України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua>) складається з

розділів: склад, структура суду, відомості про суддів, регламент, прийняті рішення, прес-релізи, порядок звернення громадян та юридичних осіб до КСУ, колегії, нормативні акти, правові документи, новини, фотоархів. Подібна структура у веб-ресурсів Верховного суду.

Існує свій сайт у Ради національної безпеки України та ЦВК. Офіційний веб-сайт ЦВК надає наступну інформацію: про Центральну виборчу комісію, секретаріат, державний реєстр виборців, вибори, референдуми, нормативно-правові акти, правова культура виборів, основні відомості про політичні партії України, новини ЦВК, огляд ходу підготовки до голосування, списки кандидатів та політичних партій.

Впровадження е-урядування в Україні має забезпечити якісно новий рівень управління державою та суспільством в цілому, зміцнити довіру до держави та її політики, вдосконалити взаємодію між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадянами та державними службовцями.

Громадянське суспільство – невід’ємний компонент демократичного устрою держави, який здійснює контроль над владою та допомагає їй у вирішенні суспільно важливих проблем. Лише при наявності ефективного громадянського суспільства людина має найбільші можливості для саморозвитку та реалізації своїх ідей та можливостей. На даний момент українське громадянське суспільство лише формується, причому доволі повільно. Це можна пояснити лише відсутністю бажання та соціальної активності у громадян та суспільних інститутів загалом. Домінує хибна думка, що «особисто я ніяким чином не можу вплинути на владу», що спричинює віддалення людини від суспільства та його проблем. У цьому винуваті обидві сторони – влада, тому що не бажає змін у процесі формування рішень та контролі за їх виконанням, а – суспільство в загальній пасивності.

У цьому випадку Інтернет є джерелом, яке надає небачені раніше можливості. Навіть у найбільш розвинених демократичних країнах в реальній політичній практиці існує високий ступінь відчуження мас від участі у політичному процесі. Влада народу та керування суспільством на сьогоднішній день вочевидь розділені. Важливу роль у цьому відіграє той факт, що технологія політичного володарювання вимагає виконання політичними інститутами їхніх функцій у короткі терміни, що різко обмежує механізм консультування з народом при ухваленні рішення. Використання інформаційно-телекомунікаційних комп'ютерних систем у політичному процесі забезпечує пануючим інститутам відсутню у них можливість консультування з народом у найкоротші терміни. У такому аспекті, найімовірніше, збільшується не тільки інтерес громадян до політики, а й як наслідок – активна участь мас у політичних процесах.

До того ж низка вчених вважає, що «за допомогою популярної серед молодих людей Мережі настільки вдасться зацікавити їх політикою, що вони просто будуть горіти бажанням голосувати. Висловлювалися припущення про те, що особливості подачі політичної інформації в Інтернеті (великий обсяг, повнота та глибина) залучать тих потенційних виборців, яких бентежить і відвертає від участі у виборах поверховість і ангажованість політичних матеріалів у традиційних засобах масової інформації». На сьогоднішній день мережа Інтернет стала найбільш значущим і ефективним засобом зв'язку та комунікації у сучасному світі. Масове впровадження мережі Інтернет та поширення мережевих технологій у сучасному соціумі дозволяє по-новому поглянути на використання мережі.

Україна має високі темпи зростання використання інформаційних технологій, впроваджуються законодавчі проекти, націлені на надання електронних послуг громадянам, розвивається політичний і адміністративний контент української Мережі. З іншого боку,

відзначається, що присутність органів влади в Інтернеті обмежується доступом до мінімального пакету документів та інформацією про традиційні форми взаємодії, що на ділі призводить до висновку про небажання органів влади розвивати діяльність в Інтернеті.

Сьогодні Україна переходить від індустріального суспільства до інформаційного. На сучасному етапі інформаційна політика України здійснюється в умовах, коли концепція інформаційного суверенітету перебуває на стадії формування. Водночас інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни та потребує особливої уваги, тому на сьогодні дослідження теми державної політики є актуальним. На розвиток і захист свого інформаційного середовища та створення позитивного іміджу своїх країн у світі розвинені держави виділяють чималі кошти. У нас же ця галузь значною мірою перебуває на периферії суспільного розвитку. Нині як ніколи потрібно не тільки досліджувати та вивчати інформаційну галузь України, але й вживати конкретних заходів щодо відновлення та розбудови інформаційного середовища та приведення національного законодавства у відповідність зі світовими нормами.

Так на погляд українського дослідника І. Балинського, однією з головних проблем політичних інтернет-комунікацій Уанету є їхня якість. Ключові українські інтернет-ЗМІ, до яких належать «Українська правда», УНІАН, «Главред», «Кореспондент», «Обком», здебільшого формують ситуативний політичний «порядок денний», пропоновані публікації є реакцією на поточний політичний процес. Відповідно, ми отримуємо комунікативне поле, яке спрямоване на оцінку факту, події, а не на комплексний аналіз ситуації чи проблеми. Винятком із цих правил в українській мережі можна вважати інтернет-видання «Українська правда», чий контент доволі рівномірно спрямований як на аналіз поточного політичного моменту, так і на пошук стратегічних рішень актуальних політичних проблем. Проблема якості політичних інтернет-комунікацій, на

наш погляд, тісно пов'язана з домінуванням в Уанеті тенденцій «викривальної журналістики». З 2005 року українські інтернет-ЗМІ не лише критично налаштовані до дій (рішень) влади та політикуму, що зрештою є однією з функцій журналістики, – критика в Уанеті головним чином спрямована на делегітимізацію влади (політикуму), вона формує тотальну недовіру до влади та її репрезентантів, унеможлиблює пошук компромісу та адекватних ефективних рішень. Натомість вторинними стають такі важливі суспільно-політичні теми, як реформування системи влади в Україні, стратегія розвитку держави, глобальні виклики тощо.

Якщо первісно Інтернет розглядався як альтернатива політичній індоктринації традиційних медіа, то сьогодні є підстави казати про кризу ідеї електронної демократії, яку пов'язували з розвитком Мережі. Суть ідеї електронної демократії полягала у можливостях Інтернету вдосконалити інфраструктуру демократичного суспільства, «створюючи умови переходу від представницької демократії до демократії участі, від простої участі до співучасті всіх громадян у вирішенні актуальних соціальних, політичних та економічних проблем» [4]. Демократичність Уанету сьогодні трактують як відсутність цензури та табуйованих тем, можливість вільного обговорення публікації тощо. Ці складові, безперечно, є важливими атрибутами незалежності медіа, демократичності інформаційного простору.

Водночас в українській Мережі, на наш погляд, відсутні інші складові демократичного дискурсу. Передусім ідеться про конструктивність критики, тематичну збалансованість, відповідальність інтернет-ЗМІ за вплив на аудиторію (громадську думку). Як результат – інтернет-ЗМІ та продюзовані ними комунікації, передусім політичні, створюють передумови до використання Інтернету як інструменту впливу на політичні процеси. Наслідком політичної інструменталізації Інтернету, зокрема Уанету, стає загроза стабільному розвитку держави.

В останні декілька років Уанет став медіасередовищем, в якому ігнорується дотримання (відстоювання) національних чи державних інтересів або трактується довільно, тобто на редакційний розсуд. Неконтрольований потік неперевіреної інформації, оприлюднення компромату, зовнішні інформаційні втручання та маніпуляції поступово стають ознаками української Павутини. Українські інтернет-ЗМІ дедалі частіше стають інструментом політичних конфліктів, їх використовують з метою дискредитації не лише конкретного політика чи політичної сили, а й держави загалом. Однією з головних причин такої ситуації, вважаємо, є відсутність єдиних стандартів відповідальності за оприлюднену інформацію, дотримання загальноприйнятих норм професійної етики. На наш погляд, саме проблема відповідальності за оприлюднену інформацію визначатиме, яке місце та роль посідатиме Інтернет у системі засобів масової комунікації: чи й надалі триватиме процес політичної інструменталізації в Уанеті, чи Інтернет зможе виробити власні професійні стандарти, зокрема етичні.

Серед інших електронних ЗМІ, які впливають на розвиток громадянського суспільства, та відповідно демократизують політичні процеси слід відзначити створений урядом портал «Громадянське суспільство і влада» (http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article). Сайт «Громадянське суспільство і влада» – урядовий інформаційно-комунікаційний ресурс, покликаний сприяти взаємодії громадян та їхніх об'єднань з Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади у процесі формування та реалізації державної політики, а також надавати інформацію про діяльність уряду з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. Так на сайті є можливість обговорення деяких законопроектів, існує рубрика, де громадськість обирає та обговорює пріоритети розвитку в регіонах. Крім того, є календар консультацій з громадськістю на сайтах органів виконавчої влади.

В Україні в цьому напрямку серед громадських та незалежних ініціатив можна виділити інтернет-проект Watcher (<http://watcher.com.ua/>), на якому з'являються інформаційні матеріали, пов'язані з функціонуванням політичного Інтернету в Україні. Існує рейтинг політиків у соціальних мережах. На регіональному рівні слід відзначити ініціативу Інституту політичної інформації, який постійно проводить дослідження активності одеських регіональних політиків у соціальних мережах та в Інтернеті в цілому (<http://www.politinfo.net>). В цьому ж напрямку функціонує проект Комітету виборців України «Избирком» (<http://www.izbirkom.od.ua/>). На сайті постійно оновлюються різні моніторинги, є інформація щодо політичних партій та окремих політиків, існує можливість для контакту з правозахисниками.

Слід зазначити, що в 2013 році в Україні розпочав реалізовуватися проект інтернет-телебачення HromadskeTV (<http://hromadske.tv/>). Його розробляли відомі журналісти Мустафа Найєм, Роман Скрипін, Дмитро Гнап, Данило Яневський та інші. За словами організаторів, це громадянська ініціатива «зі створення громадського медіа для українців у всьому світі». HromadskeTV має стати першим медійним ресурсом України, незалежним від політиків та бізнесових кіл. Саме тому проект не потребує державної підтримки чи схвалення з боку державних органів влади. У проекті буде 3 джерела фінансування. Це донори (авторитетні міжнародні структури), дохід від реклами та спонсорства, а також допомога громадян (реальні пожертви грошима).

Досить важливим ресурсом, який має вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні, є електронний ресурс «Майдан» (<http://maidanua.org/>). Сайт «Майдан» народився в грудні 2000 року у відповідь на спроби керівництва країни заблокувати інформацію про акції протесту, викликані зникненням журналіста Георгія Гонгадзе. Сайт був створений друзями Гонгадзе, програмістами та активістами наметового

містечка на майдані Незалежності у Києві. «Майдан» був офіційним сайтом акції «Україна без Кучми». Як зазначають організатори, навички комунікації, координації та самоорганізації, напрацьовані під час перших акцій та зафіксовані в архівах «Майдану», були використані під час Помаранчевої революції 2004 року. Слід зазначити, що термін «Помаранчева революція» та гасло «Разом нас багато, і нас не подолати» з'явилися на «Майдані», а вже потім розійшлися по традиційним ЗМІ.

«Майдан» допомагає громадянам організовуватися для боротьби проти порушення людських та політичних прав. Ресурс зв'язує громадян з правозахисниками та адвокатами, які погоджуються добровільно надавати допомогу. З осені 2011 реалізується проект «Майдан Моніторинг» – моніторинг дотримання владою низки конституційних прав (свобода слова, мирні зібрання тощо). Перший мультимедійний випуск дайджесту був вручений високопосадовцям Євросоюзу та провідним світовим правозахисникам. Активісти збирають і досліджують факти порушення владою кількох ключових статей Конституції України, що стосуються прав і свобод громадян, і реагують на ці факти таким чином, аби владі було «неможливо відмовитися» пояснювати свої дії, а в ідеалі – і виправляти порушення. Так організаторам «Майдану» разом з іншими активістами та організаціями вдалося запобігти встановленню державної цензури в Інтернеті. Йдеться про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі», де були пункти, які гіпотетично могли обмежити свободу слова в Інтернеті. Було проведено громадські слухання, низку акцій, і головне – до суспільства були донесені всі можливі ризики від ухвалення подібного законопроекту.

У 2009–2011 рр. через кампанію моніторингу сайтів міністерств ресурс сприяв вдосконаленню процедур оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади та контроль за їхнім дотриманням.

У 2012 році вперше в Україні було створено дві інтерактивні карти для моніторингу дотримання політичних прав та виборчого права.

Слід відзначити, що «Майдан» першим познайомив Україну з громадянською журналістикою. За 10 років волонтери створили більше 130.000 новин та статей, та більше 1.500.000 постів у форумах.

Ще один портал, «Громадський простір» (<http://civicua.org/main/index.html>), пропонує широкий спектр інтерактивних сервісів для підвищення ефективності роботи неурядових організацій України та сприяє активній співпраці у третьому секторі, міжсекторній взаємодії НУО (медіа, органи влади, соціально відповідальний бізнес) – на регіональному та національному рівнях. Активісти системно працюють на розвиток громадянського суспільства України, широко висвітлюючи громадську активність, презентуючи неурядові організації (НУО) та їхні досягнення, а також налагоджуючи продуктивні комунікації. Портал виступає майданчиком для висловлення думок та пропозицій громадськості, які зазвичай представляють собою каталізатори позитивних змін у різних сферах українського суспільства. У подібному напрямку функціонують «Ресурсний центр ГУРТ» (<http://gurt.org.ua/gurt/>), «Портал медіацентрів сільських громад» (<http://www.mcenter.org.ua/>), «Громадянська асамблея України».

Слід відзначити функціонування в Україні громадської організації «Дорожній контроль». Це громадська організація та однойменна друкована газета, метою якої є боротьба з правопорушеннями з боку міліції України, яка ведеться за допомогою відеофіксації правопорушень, подальшого викладення відеозаписів на відеохостінгу YouTube. Викладені матеріали використовуються як докази протиправних дій міліції при подачі скарг та судових позовів проти порушників, зокрема працівників ДАІ. За час функціонування електронного ресурсу цього проекту було викрито десятки правопорушень з боку правоохоронних органів України. Кожний випадок

викликає доволі серйозний резонанс у суспільстві, неодноразово організовувалися мітинги та пікети. Часто організація допомагає постраждалим від перевищення службових повноважень з боку міліції. Слід зазначити, що популярність ресурсу та взагалі можливість консолідації та об'єднання громадян у цій боротьбі за свої права стали можливими саме завдяки функціонуванню електронних ЗМІ.

Свій вплив на формування громадянського суспільства та демократичного дискурсу мають соціальні мережі. На сьогоднішній день у світі існують десятки різних соціальних мереж, і їхнє число тільки зростає, хоч здебільшого нові мережі створюються для престижу сайту чи компанії. У країнах СНД лідирують російські соціальні мережі Odnoklassniki.ru, VKontakte.ru та Мой Мир@mail.ru. У Білорусі та в Україні популярний блог Livejournal.com. У Східній Європі більшість громадян використовують регіональні соціальні мережі. Щорічний приріст числа користувачів соціальних мереж до 2015 року прогнозується у середньому близько 23%.

Соціальні мережі інтернет-компаній (Яндекс (Мой Круг), Рамблер (Планета), Mail.ru (Мой Мир)) призначені для постійних користувачів їхніх поштових сервісів, блогхостингів. Професійні мережі вчителів, лікарів, держслужбовців тощо орієнтовані на ще більш вузьке, внутрішньокорпоративне коло спілкування. Власні мережі політиків створюються скоріш для престижу та консолідації вже наявного об'єднання прихильників.

Умовно кажучи, з усього масиву можна виділити дві найбільш впливові соціальні мережі – «ВКонтакте», Facebook. Перша орієнтована здебільшого на російськомовних користувачів, друга – на зарубіжних і найбільш активних. В Україні обидві системи добре доповнюють одна одну, у кожної є свої переваги та недоліки. Решта мереж набагато менш значущі. Свої акаунти «ВКонтакте» мають лідери партій, відомі політики, активісти та громадські діячі. Сторінками у соціальних мережах обзавелися

прем'єр-міністр України та Президент. Окрім цього у соціальних мережах існує безліч груп політичної спрямованості – офіційних і регіональних спільнот, груп прихильників того чи іншого депутата чи політика, політичної партії чи суспільно-політичної організації тощо.

Лідери сучасних соціальних мереж – це гігантські розвинуті системи, куди залучені величезні маси людей. Навіть якщо політик не прагне створювати свою офіційну сторінку чи групу у найбільш популярній соціальній мережі, то він просто зобов'язаний бути у курсі того, що в ній відбувається (не секрет, що традиційні ЗМІ черпають новини з блогосфери та соціальних мереж), вимірювати суспільні настрої, стежити за тим, що пишуть і говорять про нього самого. При цьому завжди є вибір: формувати думку у Мережі, просто стежити за нею або ж ховатися від неї.

Соціальні мережі в Інтернеті будуються за тими ж принципами, що і в реальності. Вони неминуче будуть формуватися навколо лідерів. Створювати подібні ресурси можуть не тільки персони, але і компанії, що генерують контент, мають канали ексклюзивної інформації (ЗМІ, партії, аналітичні центри).

Висновки:

Якісно побудована система електронного врядування має позитивно впливати на загальний перебіг та наслідки проведення подальших радикальних перетворень в українському суспільстві, насамперед соціальної та економічної реформи, розбудови соціальної держави з впливовими інституціями громадянського суспільства, особливо з тих питань, де велике значення мають методи та форми взаємодії органів державного управління та органів місцевого самоврядування з людиною та громадянином, громадськими організаціями. Подальше здійснення політики розбудови системи електронного врядування прямо залежить від політико-правового становища суспільства, фінансово-економічних можливостей

держави. Зазначені фактори здатні внести суттєві корективи у процес електронного урядування, у темпи проведення реформаторських заходів.

Стрімкий розвиток Інтернету сформував в українському інформаційному просторі нові комунікаційні можливості, зокрема політичні, та водночас витворив нові виклики, пов'язані передусім із загрозою розмивання національної ідентичності, зростання рівня політичних маніпуляцій. За допомогою використання комп'ютерів і мереж телекомунікації, причому включаючи не лише взаємодію громадян із структурами управління, але й усю публічну сферу громадянського суспільства, в процесі комунікації формується громадська думка, яку з часом держава використовує у своїй політиці. Найбільш поширеними формами електронної демократії є онлайнове голосування, онлайнвий доступ до процесів ухвалення державних і політичних рішень (на загальнодержавному, регіональному або місцевому рівнях), онлайнві консультації з суспільно-політичних проблем, онлайнвий виклад думок, поглядів і розбіжностей тощо.

Переваги для громадськості у реалізації концепції електронної демократії полягають у можливості впливати на ухвалення політичних рішень, інформувати про громадські пріоритети, пропонувати свої проекти та обговорювати урядові ініціативи. Окрім цього, доступ до інформації допомагає громадянам краще використовувати наявні політичні інформаційні ресурси та стати компетентнішими у своїх судженнях. Крім того, за допомогою Інтернету громадяни, які перебувають поза межами держави, можуть брати участь у справах своєї країни. Спрощення форм політичної участі надасть додаткові можливості для інвалідів. Зрештою посилення політичної участі через інтернет-комунікації підвищує легітимність політичних рішень у демократичній системі. Можливості використання Інтернету та його інформаційної структури у цій галузі практично невичерпні: починаючи від інформування населення про

законотворчий процес, поширення інформації про партії та їхні структури, до участі громадян в електронних форумах політичної спрямованості, в електронному голосуванні (е-голосування) та електронних виборах (е-вибори). Термін *е-демократія* передусім слід віднести до технологічного аспекту у тому розумінні, що сучасна демократія змінюється або може змінюватися шляхом мережевого впливу громадян, організацій та інститутів через електронну комунікативну систему на органи політичної влади.

Висновки до розділу

Узагальнюючими висновками до матеріалу, викладеного у даному розділі, з точки зору дисертанта, можуть бути наступні:

1. У західній та вітчизняній політологічній літературі тема інформаційного суспільства та пов'язані з нею поняття «електронної демократії» та «електронного уряду» інтенсивно розробляються. Переважна увага приділяється проблемі використання інформаційно-комунікативних технологій в організації діалогу між владою та громадянським суспільством. В умовах нової політичної реальності констатується криза традиційної демократії та робиться спроба знайти вихід з неї. Доктрина інформаційного суспільства сьогодні розглядається як один з ефективних теоретичних інструментів дослідження тенденцій і процесів соціокультурної та політичної еволюції людської спільноти, яка вступила у XXI століття. Завдання е-уряду полягає у тому, щоб участь громадян у державній політиці ухвалення рішень була більш легкою та зручною. Е-уряд може допомогти громадянам брати активнішу участь у розробці політики, зробити процес ухвалення рішень більш прозорим і наблизити уряд до людей чи до підвищення політичної легітимності.

2. Завдяки Інтернету політика стає більш публічною, а публічність забезпечує відкритість та прозорість дій влади та можливість громадян

впливати на процеси розробки та впровадження державних рішень. Найважливішою умовою існування демократії є публічність політики, тобто гласність і відкритість будь-якої політичної дії. Громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади. Вони повинні впливати на процеси створення та реалізації законів, якість роботи державного апарату, рівень освіченості та громадянської свідомості політиків, які ухвалюють політичні рішення. Використання інформаційно-телекомунікаційних комп'ютерних систем у політичному процесі забезпечує пануючим інститутам можливість консультування з народом у найкоротші терміни, яка буда відсутня у них дотепер. У такому аспекті, найімовірніше, не тільки підвищується інтерес громадян до політики, а й як наслідок – активна участь мас у політичних процесах.

Висновки

Завершуючи розгляд центральної проблеми даного дисертаційного дослідження, слід зробити наступні висновки:

1. Можна стверджувати, що сучасні електронні мас-медіа представляють собою механізм підтримання конкуренції у державній владі. Завдяки Інтернету організувалися нові форми комунікації у сфері публічної влади. Інформаційні технології знімають бар'єри, що перешкоджали раніше не презентованим групам брати участь у політичному житті. Елементи електронної демократії на даний момент впливають на поширення демократичних цінностей та на відкритість діяльності органів влади.

2. Електронні ЗМІ мають вплив на трансформацію політичних процесів у країнах з недемократичним типом режиму. Приклади з сучасної історії країн Близького Сходу, Південної Африки, Китаю показують, що завдяки Інтернету громадяни у політично закритих країнах отримують доступ до інформації через Всесвітню мережу. Громадськість опиняється під сильним впливом інших культур, в першу чергу – розвинених країн, які більше просунулися у галузі новітніх технологій. Однак цей процес не носить односпрямованого характеру, оскільки Інтернет – це не стільки середовище впливу, скільки простір взаємодії, що надає рівні можливості всім учасникам комунікації. Цей процес впливає на політичний вибір громадян у країнах з недемократичними режимами.

3. Нові технології електронної комунікації не лише виводять демократію на більш високий якісний рівень, але й різко звужують можливості існування авторитарних режимів правління. Інтернет, долаючи бар'єри організаційно-технічного, фінансового, адміністративного та навіть міждержавного порядку, сприяє реалізації одного з ключових принципів сучасної демократії – рівності можливостей конвенціональної політичної

участі індивідів, причому не лише на місцевому, регіональному чи загальнонаціональному, але й на міжнародному рівні.

4. Електронні ЗМІ сприяють демократизації політичних практик не лише державних структур, але й партій, громадських, неурядових організацій та індивідуальних цивільних ініціатив. Наявні громадські інтернет-проекти, які реалізують НУО, політичні рухи та активісти у країнах Західної Європи, США, та які починають функціонувати на пострадянському просторі, демонструють дуже потужний вплив на політичне сьогодні країни, просувають демократичні цінності у суспільстві та збільшують зацікавленість до політики з боку громадян. Слід зазначити, що відбувається суттєвий контроль за діями влади, витратами, рішеннями законодавчих органів тощо.

5. Електронні мас-медіа сьогодні виступають підсилювачем комунікації, тому що дозволяють здійснювати інтерактивну комунікацію, яка характеризується наявністю зворотного зв'язку, на відміну від інших каналів комунікації, зокрема традиційних ЗМІ. В умовах демократії активно розвиваються засоби масової інформації (газети, журнали, телебачення, радіо, Інтернет). Демократична форма правління держави, на відміну від недемократичної, створює умови для існування незалежних засобів масової інформації. У недемократичних країнах розвиток Мережі утруднено або нашкоджується на низку перешкод. Інтернет при правильному застосуванні може залучити громадян до віртуальної та реальної політичної участі. Громадськість отримує принципово нові можливості для розвитку демократії та насамперед безпосередньої демократії. У ході реалізації інтернет-технологій широкі верстви населення, також як і окрема особистість, отримують нові гарантії для висловлення своїх думок з політично значущих ініціатив, а також беруть безпосередню участь у процесі вироблення політично значимих рішень, що дозволяє стрімко

нарощувати демократичні практики управління по вертикалі та горизонталі політичного простору.

6. У країнах з розвиненими інститутами громадянського суспільства та демократії електронні ЗМІ використовуються для стабілізації політичної системи. Досвід застосування політичних інтернет-технологій розвиненими країнами показує успішне їхнього використання заради зміцнення демократичних процесів та підвищення політичної активності громадян. Для громадян у таких країнах надаються державні послуги, які можна здійснити за допомогою Інтернету, депутати законодавчих органів беруть участь в онлайн-дискусіях з приводу обговорюваних нормативно-правових актів, реалізуються проекти, пов'язані з електронним голосуванням на виборах тощо. Реалізується наявність усього спектру легальних і легітимних можливостей для політичної участі громадян у процесі розробки та ухвалення політичних рішень, вона характеризується виключно діалоговим режимом взаємодії влади та суспільства. Завдяки цим можливостям відбувається подальша демократизація політичних процесів.

7. Інтернет-технології сприяють зміцненню української державності у всіх сферах політичної діяльності, впливають на демократизацію та відкритість політичних процесів. За допомогою електронних ЗМІ в Україні створюються структури, спрямовані на відкритість державних органів, посилення взаємодії між владою та суспільством (урядові електронні ресурси, сайт Верховної Ради, де оприлюднені всі закони, участь в онлайн-комунікації з боку політиків тощо.). З розвитком електронно-комунікативних технологій та перенесенням на них основного навантаження буде природно знижуватися й кількість традиційних відомств і чиновників, а зниження трансакцій за допомогою нових технологій призведе й до скорочення витрат.

8. Використання інтернет-технологій призводить до трансформації та плюралізації політичних акторів, що зумовлено особливостями Мережі, а

саме: віртуальністю та симуляцією. Так, ЗМІ в Інтернеті втрачають свою відокремлену монологову функцію висловлення громадської думки, виступаючи, перш за все, у вигляді інструменту в руках держави, партій, рухів, представників бізнесу та окремих індивідів. Підвищується роль особистості у Мережі як відкритої самоорганізованої системи, тобто будь-який окремий член співтовариства при мінімумі коштів здатний за допомогою своєї веб-сторінки виконувати функції політичного актора.

На основі здійсненого у дисертації узагальнення емпіричних і теоретичних даних автор вважає за доцільне сформулювати наступні практичні рекомендації:

1. У зв'язку з проникненням електронних ЗМІ у соціальне життя, в тому числі й на рівні міжнародних стосунків, особливо гостро постає питання про вдосконалення цифрового законодавства та системи глобального електронного політичного управління. Необхідний більш глибокий аналіз процесів глобальної електронної уніфікації політичного управління та взаємодії.

2. Активне впровадження елементів електронного врядування на всіх рівнях української політичної системи. Всі урядові установи в обов'язковому порядку повинні відображати процес своєї діяльності в онлайн-режимі, тобто публікувати та обговорювати закони та законопроекти, оприлюднювати урядові звіти, а також продовжити покращувати функціонування своїх публічних порталів, звідки громадяни зможуть отримати всю інформацію про діяльність уряду, а також обговорити всі нагальні проблеми.

3. Налагодити системи зворотного зв'язку з виборцями, починаючи з персональної поштової скриньки депутата чи урядовця, куди будь-який громадянин може надіслати запит, і закінчуючи регулярними інтернет-конференціями.

4. На законодавчому рівні закріпити створення системи онлайнного доступу до процесів ухвалення державних і політичних рішень (на всеукраїнському, регіональному чи місцевому рівнях).

5. Продовжити процес комп'ютеризації та інтернетизації у країні. Необхідно збільшити кількість користувачів Всесвітньої мережі до не менше ніж 80% від загальної кількості мешканців країни.

6. Необхідно заохочувати НУО, аналітичні центри, асоціації та інші об'єднання громадян більше використовувати у своїй діяльності електронні ЗМІ.

7. Практичні рекомендації з розвитку форм інтернет-участі громадян у політиці можуть бути використані політико-адміністративними структурами та некомерційними організаціями для забезпечення інформаційної відкритості у рамках реалізації «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні».

Список використаних джерел

1. Абельс Х. Интеракция, идентификация, презентация. Введение в интерпретативную социологию [Текст] / Х. Абельс.; пер. с нем. под общ.ред. Н. А. Головина и В. В. Козловского. – СПб.: Алетейя, 1999. – 272 с.
2. Абрамов Р. Н. Сетевые структуры и формирование информационного общества [Текст] / Р. Н. Абрамов // Социологические исследования. – 2002. – № 3. – С. 133–140.
3. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Авдеев. – М.: Владос, 1994. – 365 с.
4. Адамьянц Т.З. Задачи и методы социальной диагностики коммуникационных процессов в системах управления [Текст] / Т.З. Адамьянц // Вестник университета (ГУУ). – 2008. – №1 (22). – С. 168.
5. Адамьянц Т.З. Социальные коммуникации [Текст] / Т.З. Адамьянц. – М.: Дрофа, 2009. - 203, [5]с. : ил.
6. Айвазян А. Г. Интернет как инновационный фактор демократизации общества [Текст]: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / А.Г. Айвазян. - Ростов-на-Дону, 2006. – 165 с.
7. Акопов Г. Л. Политические интернет-коммуникации как инновационный фактор в современных политических процессах [Текст]: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора полит. наук: 23.00.02 / Григорий Леонидович Акопов. – Ростов-на-Дону, 2011.– 50 с.
8. Алексеева, Т.А. Основания гражданского общества: Хрестоматия. [Текст] / Т.А. Алексеева, И.В. Артемьева, Е.А. Худоренко. – М.: ЕАОИ, 2007. – 297 с.

9. Алмонд Г., Верба Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Текст] / Г. Алмонд, Г. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4.
10. Андрунас Е. Ч. Информационная элита: корпорации и рынок новостей [Текст] / Е.Ч. Андрунас. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 210 с.
11. Аносов И.П. Интернет: социоантропологический аспект [Текст] / И.П. Аносов, Н.А. Жильцов, С. В. Кулешов и др. – М.-Мелитополь: Скрипторий, 2002. – 120 с.
12. Аношина И.В. Организация общественного мониторинга СМИ и медиакритики «FAIR» (США) в системе гражданского диалога со СМИ [Электронный ресурс] / И.В. Аношина, А.П. Короченский // Информационная грамотность и медиаобразование. – Режим доступа к журн.: http://mediareview.by.ru/articles/text_003.htm.
13. Арон Р. Мемуары: 50 лет политических размышлений [Текст] / Р. Арон. – М.: Ладомир, 2002. – 873 с.
14. Артемьев М. Блоги и персональные сайты демократизировали и упростили общение политиков и избирателей [Электронный ресурс] / М. Артемьев. – Режим доступа: <http://www.novopol.ru/-politiki-i-internet-text35989.html>.
15. Аршинов В.И. Постнеклассическая рациональность, виртуалистика и информационные технологии [Текст] / В.И. Аршинов // Философские науки. – 2007. – №7. – С. 9-30.
16. Багаева И.В. Политическая власть и гражданское общество в системе властеотношений современной России [Текст]: дис. ... канд. полит. наук / И.В. Баглаева. – Казань: КГЭУ, 2005. – 181 с.
17. Балугев Д.Г. Роль «новых СМИ» в современных политических процессах [Электронное учебное пособие] / Д.Г. Балугев, А.А.

- Новоселов. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 40 с.
18. Барис В.В. Актуальные проблемы интеллектуализации основных политических технологий [Текст] / В.В. Барис. –М.: Профиздат, 2003.
  19. Бауман З. Индивидуализированное общество [пер. на рус. под ред. В. Л. Иноземцева] / Зигмунт Бауман. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
  20. Баришполець О. Чинники впливу засобів масової інформації на аудиторію [Електронний ресурс] / О. Баришполець // Соціальна психологія. – 2006. – № 6 (20). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1448>
  21. Бахтин М.М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. [Статьи] / М.М. Бахтин. – М.:Лабиринт, 2000. – 640 с.
  22. Бебик В. М. Політологія для політика та громадянина [Текст] / Бебик В. М. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
  23. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество [Текст] / Д. Белл. – М.: Академия, 2004.
  24. Белошапкина Н.Н. Политические процессы в сфере теории речевого воздействия [Электронный ресурс] / Н.Н. Белошапкина. – Режим доступа: <http://konf-csu.narod.ru/ze/lib/beloshapkina.html>.
  25. Бергельсон М.Б. Совместные учебные программы: баланс интересов в межкультурном пространстве [Текст] / Мира Борисовна Бергельсон // Теория коммуникации и прикладная коммуникация: сб. науч. тр. – Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Вып. 2 [Под общ. ред. И.Н. Розиной]. – Ростов н/Д: ИУБиП, 2004. – 244 с.
  26. Берестовский А.В. Информационно-коммуникационные технологии взаимодействия исполнительной власти РФ и общества: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические

- институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» [Текст] / Андрей Владимирович Берестовский. – М.: РАГС, 2009.
27. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький // Дзеркало тижня. – 2007. – № 42 (671). – 11–18 листопада. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>
28. Білий О. Машини спрощення (соціальна уява і політична поведінка у пострадянській Україні) [Текст] / О. Білий // Політична думка. – 2000. – №2. – С. 50–59.
29. Білоус О.Г. Глобалізація та безпека розвитку [Текст] / О.Г. Білоус, Д.Г. Лук'яненко, Ю.М. Мацейко та ін.. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
30. Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки [Текст] / О. Білоскурський [та ін.]; ред. І. Бураковський; Київський центр Інституту Схід-Захід. - К. : К.І.С., 2002. - 120 с.: табл.
31. Блавацький С.Р. Газетні слогани: компаративний дискурс – аналіз (на прикладі британської та української якісної преси) [Текст] / С.Р. Блавацький, О.О. Кучерова // Вісник ХДАК. - Випуск 31. – 2010. – С.129–130.
32. Подгорна В. Особливості функціонування мас-медіа в Україні [Електронний ресурс] / В. Подгорна // НІДС: матеріали науково-практичної конференції «Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття соціально-політичних рішень». — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/Ostrog/012.htm>
33. Бойко В.Э. Социально-политические ценности в массовом сознании российского общества. Основные результаты

- социологического исследования (2009 г.) [Текст] / В.Э. Бойко, О.А. Ефанова, Н.В. Зыбуновская и др.. – М.: РАГС, 2009.
34. Боков М.Б. Коммуникативная функция СМИ [Текст] / М.Б. Боков // ВЦИОМ. Мониторинг общественного мнения. – 2009. – № 5 (93) – С. 31-52.
35. Брайант Дж. Основы впливу ЗМІ [Текст] / Дж. Брайант, С. Томпсон. – Москва; Санкт-Петербург; Київ, 2004. С. 23–24.
36. Бронников И. А. Особенности сети Интернет как формы политической коммуникации: дис. канд. полит. наук: 23.00.02 [Текст] / Иван Алексеевич Бронников. – Москва, 2011. – 216 с.
37. Бронников И. А. Интернет как фактор активизации гражданского общества [Текст] / Иван Алексеевич Бронников // Знание. Понимание. Умение. - 2011. - № 3. - С. 264–267.
38. Брянцев И.И. Способы и практики реализации экспертного потенциала гражданского сообщества в системе властных отношений на территории Саратовской области [Текст] / И.И. Брянцев // Аналитические сообщества в Саратовской области: сб. ст. [под ред. Ш.Ш. Какабадзе]; МОФ «Интерлигал». – М.: «Интелкорп», 2010. - 170 с.
39. Будаев Э.В. Методологические грани политической метафорологии [Электронный ресурс] / Э.В. Будаев, А.П. Чудинов // Политическая лингвистика. Екатеринбург, 2007. № 1 (21). С. 22–31. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/budaevchudinov07.htm>, с. 22–31
40. Бурдые П. Структура, габитус, практика [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. - 1998. - Т. I. - № 2. – Режим доступа: <http://www.jourssa.ru/1998/2/4bourd.html>
41. Бурдые П. О. телевидении и журналистике [пер. с фр. Т.В. Анисимовой и Ю.В. Марковой; отв. ред. и предисл. Н.А. Шматко] / П.

- Бурдые. – М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. – 160 с.
42. Булин Д. О. Первомай в Москве: политическая палитра [Электронный ресурс] // ВВС русская служба. – 2010.- №2. – Режим доступа:
http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2010/05/100501_1may_politics_diversity.shtml
43. Бутенко А. Е. Направления и перспективы развития электронного государственного управления в современной России [Текст] / А. Бутенко // Власть. – 2009. – № 3.
44. Быков И.А. Влияние политической коммуникации в Рунете на электоральное поведение: опыт 2007–2008 гг. [Текст] / И.А. Быков // Интернет и современное общество: сб. науч. тр. XI Всероссийской объединенной конференции (28–30 октября 2008 г.). – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – С. 137-139.
45. Быльева Д.С. Политическая реклама как коммуникативная деятельность политических акторов: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)» [Текст] / Д.С. Быльева – СПб. : РГПУ им. А.И. Герцена, 2009. – 20 с.
46. Вайнштейн Г. Мир в начале тысячелетия. Информационная революция и демократия: ожидания, реальность, перспективы [Текст] / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 7. – С. 13–21.
47. Вайт Е. Нові медіа, новий головний біль [Текст] / Е. Вайт // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – Квітень – травень. – С. 24–26.
48. Вартанов Г.І. Основи журналістики [Текст] / Г.І. Вартанов, В.І. Шкляр. –К.: Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 1997. – 54 с.

49. Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований [Текст] / М.С. Вершинин // Актуальные проблемы теории коммуникации: сборник научных трудов. – СПб., 2004. – С. 253–270.
50. Веселовський С.Г. Українські ЗМІ напередодні передвиборної кампанії–99: погляд крізь призму соціологічних досліджень [Електронний ресурс] / С.Г. Веселовський // Людина і політика. – 1999. – №2. – Режим доступу: www.cvu.kiev.ua/lp/02lp99u/1_3.html
51. Войнов Д.А. Становление интернет-диалога как формы участия граждан в политической жизни России: дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 [Текст] / Дмитрий Александрович Войнов. - Москва, 2007. – 170 с.
52. Гаврада І. О. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації [Електронний ресурс] / І. Гаврада // Політичний менеджмент. – 2006. – №5 (20). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=1406>
53. Гаврада І. О. Ретроспективний аналіз інституційно-процесуальних механізмів впливу органів державної влади на мас-медіа / І. О. Гаврада // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. - 2006. - Вип. 32. - 572-581 с.
54. Глобальні трансформації та стратегії розвитку [Текст] / [Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г., Мацейко Ю.М. та ін.]. – К.: Віпол, 1998. – 441 с.
55. Грамши А. Новые медиа не всегда являются проводниками демократии [Электронный ресурс] / А. Грами. – Режим доступу: <http://dw.de/p/18b2Q>

56. Грамши А. Тюремные тетради: в 3-х ч. [Текст] / А. Грамши. - М.: Политиздат, 1991. – Ч. 1. - С. 41–49.
57. Грачев М.Н., Мадатов А.С. Демократия: методология исследования, анализ перспектив [Текст] / М.Н. Грачев, А.С. Мадатов. –М.: Изд-во «Алкигамма», 2004. – 128 с.
58. Гриценко О. Держава та інформаційне суспільство [Текст] / О. Гриценко // Українська журналістика в контексті світової: зб. наук. праць. – К.: Центр вільної преси, 2000. – Вип. 4. – С. 58–73.
59. Гриценко О. На порозі золотого віку інформації? [Текст] / О. Гриценко // Українська періодика: історія і сучасність. – Доповіді та повідомлення Шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 трав. 2000. – Львів, 2000. – С. 320–324.
60. Гриценко О. Публіцистичний виступ: конфлікт, проблема, концепція [Текст] / О. Гриценко // Публіцистика і політика: зб. наук. праць [за заг. ред. проф. В.І.Шкляра]. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2000. – Вип. 1. – С. 24–28.
61. Даль Р. О демократии [Текст] / Р. Даль. - М.: Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
62. Девис Р. Сеть политики: влияние Интернета на американскую политическую систему [Текст] / Р. Девис // Право и информатизация общества: сб. науч. тр. [отв. ред. И.Л. Бачило]. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – С. 158-164.
63. Демпси Дж. Электронное правительство и его выгоды для широких масс [Текст] / Дж. Демпси // Государственное управление в переходных экономиках: Ежеквартальное издание программы “Инициатива реформирования местного самоуправления и государственных услуг”. - Институт открытого общества. – 2003, зима. - С. 24–27.

64. Демченко С. В. Масова комунікація у процесі розбудови громадянського суспільства: історія, теорія, українські реалії: автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» [Текст] / С. В. Демченко. – К., 2011. – 34 с.
65. Денисенко В. Концептуально-методологічний аналіз легітимації влади у контексті політичної комунікації [Електронний ресурс] / В.Денисенко, О.Макух // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2005. – № 1. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/index.php>
66. Дзялошинский И.М. Гражданские коммуникации и гражданское общество: опыт и перспективы эффективного взаимодействия [Текст] / И.М. Дзялошинский // Эмпирические исследования гражданского общества: сборник материалов общественных слушаний (25.09.09) [сост. А.М. Лопухин]. – М.: Общественная палата РФ, 2009. - с. 112-115.
67. Доцяк І. Вплив Інтернет-середовища на політичну соціалізацію української молоді: тенденції та виклики [Електронний ресурс] / І. Доцяк, Т. Случик. – Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost35251>
68. Дубас О. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті [Текст] / О. Дубас. – К.: Генеза, 2004. – 208 с.
69. Дугин А.Г. Философия политики [Текст] / Дугин А.Г. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
70. Дэвис Э. Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху [пер. с англ. С. Кормильцева, Е. Бачининой, В. Харитоновна] / Э. Дэвис. – Екатеринбург: Ультра. Культура, 2008. – 368 с.
71. Дьякова Е.Г. Политологическая рефлексия над политематической научной дисциплиной: политология и теории

- массовой коммуникации [Текст] / Е.Г. Дьякова // Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 17-25.
72. Ємельяненко О.М. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» [Текст] / О.М. Ємельяненко. – О., 2008. – 17 с.
73. Жияєв І.Б. Інформаційно-комунікаційні технології як державний пріоритет [Текст] / І.Б. Жияєв // Проблеми науки. – 2003. – №8. - С. 240-248.
74. Жужлов А. Гражданское общество и интернет-технологии [Текст] / А. Жужлов // Власть. – 2010. – № 8. – С. 82-85.
75. Завершинский К.Ф. Методологическая комплиментарность в исследовании символических матриц динамики политических институтов [Текст] / К.Ф. Завершинский // Полис. – 2003. – №1. – С. 39–49.
76. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 1.
77. Землянова Л. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций [Текст] / Землянова Л. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 301 с.
78. Зернецька О. Трансформації віртуального простору та парадигми впливу мас-медійних дискурсів [Електронний ресурс] / О. Зернецька, П. Зернецький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 100–107. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=787>
79. Иванов Д.В. Виртуализация общества [Текст]. /Иванов Д.В. – СПб: «Петербургское востоковедение», 2000. – 96 с.

80. Интернет в общественной жизни [пер. с англ. А. Смирнова]. – М.: Идея-Пресс, 2006.– 350 с.
81. Капустин В.С. Синергетика социальных инновационных процессов [Электронный ресурс] / В.С. Капустин. – Режим доступа: <http://www.nonlin.ru/node/111>
82. Карасик В.И. Мова соціального статусу [Текст] / В.И. Карасик. – К.: Ін-т язикозн. РАН; ВДПУ, 1992. - 185 с.
83. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана] / М. Кастельс. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
84. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Текст] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. / Под. ред. В. Л. Иноземцева – М.: Academia, 1999. – С. 494-495.
85. Кашина Е. А. Формирование электронного правительства в Российской Федерации: социально-политический аспект: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Кашина Е. А. - Москва, 2009.– 155 с.
86. Киселев А.А. Политическое участие в Интернет: дисс. ... канд. полит. наук. – Краснодар: КГУ, 2007.
87. Киселев А.А. Интернет: модель и практики политического участия [Текст] / А.А. Киселев, И.В. Самаркина. – Краснодар: Оттиск, 2007. – 340 с.
88. Кислицына И.С. Политические партии в коммуникативном пространстве Интернета: автореф. ... канд. полит. наук: спец. 10.01.10 «Журналистика» [Текст] / Ирина Сергеевна Кислицына. – М., 2009.
89. Ковалев Г.С. Технологии власти в современной политике: от виртуальности к реальности: автореф. ... канд. полит. наук [Текст] / Г.С. Ковалев. - М., 2008.

90. Ковалевський В.О. Основні напрями досліджень інформаційних інтеракцій у політичній сфері [Текст] / В.О. Ковалевський // Наукові записки ІПіЕНД. – К., 2003. – Вип. 24. – С. 171–182.
91. Козий М.С. Проблема полноты осведомленности в гражданском обществе [Текст] / М.С. Козий // Философские перипетии: Вестник ХНУ им. В.Н.Каразина. - Серия: Философия. – Харьков, 2005. – 177 с.
92. Кокшарова А. Политическая коммуникация как фактор публичной политики [Текст] / А. Кокшарова // Власть. – 2009. – № 7.
93. Коломиец В.П. Медиасреда и медиапотребление в современном российском обществе [Текст] / В.П. Коломиец // Социологические исследования. – 2010. – №1. – С. 58-66.
94. Коляденко В.А. Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» [Текст] / В.А. Коляденко. - О., 2002. – 16 с.
95. Коноплицький С. Інтернет як предмет соціологічного аналізу [Текст] / С. Коноплицький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 186-193.
96. Корытникова Н.В. Интернет как средство производства сетевых коммуникаций в условиях виртуализации общества [Текст] / Н.В. Корытникова // Социологические исследования. – 2007. – № 7. – С. 85-93.
97. Костенко Н. Метаморфози новин: від довільного знання до політичного факту [Текст] / Н. Костенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 80–93.
98. Костирев А.Г. Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» [Текст] / А.Г. Костирев. – К., 2003. – 17 с.

99. Кравченко В.И. Политическая культура как отражение политико-коммуникационной реальности общества [Текст] / В.И. Кравченко // Актуальные проблемы теории коммуникации: сб. науч. труд. – СПб., 2004. - С. 135-153.
100. Крос К. Політичні комунікації та новинні мас-медіа у демократичних країнах: конкуруючі підходи [Електронний ресурс] / К. Крос, Р.А. Гакет. – Режим доступу: http://soc-gw.univ.kiev.ua/dem_edu/library
101. Крупський І. Електронні мас-медіа України від тоталітарного до пострадянського суспільства: хто і як формував інформаційний простір держави [Текст] / І. Крупський // Телевізійна й радіожурналістика. Збірник науково-методичних праць. – Львів, 2005. – Вип. 6. – С. 139–150.
102. Крючкова Г. Б. Язык политики в работах ученых ГДР [Текст] / Г.Б. Крючкова // Язык как средство идеологического воздействия. - М., 1983. – С. 59–75.
103. Кулик А.Н. «Всемирная паутина» для политической науки, образования и политического участия [Текст] / А.Н. Кулик // Политическая наука. Современное состояние: тенденции и перспективы: сб. науч. тр. – М.: РАН. ИНИОН, 2002. – С. 101-119.
104. Куц К.О. Немецкая блогосфера ищет выход в свет [Електронний ресурс] / К.О. Куц. – Режим доступу: <http://www.bfm.ru/news/136172>
105. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід [Текст] / Лалл Дж. [пер. з англ.]. – К.: «К. І. С.», 2002. – 264 с.
106. Латынов В.В. Политическая коммуникация [Текст] / В.В. Латынов // Политическая энциклопедия: В 2 т. – М., 1999. - Т. 2. – 360 с.
107. Лисова С. Ю. Роль средств массовой информации в формировании гражданского общества [Электронный ресурс] / С. Ю.

- Лисова // Вестник ИГЭУ. – Иваново: ГОУ ВПО ИГЭУ им. В.И. Ленина. – 2008. – Вып. 1.- Режим доступа: http://ispu.ru/files/str_53-58.pdf
108. Лисовский. Ю.А. Сетевая демократия: часть 4 [Электронный ресурс] / Ю.А. Лисовский // Движение за возрождение отечественной науки. – 2012.- Режим доступа: http://www.zanauku.ru/index.php?option=com_content&task=view&i=5278&Itemid=39
109. Лобанова Е.А. Политическая коммуникация в контексте политического анализа: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.01 «Теория и философия политики, история и методология политической науки» [Текст] / Е.А. Лобанова. –М.: РГСУ, 2006. – 29 с.
110. Лукман Т. Социальное конструирование реальности [Текст] / Т. Лукман. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2007.
111. Луман Н. Власть [Текст] / Н. Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
112. Луман Н. Реальность массмедиа [Текст] / Н. Луман. – М.: Праксис, 2005. – 256 с.
113. Лурье Д. А. Интернет-участие граждан в политике как механизм взаимодействия государства и гражданского общества в современной России: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 [Текст] / Лурье Д. А. - Москва, 2011. – 222 с.
114. Маклюен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги [2-е видання, перероблене] / М. Маклюен. –К.: Ніка-Центр, 2008. – 392 с.
115. Маліс О.В. Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки) [Текст] / О.В. Маліс. – К., 2009. – 19 с.

116. Манекин Р.В. Компьютер и история философии. Краткий обзор отечественных и зарубежных исследований [Текст] / Р.В. Манекин. – М. – Донецк: Донецкое отделение САМИ, 1993. – 124 с.
117. Массовая коммуникация в формировании современного социокультурного пространства: круглый стол [Текст] // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 73-82.
118. Масуда Е. Компьютопия [Текст] / Е. Масуда. – М.: Идея-Пресс, 1998. – 358 с.
119. Мельниченко В. І. Прозорість і відкритість публічного управління як об'єкт законодавчого регулювання [Електронний ресурс] / В. І. Мельниченко. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej5/txts/07mviozr.htm>
120. Мельничук М.І. Методологічний зріз філософії М.Фуко: дискурс як актуалізація неявного знання [Текст] / М.І. Мельничук // Гілея: науковий вісник, 2013. – Вип.72. – С. 643–647.
121. Методичні рекомендації щодо практичного впровадження Закону України «Про доступ до публічної інформації» [Текст] / О. Хмара, В. Андрусів, М. Лациба, О. Ващук та ін. – К.: УНЦПД, 2011. – С. 5–69.
122. Мишина Л.А. Связи с общественностью [Электронный ресурс] / Л.А. Мишина, И.В. Кушнир. – Режим доступа: [//http://be5.biz/ekonomika/m009/28.htm](http://be5.biz/ekonomika/m009/28.htm)
123. Місонжніков Б.Я. Відображення дійсності в тексті / Б.Я. Місонжніков [Текст] // Основи творчої діяльності журналіста – СПб, 2000. С. 82-97.
124. Никитов В.А. Информационное обеспечение государственного управления [Текст] / В.А. Никитов, Е.И. Орлов, А.В. Старовойтов и др. – М., 2000. – 417 с.

125. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы [Текст] / Ю.А. Нисневич // Вестник РУДН. – Серия: Политология. – 2006. – № 1(6). – С. 68-80.
126. Нисневич Ю.А. Информация и власть [Текст] / Ю.А. Нисневич. –М.: Мысль, 2000. – 175 с.
127. Окинавская хартия глобального информационного общества // Принята лидерами стран «Большой восьмерки» – Окинава, 2000.
128. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – 13.04.05. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl210905.htm
129. Офіційний сайт Конгресу німецьких блогерів «re:publika» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://12.re-publica.de/en>
130. Падерина О.В. Традиционные институты и Интернет [Текст] / О.В. Падерина // Человек в виртуальном мире: матер. межвуз. научн. конференции: тез. докл. – Казань, 2003. – С.57-60.
131. Панцеров К.А. Осмысление опыта твиттерных революций [Текст] / К.А. Панцеров // Вестник Челябинского государственного университета. - 2013. - № 22. - Филология. Искусствоведение. - Вып. 81. - С. 91–97.
132. Паньо Т. «Випічка» інтернет-новин. Український рецепт [Електронний ресурс] / Т. Паньо // Дзеркало тижня. – 2005. – № 30 (558) 6–12 серпня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/50788/>
133. Парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні: матеріали парламентських слухань (IV скликання) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 21.09.05. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/index.htm

134. Петросян В.К. Компаративистский анализ концепций «открытого общества» А. Бергсона и К. Поппера [Текст] / В.К. Петросян // Социологический журнал. – 2009. – № 3. – С. 118-131.
135. Пілат Є. Феномен соціальних мереж як фактор розвитку громадянського (інформаційного) суспільства й активізації модернізаційних процесів у сфері державного управління [Текст] / Є. Пілат // Вісник Львівського університету. - Серія Юридична. — 2012. — Вип. 56. — С. 180-186.
136. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння: [Серія: Медіакритика] / Потятиник Б. В. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с.
137. Почепцов Г.А. Теория коммуникаций [Текст] / Г.А. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. – 651 с.
138. Радкевич А.Л. Социальные интернет-практики как объект социологического анализа [Электронный ресурс] / А.Л. Радкевич // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». – 2009. – № 3. – Социология. – Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/3/Radkevich>.
139. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция [Текст] / Г. Рейнгольд. – М.: Фаир-Пресс, 2006. – 416 с.
140. Розин В.М. Интернет, сетевые сообщества, корпорации, мегакультуры как «очаги» новой цивилизации [Текст] / В.М. Розин // Культурные трансформации в информационном обществе. – М., 2006.
141. Романовская Е. Власть в системе коммуникации [Текст] / Е. Романовская // Власть. – 2009. – № 6. – С. 44-47.
142. Роменков А.В. Влияние интернет-технологий на политический процесс в России: дис. канд. полит. наук./ А.В. Роменков. – Саратов: СГСЭУ, 2009.
143. Роменков А.В. Интернет-блог как инструмент политической борьбы [Текст] / А.В. Роменков // Власть. – 2008. – № 7. – С. 79-83.

144. Русакова О.Ф. Современные теории дискурса. Опыт классификаций [Текст] / О.Ф. Русакова // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. - Екатеринбург: Дискурс-Пи, 2006. – С. 10–28.
145. Соловьев А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации [Текст] / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 5–19.
146. Стоцький В.В. Політичний дискурс ЗМІ як регулятор і координатор суспільних процесів в Україні [Текст] // Політологічні записки: Збірник наукових праць. – Луганськ, 2011. – №4. С.240-248.
147. Судоргин О. Новая роль информационного пространства в XXI веке [Текст] / О. Судоргин // Власть. – 2009. – № 1. – С. 29-32.
148. Тамбовцев В.Л. Государство как инициатор развития гражданского общества [Текст] / В.Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. – 2007. – №2. – С. 69-77.
149. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта [Текст] / Д. Тапскотт. – М., 1999. – 408 с.
150. Телешун С. О. Суспільні виклики та ефективна публічна влада: українські реалії [Електронний ресурс] / С. О. Телешун // Відкриті очі. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/11/blog-post.html>
151. Темрезов Р. Информационно-коммуникативные технологии как ресурс политической власти в условиях политической глобализации [Текст] / Р. Темрезов // Власть. – 2010. – № 6. – С. 26-28.
152. Томенко М. Об'єктивними ЗМІ стануть завдяки конкуренції [Текст] / М. Томенко // Політична думка. – 2002. – № 3. – С. 15–17.
153. Тоффлер Э. Шок будущего [Текст] / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 557, [3] с.
154. Уэбстер Ф. Теории информационного общества [Текст] / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 398 с.

155. Филиппова Т.М. Интерактивная коммуникация в эмпирической социологии (Опыт социологического анализа интернет-опросов): автореф. дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.08. «Социология управления» [Текст] / Т.М. Филиппова. – М.: РГТУ, 2000. – 28 с.
156. Фокина Т.П. Маалот: переписка как целостный феномен [Текст] / Т.П. Фокина [под ред. Т.И. Черняевой]. – Саратов: ПАГС им. П.А. Столыпина, 2010. – 200 с.
157. Фуко М. Археология знания [Пер. с фр. / Общ. ред. Бр. Левченко.] / М. Фуко . – Киев: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
158. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности [Текст] / М. Фуко. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
159. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории [пер. с нем. Ю. С. Медведева; под ред. Д. А. Скляднева] / Ю. Хабермас. - СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
160. Хабермас Ю. Расколотый Запад [перев. с нем. О.М. Величко и Е.Л. Петренко] / Ю. Хабермас. – М., 2008. – 192 с.
161. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас. – М., 2003. – 416 с.
162. Хелд Д. Политическая теория и современное государство. Очерки о государстве, власти и демократии [Текст] / Д. Хелд. – М., 1991. – 15 с.
163. Холод О.М. Специфіка соціокультурних маркерів політичного дискурсу в мас-медіа (на прикладі аналізу публікацій польського журналу «Polityka» та українського журналу «Кореспондент») [Текст] / О.М. Холод //Актуальні питання масової комунікації. – К., 2006. – С.45–55.
164. Чеснаков А.А. Ресурсы Internet и российские политические технологии [Текст] / А.А. Чеснаков // Вестник МГУ. - Серия 18. - Социология и политика. – 1999. – №4. – С. 65-73.

165. Чугунов А.В. Политика и Интернет: политическая коммуникация в условиях развития современных информационных технологий: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.01 [Текст] / А.В. Чугунов. – Санкт-Петербург, 2000.– 179 с.
166. Шапиро А.И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики [Электронный ресурс] / А.И. Шапиро // Полис. – 2001. - № 3-5. - Режим доступа - www.philosophy.nsc.ru/~shev/shapiro-all.doc
167. Шарков Ф. И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации [Текст] / Ф. И. Шарков // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 52–61.
168. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы [Текст] / А.Д. Швейцер. – М., 1973. – 176 с.
169. Шевченко И.А. Политические интернет-технологии в трансформирующемся обществе: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02. «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» [Текст] / И.А. Шевченко. – Ставрополь, 2005. – 25 с.
170. Шевчук О.Б., Голобуцкий О.П. E-Ukraine. Інформаційне суспільство: бути чине бути [Текст] / О.Б. Шевчук, О.П. Голобуцкий. – К.: Атлант UMS, 2001. – 180 с.
171. Шилина М. Медиакоммуникация: тенденции трансформации. Новые парадигмы исследований массовых коммуникаций [Текст] / М. Шилина // Электронный журнал Медиаскоп. - 2009. - Вып. №3. URL:<http://www.mediascope.iTi/node/404>.
172. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии [Текст] / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1996. – № 5. - С. 45-48.

173. Юртаев А.Н. Инновационные технологии в государственном управлении [Текст] / А.Н. Юртаев. – Казань: КГУ им. В.И. Ульянова-Ленина, 2009. – 186 с.
174. Юрьев А.И. Глобализация как новая форма политической власти, изменяющая человека и миропорядок [Текст] / А.И. Юрьев // Россия: Планетарные процессы / под ред. В.Ю.Большакова. – СПб., 2002. – 752 с.
175. Яковлєв Д.В. Комуникативні чинники формування демократичної політики [Текст] / Д. В. Яковлєв // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 167–175.
176. Яковлєв Д.В. Політична взаємодія як комуникативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація [Текст] / Д.В. Яковлєв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.
177. Ясперс К. Смысл и назначение истории: [пер. с нем.] / К. Ясперс. - М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
178. Atkinson J. W. Amntroduhtion to Motivation / J. W. Atkinson. – Prinston. N.-Jersey, 1994.
179. Bamber B. Three Scenarios for the Future of Technology and Strong Democracy / B. Bamber. – «Political Science Quarterly». – Winter. - 1998–1999. – Vol. 113. - №4.
180. Benkler, Yochai. The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom (1st ed.) / Yochai Benkler. - New Haven, Conn: Yale University Press, 2006. – 528 p.
181. Bimber B. The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism / B. Bimber // Polity. – Vol. XXXI.– № 1.

182. Bimber B. Reconceptualizing Collective Action in the Contemporary Media Environment / B. Bimber, A. J. Flanagin, C. Stohl // *Communication Theory*. – 2005. – № 4.
183. Bohman J. *Deliberative Democracy* / J. Bohman, W. Rehg (ed.). – The MIT Press, Cambridge, Massach. – London, England. 1997.
184. Bowman S. «We Media: How Audiences are Shaping the Future of News and Information» [Электронный ресурс] / S. Bowman, C. Willis. - 2003. – Режим доступа: http://www.hypergene.net/wemedia/download/we_media.pdf
185. Browning G. *Electronic Democracy: Using the Internet to Influence Politics* / G. Browning. – Wilton, CT: Online Inc., 1996.
186. Brzezinski Z. *Between Two Ages: America's Role in The Technetronic Era* / Z. Brzezinski. – N.Y., 1982.
187. Burns, A. Twitter Free Iran: an Evaluation of Twitter's Role in Public Diplomacy and Information Operations in Iran's 2009 Election Crisis // A. Burns, B. Eltham. - *Communications Policy & Research Forum*. – 2009. – P. 340.
188. Coleman S. Online campaigning / S. Coleman // *Parliamentary affairs*. – L., 2008. – Vol. 54. - № 4. – P. 679 – 688.
189. Corrado A. *Elections in Cyberspace: Toward a New Era in American Politics* / A. Corrado, Ch. Firestone, eds. - Washington, DC: Aspen Institute, 1996.
190. Cruikshank B. Inclusion and Democracy // *American Political Science Review*. – 2010. – Vol. 96, № 1.
191. E-Government and Cross-agency Reports // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gsa.gov/portal/category/22445>
192. Ellul Jacques. *The Technological Society* / Jacques Ellul. – N-Y, 1964.

193. Forbes опубликовал рейтинг блогов российских политиков [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://nyn86.livejournal.com/228588.html>.
194. Gillett J. Media Activism and Internet Use by People With HIV/AIDS / J. Gillett // *Sociology of Health&Illness*. – Vol. 25. – 2003 September. – Issue 6.
195. Grossman L.K. *The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age* / L.K. Grossman. – New York: Viking, 1995.
196. Hill K.A. *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet* / K.A. Hill, J.E. Hughes. - Oxford, UK: Rowman and Littlefield Publishers Inc., 1998.
197. Hunald Ch. Justice, Democracy, and Hasardens Siting / Ch. Huland, Iris M. Youhg. - «Political Studies». – Vol. 46. - № 1. - 1998.
198. Hyghes J. *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet* / K. Hill, J. Hyghes. – Lanhan, MD, 1998.
199. Johansson Y. *Civic Engagement in Change – the Role of Internet* / Y. Johansson // Paper prepared for The Changing Media and Civil Society Workshop. European Consortium for Political Research (ECPR). – Edinburgh, UK, 2003, March 28th – Apr. 2nd.
200. Kress G. *Ideological Structures in Discourse* / G. Kress // *Handbook of Discourse Analysis. Discourse Analysis in Society*. - L.: Academic Press, 1985. - Vol. 4. – P. 27–42.
201. Mau J. *Elektronischer Protest am Schreibtisch* / J. Mau. – Berlin, 2006.
202. McChesney R. *Rich Media, Poor Democracy: communication politics in dubious times* / R. McChesney. – New York: The New Press, 2000.
203. Mills E. Google to censor China Web searches [Электронный ресурс] // CNET. – 2009. - №24. - Режим доступа:

http://news.cnet.com/Google-to-censor-China-Web-searches/2100-1028_3-6030784.html

204. Mourtada, R. Civil Movements: The Impact of Facebook and Twitter. Arab Social Media Report / R. Mourtada, F. Salem. - Dubai: Governance and Innovation Program at the Dubai School of Government. – 2011. – 1(2). – P. – 450.
205. Norris P. Democratic Phoenix: Political Activism Worldwide / P. Norris. – New York, 2002.
206. Pinheiro, Carlos A.R. Social Network Analysis in Telecommunications / Carlos A.R. Pinheiro.- John Wiley & Sons. – 2011. – P. 4.
207. Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization. – Berkman Center study. - 2010.- October 18. - p.160.
208. Rostow W.W. Process of Economic Growth / W.W. Rostow. – New York: W.W. Norton & Company, Inc., 2007.
209. Schmidt E. The New Digital Age: Reshaping the Future of People, Nations and Business / E. Schmidt // Hodder And Stoughton Limited. – 2013. – 336 p.
210. Schuefele D.A. Being a Citizen Online: New Opportunities and Dead Ends / D.A. Schuefele, J. Nisbet // The Harvard Journal of Press/Politics. – 2002. – №7 (3).
211. Schuler D. New community networks: Wired for Change / D. Schuler. – Reading, MA: Addison-Wesley. 1996.
212. Shanthi K. Boas Open Networks, Closed Regimes: The Impact of the Internet on Authoritarian Rule / Kalathil, C. Taylor // Carnegie Endowment for International Peace. – 2002. – 218 p.

213. Shapiro A. *The Control Revolution: How the Internet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know* / A. Shapiro. – N.Y.: Century Foundation, 1999.
214. Shirky C. *Cognitive Surplus: Creativity and Generosity in a Connected Age* / C. Shirky // Penguin. – 2011. – 242 p.
215. Sreberny A. *Blogistan: The Internet and Politics in Iran* / A. Sreberny, G. Khiabany // International Library of Iranian Studies, Tauris. – 2010. – 240 p.
216. Streck J. *Pulling the plus on electronic town meetings: Participatory Democracy and Reality of Usenet* / J. Streck, C. Toulouse, T. Luke (eds.) // *The Politics of Cyberspace*. – London. 1999.
217. Thompson J.B. *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication* / J.B. Thompson. – Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1990.
218. Wodak R. *Critical Discourse Analysis* / R. Wodak // *Discourse as Social Interaction*. - L.: Sage Publications, 1997. - Vol. 2. - P. 197–216.

Додатки

Додаток №1

Таблиця №1. Популярність запиту за словом «Демократія» по регіонам пост-радянського простору з 2004 по наш час (за даними сервісу Google - тренди)

Киргизія	100
Казахстан	49
Росія	45
Білорусь	34
Молдова	24
Україна	21

Код доступу до журналу: <http://www.google.com/trends/explore#geo=UA&q=%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F&cmpt=q>

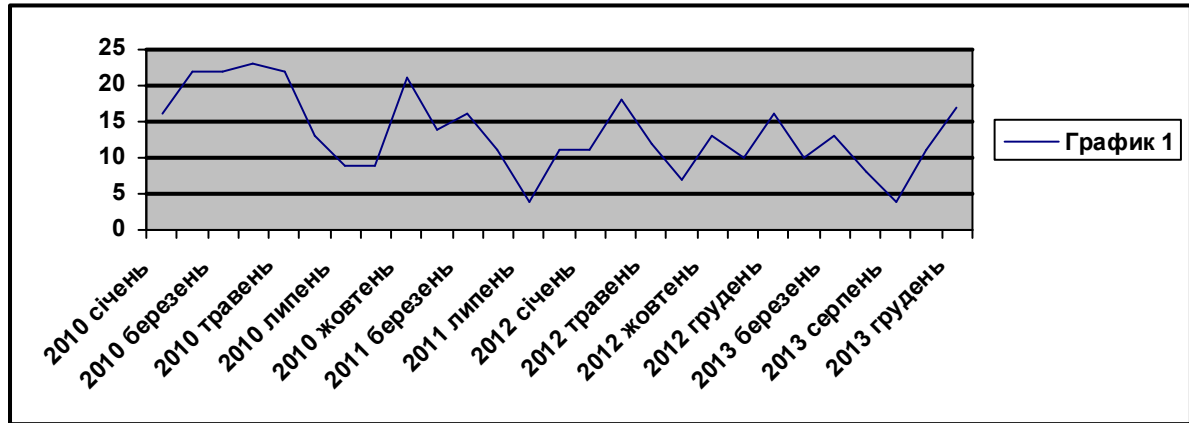
Таблиця №2. Популярність запиту за словом «Демократія» по регіонам України з 2004 по наш час (за даними сервісу Google - тренди)

Крим	100
Харківська область	100
Одеська область	96
Луганська область	91
Запорізька область	82
Донецька область	80
м. Київ	67
Дніпропетровська область	63
Львівська область	34

Код доступу до журналу: <http://www.google.com/trends/explore#geo=UA&q=%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F&cmpt=q>

Додаток №2

Графік №1. Динаміка пошукових запитів інтернет-аудиторії за словом «Демократія» з січня 2010 р. по грудень 2013 р. (за даними сервісу Google - тренди)

Код доступу до журналу: <http://www.google.com/trends/explore#geo=UA&q=%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F&cmpt=q>